

MAGYAR TÖRTÉNELEM

ÉLETRAJZOKBAN

A MAGYAR KIRÁLYI
VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
MEGBÍZÁSÁBÓL ÍRTA

D^K LUKINICH IMRE
EGYETEMI NYILVÁNOS RENDES TANÁR

Az iskolán kívüli népművelés szempontjából átnézte
a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által
a Magyar Népművelés Könyvei szerkesztésére alakított
szakbizottság

KIADJA: SOPRON VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE

44W4. — Athenacum r.-t. könyvnyomdája, Budapest.

TARTALOM.

	Oldal
Gróf Klebelsberg Kunó miniszter ajánlása	IX
Gévay-Wolff Lajos sopronmegyei alispán előszava	XI
A szerző előszava.....	XV
Árpád fejedelem	1
Szent István király	11
Szent László király	23
Könyves Kálmán király	34
III. Béla király	38
IV. Béla király	47
III. Endre király.....	60
Nagy Lajos király.....	6"
Hunyadi János kormányzó.....	77
Mátyás király	92
II. Ulászló és II. Lajos királyok	100
Fráter György bíbornak	115
Boeskay István. Magyarország és Erdély fejedelme	123
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem	131
Pázmány Péter bíbornok	140
Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér	149
II. Rákóczi Ferenc, Magyarország és Erdély fejedelme	159
Mária Terézia királynő.....	172
Gróf Széchenyi István	183
Kossuth Lajos	194
Deák Ferenc	210
Befejezés	227
Magyarország királyai	234
Erdély fejedelmei	234
A magyar történelem fontosabb eseményei	235
A képek jegyzéke	238

AJÁNLÁS.

Régi magyar közmondás, hogy a jó pap holtig tanul. De ami régen csak a papra vonatkozott, az ma áll jóformán minden emberre. A tudás és maga az élet az utolsó évtizedekben oly gyors ütemben haladt, hogy az iskolában szerzett természet-tudományi, földrajzi, gazdasági, szociális és alkotmányi ismereteink jórészt elavultak, a történelem pedig hatalmas fejezettel bővült. Lomtárba kell tehát dobni «a kész ember» fogalmát; aki önelégültségében azt képzelné, hogy iskoláit kijárván, elégséges szellemi útravalót szerzett az egész életre, csakhamar lemaradna azokkal az embertársaival szemben, akik ismerik a modern élet dinamikáját és ismereteiket folytonosan kiegészíteni igyekeznek.

A tanulásnak ellentéte a felejtés. Az egyszer megszerzett ismeretanyag sem marad sajátunk. Művelődésünk, ha azon állandóan nem dolgozunk, korántsem marad meg eredeti terjedelmében, hanem, mint tavasszal a hóember, gyorsan összeesik a felejtés sorvasztó melegének hatása alatt.

A tanulásnak az iskola bevégeztével nincs vége. Korábban a további munkát kizárólag az önképzésnek engedték át, de ma már a modern államok, átlátván az iskolán kívüli népművelés megszervezésének döntő fontosságát, a további művelődés lehetőségét elviszik mindenkihez, aki tovább akar tanulni.

Népkönyvtárak állítása és azoknak új könyvekkel való folytonos kiegészítése, felfrissítése, vetített képekkel tarkított előadás-

sorozatok, termelési módoknak szemléltető bemutatása, népies hangversenyek, kiállítások és múzeumok, legújabbán pedig a rádió, ma mind tervszerűen és szervesen illesztetnek be az iskolán kívüli népművelés munkájába.

Mindez azonban csak akkor lesz gyümölcsöző, ha a legszélesebb néprétegekben is föl tudjuk kelteni és ébren tudjuk tartani a szomszóságot a művelődés után. A mindennapi népiskola és az azt követő — nálunk ismétlő iskolának nevezett — továbbképző népiskola az általános tankötelezettségen épül, vagyis azt 6-ik évtől 15-ik évéig minden magyar gyermek látogatni köteles. Ha tehát ilyen népiskolát állítunk és a tankötelezettséget a szülővel és a gyermekkel szemben egyaránt komolyan érvényesítjük, akkor az iskolában rejlő művelő erőt teljes mértékben értékesíteni tudjuk. A kötelező népoktatásnál sokkal kényesebb dolog az iskolán kívüli népművelés, amelynek kényszer alig állítható a szolgálatába, amely lényegében többnyire szabadoktatás. Itt a kényszert spontán lelkesedésnek kell pótolnia. Az iskolán kívüli népművelés ügye tehát azzal áll vagy esik, hogy bele tudjuk vinni a magyar tömegekbe az állandó művelődés szükségességének tudatát.

Az érdeklődés gyönyörű jelét láttam abban, hogy az államkormányon kívül, különösen törvényhatóságaink, városaink felismerték az iskolán kívüli népművelésnek nagy horderejét oly korban, mikor a legfontosabb világnézeti kérdések is vitássá váltak. A pár évtizeddel ezelőtt még pangott önkormányzati szellem új életrekelését látom abban is, hogy A Magyar Népművelés Könyvei című könyvsorozat egy-egy kötetének kiadását egyes törvényhatóságaink magukra vállalták. Köszönet Sopron vármegyének, mely most egy ilyen kötet megjelenését áldozatkészségével lehetővé tette.

Kelt Budapesten, 1929 november hó.

Dr. gróf Klcbelsberg Kunó,

m. kir. vallás- és közoktatásügyi
miniszter.

ELŐSZÓ.

Klebelsberg Kunó gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter úr amikor a nemzeti közgyűjteményeink önkormányzatáról szóló törvényjavaslatát benyújtotta, ez alkalommal tartott beszédében igen találóan állapította meg, hogy «a kultúra nem olyan kincs, melyet pusztá őrzéssel meg lehetne tartani. A művelődést minden egyes nemzedéknek verejtékes munkával kell újra és újra kiküzdenie s a nemzetnek is folyvást dolgoznia kell, hogy a maga művelődési szintjét fenntarthassa.» Erre pedig — szerinte — két eszköz látszik alkalmasnak; az egyik: a nép műveltségnek fejlesztése, a másik: magának a tudományosság-
nak az ápolása.

A tömegműveltség megalapozására, színvonalának emelésére talán legmegfelelőbb mód az iskolánkívüli népművelés. Sopron vármegye törvényhatósága, kezdettől fogva, az anyagi és erkölcsi támogatás egész fegyvertárával sietett ennek az ügynek szolgálatára s minél eredményesebb fejlesztésére. S így nem pusztá véletlen, nem egyszerű, talán olcsó hatást vadászó elgondolás, de őszinte, lelki szükségből fakadó elhatározás készítette arra, hogy *ezt a művet* is, mely ugyancsak az iskolánkívüli népművelés életbevágóan fontos és a jövő nemzedékek szempontjából is nagyjelentőségű céljait szolgálja, a magáénak tekintse s megjelenését lehetővé tegye.

S hogy ezzel az elhatározásával ezúttal a történelmet, az élet mesterét, adhatja a törvényhatóság a népművelés szolgálatára,

ebben is annak a szellemnek lélekemelő újabb megnyilatkozását és megújódását látom, mely Sopron vármegye törvényhatóságát a múlt megbecsülésében mindig vezette s amely áldozatos szellem legutóbb a vármegyének a múltja emlékeit őrző levéltárát is példátadó áldozatkészséggel emelte ki a Trianon-okozta romokból.

De mindezekon felül végtelen nagy örömmel is vállalta a törvényhatóság ennek a munkának megjelentetését, mert abban a nagynevű szerző a tudósnak értelmet foglalkoztató alaposságát és a nevelőnek a lélek húrjait megpendítő, meleg közvetlenségét olyan szerencsés módon és a legavatottabb kézzel egyesítette. Nem részletekbe merülő értekezések, hanem szinte egy-egy korszakot jelentő, kimagasló nagyjaink éi'dekesen összefoglalt életrajza keretében vezeti végig az olvasót hazánk történetén, melynek fényes lapjai mellé odafesti elénk a sötét ború árnyékolta napokat is. De hisz éppen a honalapító Árpád, a keresztény művelődést megteremtő Szent István, a tudományt támogató Könyves Kálmán, a rombadőlt országot vasakarattal újjáépítő IV. Béla, a magyar dicsőséget emelő Szent László, Nagy Lajos, Hunyadi János, Mátyás király, Zrínyi Miklós, a nemzeti nagy létünk nagy temetőjébe aláhanyatlott magyarság talpraállításáért és szabadságáért küzdő Bocskay István, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc, a hitbuzgó Pázmány Péter, az új Magyarország alapjait lerakó legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István, a lángszavú Kossut h és Deák Ferenc, a haza bölcse, életével és példájával akar reményt csepegtetni a trianoni éjszakában vergődő magyar lelkekbe, hogy az ősi magyar erőbe vetett rendíthetetlen hit, a magyar tudomány mélysége, a magyar szív fájó dobbanása s ha kell, a magyar izmok acélos ereje előbb-utóbb valóra váltja majd a legnagyobb magyarnak ma is időszerű szavait: *«nincs oly hosszá éjjel, hogy utoljára meg ne virradna»*.

S ha ez a könyv eljut a csonka-ország minden kis falujába s a hosszú téli estéken az ifjúságot végigkalauzolja majd történelmünk napsugaras és borús napjain, gyűjtsa fel az olvasók lelkében a szent meggyőződés tüzét, hogy nekünk is megvirrad még. Tegye az ifjú-

XIII

ság múltakon merengő lelkét izzó katlanná, hogy annak lángoló tüze olvassza ki a mai nemzedékből a kishitúséget, a közönyös, tunya nemtörődömséget és csak a bátor, büszke, a hazáért minden áldozatra kész, magyarul érző szívet hagyja meg, mert — *recrudescunt inclytæ gentis Hungariæ vulnera* — a magyar nemzet égettően fájó sebeinek gyógyítására egész emberekre, új Szent Istvánok és Szent Lászlók istenfélelmére, új Hunyadiak és Zrínyiek bátorságára, új Rákóczi Ferencek szabadságszeretetére, de új Deák Ferencek bölcseségére is van most szükségünk.

Ennek a forró óhajomnak beteljesülése legyen a tudós szerző fáradozásának és Sopron vármegye törvényhatósága áldozatkészségének legszebb jutalma.

Sopron, 1929. évi november hó.

Gévay-Wolff Lajos,
Sopron vármegye alispánja.

A SZERZŐ ELŐSZAVA.

Az olvasni szerető magyar közönség régóta érezte szükségét egy rövidre fogott magyar történelemnek. Nem tankönyvet, hanem olvasmányt óhajtott, hogy legalább nagy vonásokban megismerje a magyar nemzet történetét, vezető alakjait, azok céljait és törekvéseit. Evégből az életrajz-formát választottam, mely a legalkalmasabbnak látszott arra, hogy felkeltse az érdeklődést és kielégítse az olvasók tudásvágyát. Az életrajz-forma miatt természetesen kerültem a részletezést s csak a leglényegesebbek előadására szorítkoztam. Úgy érzem, hogy a célt így jobban megközelítettem, mint a tankönyvszerű részletezéssel, mely fáraszt és korántsem köti le annyira a figyelmet, mint az olvasmányszerű előadás.

Nagy gondot fordítottam a képanyag kiválasztására is, mert tapasztalásból tudom, hogy az olvasó közönség figyelmét első sorban a képek kötik le, sőt igen gyakran azok keltik fel érdeklődését is a szöveg iránt. Őszinte köszönettel tartozom dr. Gombos F. Albin, dr. Imre Sándor és dr. Kovács Sándor professzor uraknak, akik e könyv írásában a legkészségesebben támogattak ; továbbá dr. Nevelős Gyula min. tanácsos úrnak, kitől a könyv megírásának gondolata származott s akiben munkatársi segítséget találtam.

Budapest, 1929 karácsony hava.

Dr. Lukinich Imre.

A millenniumi emlékoszlop.

ÁRPÁD FEJEDELEM.

Árpád fejedelem budapesti szobra. A magyar őshaza. A magyarok vándorlása. Lebédia. Etelköz. A hét törzs egyesülése. Árpád megválasztása fejedelemmé. A magyar-bolgár háború. Az új haza földje. A honfoglalás. Árpád fejedelem szervező munkája és halála.

Budapest legszebb útjának, az Andrássy-útnak végén emelkedik a millenniumi oszlop. Annak emlékére emelte azt a magyar nemzet, hogy őseink ezer esztendeje lettek urai e földnek. A karcsú, magas oszlop tetejéről egy angyal hirdeti a világnak, hogy annyi balszerencse közt s oly sok vizály után, megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán. Az oszlop alapzatán lovaszobrok láthatók, — egy híres magyar szobrászművésznek, Zala Györgynek pompás alkotásai, — melyek a honfoglaló vezéreket ábrázolják. A középső alak jobbkezét buzogányra támasztva, komoly, szinte szigorú tekintettel néz a távol messzeségbe, mintha azt kutatná, hogy mily sors várakozik arra a népre, melyet küzdelmes csaták után ő vezetett a Duna partjához. Látszik rajta, hogy nemcsak akart, de tudott is parancsolni s érezzük, hogy személye tiszteletet és hódolatot követel tőlünk, a késő utódoktól is.

A szobor Árpád fejedelem szobra.

Személyéről és tetteiről nem sokat tudunk. Uralkodásának

történetét nem írták meg kortársai, vagy ha talán meg is írták az írni-olvasni jól tudó magyar papok, a táltosok, a feljegyzések idővel veszendőbe mentek. Csak a nemzedékről-nemzedékre, szájról-szájra szálló hagyományok őrizték meg személyes kiválóságának s a nevéhez fűződő nagyfontosságú eseménynek, *a magyar hon foglalásnak* emlékét.

A honfoglalás jelentőségét és ebben Árpád fejedelem szerepét akkor értjük meg jól, ha visszatekintünk a magyarok korábbi történetére. A *magyarok őshazája* Dél-Szibéria nyugati határvidékén lehetett; hogy hol, pontosan nem tudjuk megmondani. Az itt élő magyarság nem volt nagyszámú; asszonyostul, gyermekestül együtt sem voltak annyian, mint amennyi magyar hadifogoly élt Szibériában a világháború alatt. Az őshazában élő magyarság idővel kettévált s a kisebbik fél nyugat felé vándorolt. Ma persze nem tudjuk megállapítani, hogy mi volt a szakadás oka? A túlszaporodás-e, amely megnehezítette az együttélést, a belső háborúskodások-e, melyek következtében a legyőzött fél továbbvándorolni volt kénytelen, vagy végül a természeti csapások-e ; — ki tudná azt megmondani?

Az őshazából nyugat felé vándorló magyarság útja küzdelmes volt, telve veszélyekkel. Kevesen is voltak, hiszen az idő folyamán hozzájuk csatlakozott különféle néptörzsekkel együtt még évtizedek múlva sem voltak annyian, amennyi ma Szeged és Hódmezővásárhely lakossága. A *Kaspi-tengértől* északra és nyugatra elterülő sík föld, ahová az őshazából lehúzódtak, nem volt alkalmas a védekezésre és így állandóan készen kellett lenniök, hogy meglepetésszerű ellenséges támadás ne érhesse őket. A vándorló magyarság mozgó táborhoz hasonlított, melynek útját lehetőleg már előre jó messzire kikémllették ; felkutatták a szomszédos területeket is s csak akkor telepedtek meg, ha veszedelem nem mutatkozott. Többnyire folyók mentén ütöttek tábor, legeltetésre alkalmas területen, mert a magyarok is, mint minden vándorló (nomád) nép, főleg állattenyésztésből, halászatból és vadászatból éltek. A táborból időnként kisebb-nagyobb rajokba verődve, sőt néha törzsenként is messze elkalandoztak fürgé lovaikon, hogy megismerjék a tőlük távolabb eső vidékeket, azok lakosságát vagy természeti kincseit és hogy meggyőződjenek arról, nem fenyegeti-e táborukat valahonnan veszedelem? Így a vándorló magyarságból kemény és fegyelmezett *katona-nép* lett, mely-

nek már híre volt akkor, amidőn a Fekete-tenger északi partvidékein megjelent.

A Fekete-tenger partvidékén megszerzett új hazát *Lebédiá*-nak nevezték, a vándorló magyarság legtekintélyesebb s a vándorlások idején vezető törzsfőnökének, *Lebédnek* nevééről. Lebéd csak törzsfőnök volt, akit azonban az idáig egymástól független törzsek,

melyek száma idővel hétre emelkedett (Nyék, Magyar, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kara és Kaza), a vándorlás idejére fővezérül ismertek el s neki ez idő alatt valamennyien hűségesen és engedelmesen

szolgáltak is. Régi szokás volt a magyaroknál, hogy a vándorlás ideje alatt közös megegyezéssel valamelyik törzs főnökére ruházták a fővezéri hatalmat, mert ezt követelte a rend és a fegyelem, de ez a fővezéri hatalom mindannyiszor azonnal megszűnt, valahányszor valahol állandóan megtelepedtek. Itt Lebédiában, nem sokkal utóbb pedig új hazájokban, a mai Besszarábia helyén elterülő *Etelközben* azonban a vándorlások alatt szerzett tapasztalatok alapján a hét törzsfőnök úgy határozott, hogy a fővezérséget állandósítják. Vagyis akkor is engedelmessékednek annak, akit fővezérül vagy fejedelmül választanak maguk fölé, amikor valahol megtelepednek és békében élnek. Belátták, hogy a sokfejű kormányzás nem vezet jóra, mert hiszen a maguk életében is tapasztalhatták, hogy az a család, vagy az a törzs gyarapodott vagyonban és tekintélyben, amelynek ügyeit egy tapasztalt, erőskezű és igazságos ember vezette. Úgy gondolták, hogy ha a hét törzset is állandóan egy tapasztalt, erős és igazságos kéz fogja vezetni, az csak növelheti a magyarság erejét és tekintélyét. Ezt a bölcs belátást nyomon követte a tett. Először természetesen mindenki Lebédre gondolt. Az öreg vezér azonban elhárította magáról a nagy megtiszteltetést, mert érezte, hogy a kormányra

Magyar vitéz.

erős kéz és tisztánlátó szem kell. Maga helyett a *Magyar nevű törzs* főnökét, *Álmost*, vagy ennek vitéz fiát *Árpádot* ajánlotta fejedelmin, akit azután meg is választottak s ősi szokás szerint pajzsra emelve fejedelmül elismertek.

A fejedelemválasztás azt jelentette, hogy az együtt vándorló törzsekből, amelyek idáig egymás ügyeivel alig törődtek, egységes nemzet jött létre, amelyet azóta *magyar nemzet* néven ismer a történelem. Az egyesülés nem volt kis dolog. Ezt az is mutatja, hogy a szomszédos görög császárok figyelmét is felkeltette, akik most már jobban érdeklődni kezdtek aziránt, hogy tulajdonképpen miféle nép is az a *turk nép*, (így nevezték a görögök a vándorló magyarokat), amely a görög császárság határai körül feltűnt s most fejedelmet választott magának? Az élelmes görög kereskedők, akik a görög császár megbízásából és bizonyára üzletek reményében is felkeresték az etelközi magyarokat, azt a hírt hozták a császári udvarba, hogy a magyarok Árpád nevű fejedelme *«bölcstanácsú és gondolkozása, kiválóan vitéz és uralkodásra alkalmas férfiú»*, aki fegyelmet tart, nagy és vitéz sereggel rendelkezik, akivel tanácsos lesz ápolni a szomszédos viszonyt.

A kereskedők híreit nem fogadták örömmel a görög fővárosban. Idáig is elég gondot okozott a császáriaknak a fejlődő *bolgár birodalom*, amely nemcsak a mai Bulgária területét, hanem a Dunántúl és az északnyugati felföld kivételével hazánk területét is magában foglalta. S ime, most, ezek mellett a törökfajta bolgárok mellett egy másik törökfajta nép: a magyar készült véglegesen megtelepedni a császárság szomszédosságában. Etelköz, amelyet keleten és délen folyók, nyugaton járhatatlan, erdős hegységek határoltak, valóban alkalmas volt arra, hogy itt a magyarok véglegesen megtelepedjenek ; mi lesz azonban akkor, ha ez a két rokon nép egymásra talál, egymással szövetségre lép és egy nagy bolgár-magyar birodalmat alapít? Amint ezt elgondolták, oly nagy veszedelemnek tartották, hogy megrémültek tőle. Szinte már látták a főváros, Konstantinápoly falairól, amint a poilyázó magyar és bolgár csapatok lángba borítják a görög városokat és falvakat és sivataggá változtatják a művelt görög földet! A fenyegető veszedelmet ravasz görög politikával úgy akarták elhárítani, hogy a két rokon népet: a magyart és a bolgárt egymással összeveszítik; mert bármelyik győz is közülök,

egy veszedelmes ellenféllel kevesebb lesz majd a görög határon. A görögök igyekezete eredménnyel járt, mert különféle ürügyekkel és persze fényes Ígéretekkel sikerült a magyarokat támadásra biztatni a bolgárok ellen. A kitört *magyar bolgár háborúban* Árpád fejedelem vitézei nagy győzelmet arattak és olyan vereséget mértek a bolgárokra, hogy ezek birodalma összeroppant. A görög politika tehát elérte célját: egy ellenféllel kevesebb lett a görög határon!

Árpád megválasztása fejedelemmé.

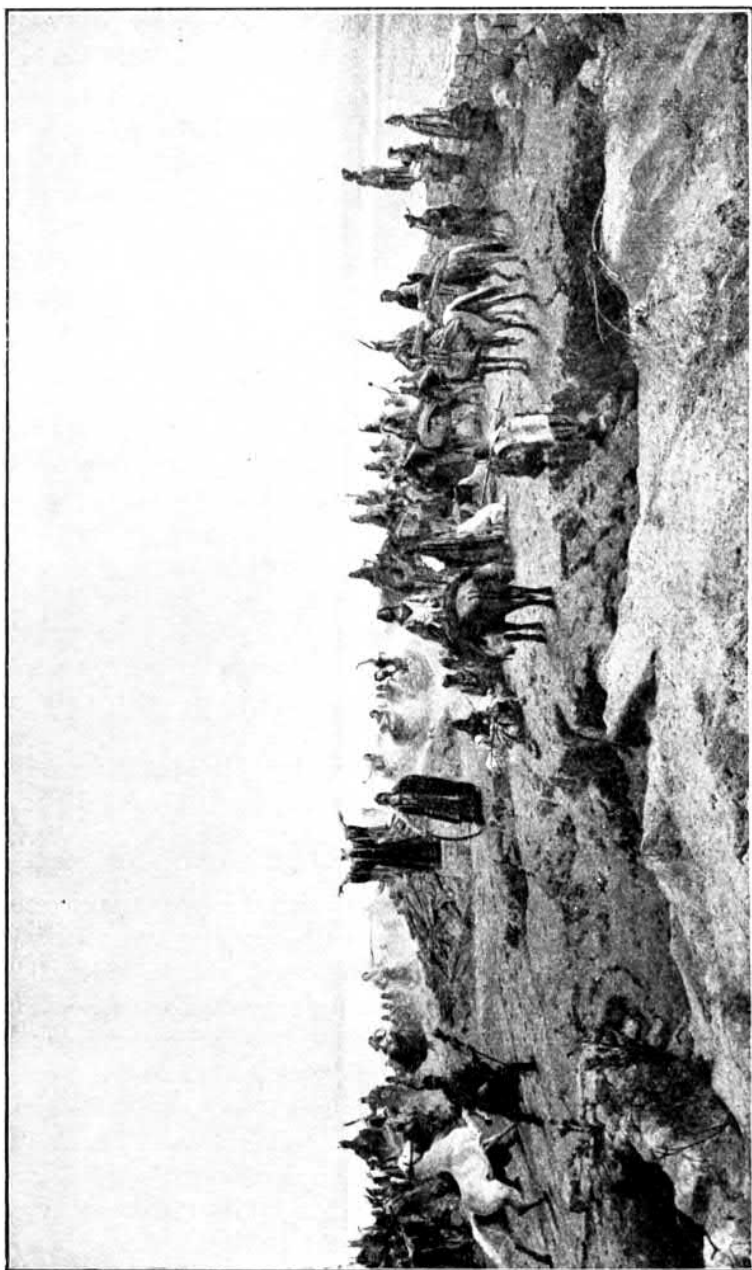
Ennek a hadi vállalatnak végső eredményben mégis a magyarok adták meg az árát. A bolgárok ugyanis nem tudták elfelejteni a vereséget és mivel érezték, hogy egymagukban nem mérkőzhetnek a magyarokkal, szövetséges után néztek. Akadt is szövetségesük a harcias bessenyő népben, mely nép ősi ellensége volt a magyaroknak. A bessenyők, akik ezidő tájt Lebédiában laktak, szívesen kötöttek szövetséget a bolgárokkal s velük együtt, egyszerre, két oldalról támadtak az etelközi magyarokra, akiket kemény küzdelem után meg is vertek (895. Kr. u.).

A vereségből a magyarok sokat tanultak. Nem hiába mondták a görögök Árpádról, hogy «bölcs tanácsú és gondolkodású», mert

a fejedelem a tanulságokat a lezajlott eseményekből le is vonta. Belátta, hogy népe nem maradhat tovább Etelközben, mely kétoldali ellenséges földdel volt határos, mert hiszen a bolgárok és a bessenyők támadásai megismétlődhetnek s a túlerővel szemben hasztalan lett volna minden ellenállás és küzdelem. A kérdés csak az volt, hogy hova költözzenek Etelközből? Hol találnak olyan földet, melyet ellenséges támadással szemben jól meg lehet védelmezni s ahol béke idején nyugodtan élhetnek? Hosszas fontolgatás után Árpád fejedelem úgy döntött, hogy népével átköltözik az előttük meredező hegyeken, a Kárpátokon s a hegyeken túl alkalmas területen fog majd megtelepedni. Választása erre a területre, vagyis az ezeréves Magyarország területére esett. Ez nem volt véletlenség. A magyarságnak egyik-másik vállalkozóbb természetű, nyugtalanabb vérű törzse már az etelközi szállásokról messze elkalandozgatott, egyikök-másikok a Kárpátok szorosain is áttörte magát s a folyók mentén a Duna—Tisza vidékéig előrehatolt. (Pl. 894-ben Kr. u.). Tőlük hallotta a fejedelem, hogy ez a föld szintén alkalmas állandó megtelepedésre, kelet és észak felé rengeteg erdőségek és magas hegyláncok, dél felől hatalmas folyamok védik minden ellenséges meglepetés ellen, a benszülött lakossággal pedig a győzelem reményével vehetik fel a küzdelmet. Mindez amellettszólott, hogy a tovább vándorló magyarság itt alapítson új hazát. S Árpád fejedelem úgy döntött, hogy ide vezeti népét.

Az új haza az ezeréves Magyarország volt. Keleti fele, mint már említettük, ekkor a bolgárok fennhatósága alatt állott, sőt a bolgárok voltak az urak a Dráva—Száva közének nagy részében is. Mióta azonban a magyarok a bolgárokat megverték, ezek hatalma annyira meggyöngült, hogy a Dunától északra eső területek hathatós védelmére alig gondolhattak. A honfoglalásnak tehát kedvező kilátásai voltak, de csak abban az esetben, ha az előnyomulást gondosan előkészítik.

Az áhított új haza területén ezidőben *különféle népek* laktak. A keleti részeken (a későbbi Erdélyben), továbbá a Tisza vidékén és a Dráva—Száva mellékén a már említett bolgár-szláv és bolgár-török népek tanyáztak. A Balatontól keletre és nyugatra eső vidékeken szláv törzsek éltek, nagyrészt a frank birodalom fennhatósága alatt. A Duna balparti vidékein, körülbelül a Garam-folyóig ugyancsak szlávok laktak Szvatopluk morva fejedelem utódainak

Áldozat Hadárnok, Feszty Árpád körképéből.

kormányára alatt. Kétségtelen, hogy ez a föld ekkor nem volt sűrűn lakott terület, de a lakosság száma így is jóval felülmúlta a honfoglaló magyarok számát.

A *honfoglalást* nem szabad úgy képzelni, hogy a magyarság asszonyostul, gyermekestül és állatainak egész tömegével egyszerre csak felkerekedett s úgy indult ismeretlen vidékek felé, mert hiszen Árpád fejedelem sem harcosait, sem azok családját és vagyonát nem kockáztathatta. A honfoglalást mindenestre megelőzte a kiszemelt vidékek és az odavezető utak alapos kikémlése. Ezután Árpád megállapította a haditervet és úgy fogott a nagyvállalkozás végrehajtásához. *Így* történt azután, hogy a magyarok nem egyszerre és nem is egy irányból hatoltak az új hazának kiszemelt területre, hanem több oldalról és a fejedelem által megállapított időközökben. *Így* nemcsak azt érték el, hogy a bolgárok és bessenyők előtt a magyarság továbbvándorlását elleplezhették, hanem azt is, hogy az új haza különböző helyein megvetvén lábukat, az itt lakó népek ellenállását megoszthatták.

A bekövetkezett események Árpád fejedelem haditervét teljes mértékben igazolták. A *magyar törzsek kivándorlása* az etelközi szállásokról csakugyan úgy folyt le, hogy erről sem a bolgárok, sem a bessenyők nem szereztek tudomást. A magyarok már régen maguk mögött hagyták a Kárpátok rengetegeit, mikor elterjedt a hír, hogy az etelközi szállások pusztán állanak. Nem nehéz elképzelni, hogy az alig járható hegyszorosokon való átkelés mily kemény próbára tette őseinket, akik idáig csak a sík vidékeket ismerték. Gondoljunk csak arra, hogy minő fáradtságos munka lehetett áthatolni az állatállománnyal, az asszonyokat, gyermekeket és az ingóságokat vivő szekerekkel a rengeteg erdővel borított hegyvidékeken, ahol legfeljebb ösvények voltak. Milyen küzdelmes lehetett az átkelés a rohanó hegyipatakokon és folyókon,, a mocsaras árterületeken, mikor tudjuk, hogy még ezer esztendővel azután is annak, aki például Vereckéről Munkácsig kocsin akarta megtenni az utat, negyvenszer kellett átlábolnia a Latorcán és mellékvizein. S még hozzá a fegyvert állandóan kézben kellett tartaniok, sőt helyenként kemény harcokat kellett vívniok azon területek lakosságával, amelyeken áthatoltak. Szinte csoda volt, hogy ez az aránylag csekélyszámú honfoglaló magyarság minden nagyobb veszteség nélkül el tudta érni az alföldet.

Ma természetesen nem tudjuk megmondani, hogy *a honfoglaló magyarok útja* pontosan merre vezetett, de annyi kétségtelennek látszik, hogy különböző utakon törekedtek a Tisza és a Duna mellékére. Lehet, hogy egyrésztük a délkeleti Kárpátok szorosain, talán az Alduna, az Olt, vagy a Zsil folyók mentén haladt előre, másrésztük talán a Vereckei hágón át nyomult az új haza földjére, úgy, ahogyan azt utóbb a hagyományok mesélték. De bárminő

A pusztaszeri nemzetgyűlés.

utakat választott is a vándorló magyarság, annyi bizonyos, hogy *egy részük* és pedig igen számottevő részük 898-ban már ura lett a Dráva—Száva közének, sőt onnan Felső-Olaszországot is bekalandozta. A magyarságnak ez a csoportja már a következő évben elfoglalta a mai Dunántúlnak, melyet akkor Pannóniának neveztek, a Balatonról keletre és délre eső részét. *Egy másik csoport* a 900-ik év második felében a Dunántúl északi vidékein tűnt fel és miután a frankokat, akik ezen területnek voltak urai, megverték, a mai Ausztria határáig hatoltak előre, sőt benyomultak a bajor földre is. A hagyomány a frankokkal vívott döntő ütközet helyéül Bánhidát jelöli meg. Ennek emlékét hirdeti az a turul-

madarat ábrázoló emlékmű, mely a bánhidai vasúti állomás mellett elhúzódo domboldalról tekint alá a síkságra.

A magyarok Pannónia elfoglalásával még nem tekintették feladatukat befejezetteknek. A Duna balpartján elterülő *morva birodalmat* az utóbbi években a bajorok ismételt támadásai és pusztításai nagyon meggyengítették, de még mindig elég hatalmasnak látszott az ahhoz, hogy külső támadás, például a bolgárok vagy a bessenyők támadása esetén lekösse és foglalkoztassa a magyar haderők tetemes részét. Ez a lehetőség arra kényszerítette Árpád fejedelmet, hogy 902-ben hadjáratot vezessen a különben is pártviszátyokba merült morva birodalom ellen és a Morva-folyótói, illetőleg a Kiskárpátoktól keletre eső területeket elfoglalja. őseink ezzel valóban elérték azt, hogy ők lettek uraivá annak a sokvizű, földművelésre és állattenyésztésre kiválóan alkalmas sík és dombos vidéknek, melyet a Kárpátok és a Duna—Dráva, mint természetes határok, szinte minden oldalról védtek.

Ezeket a harcokat, melyek emlékét népies hagyományok tartották fenn az utókor számára, természetesen Árpád fejedelem vezette. A törzsfőnökökkel egyetértően ő állapította meg a haditerveket s irányította a hadműveleteket, ő tárgyalt az ellenfelekkel s mikor 902 körül a honfoglalás nagy műve befejeződött, ő vette kezébe a szervezés munkáját is, amelyet a hagyomány szerint a *pusztaszeri nemzetgyűlés* bizonyára az ő szellemében oldott meg. Fejedelemsége fényeivel valóban igazolta a görögöknek róla mondott azon ítéletét, hogy «bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és uralkodásra alkalmas férfiú» volt, akit jól megszervezett, egységes és erős nemzete őszinte szívvvel meggyászolt akkor, midőn 907-ben Kr. u. elhalt. A késői krónikás szerint «tisztességesen Ion eltemetve egy kis patak forrása fölött, mely egy kőmederben foly alá Attila király városába». Ezt a helyet sokan a mai Óbudával azonosítják. A hálás utódok templomot emeltek porladozó hamvai fölé. E templom azonban, miként a dicső magyar középkor annyi más emléke, idővel elenyészett s ma legfeljebb csak találgathatjuk, hogy hol nyugosznak az első magyar fejedelemnek, a honalapító Árpádnak drága hamvai.

Pannonhalma.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY.

A régi magyar harcolási mód. A külföldi kalandosok. A sanctgalleni táborozás. Géza fejedelemsége és kibékülése a nyugati népekkel. A keresztény hit elterjedése a magyarok közt. Szent István térítő munkája. Megkoronáztatása. Belső háborúi. Törvényei. Bajok a trónörökösödés körül.

Az ismeretlen és ellenséges területeken való vándorlás a magyar törzseket kemény és fegyelmezett katonanéppé edzette. A mozgó táborhoz hasonló magyarság állandóan készenlétben állott, hogy meglepetés ne érhesse, hiszen döntő vereség esetén mindent elveszthettek volna, feleségeik és gyermekeik szolgáltságba s vagyonuk, a sok állat, ellenséges kezekbe jutott volna. Itt az új hazában a meglepetések ellen védve voltak. Északon, keleten és délen járhatatlan hegyvidékek, rengeteg erdők és hatalmas folyók védték őket, a nyugati szomszédoktól viszont — az első mérközések után — többé már mit sem tartottak. A nyugati népekkel történt első összeütközések ugyanis meggyőzték őseinket arról, hogy *katonailag messze felülmúlják* nemcsak a morvákat és cseheket, hanem az olaszokat és a németeket is. Ennek a katonai fölénynek tulajdonítható, hogy volt idő, midőn a magyarok Felső-Olaszország végleges elfoglalását is tervbe vették s állandóan megszállva tartották a későbbi Alsó-Ausztria területének legnagyobb részét. Bécs és környéke még száz év múlva is magyar birtok volt.

Miben állott a honfoglaló magyarság *katonai fölénye*? A számbeli túlsúlyban, vagy abban, hogy jobban értettek a kardforgatás-

hoz, mint nyugati szomszédaik? Abból, amit a honfoglaló magyarság számáról tudunk, hogy t. i. alig lehettek többen, mint amennyi ma Szeged és Hódmezővásárhely lakossága, nyilvánvaló, hogy számbeli túlsúlyról nem beszélhetünk. A nyugati szomszédok külön-külön is többen voltak, mint a magyarok. A katonai fölényt tehát csakis *a magyarok vitézségében és harcmódjában* lehet keresni.

A magyarok könnyűfegyverzetű lovaskatonák voltak, kiknek fő'erő'ssége a gyorsaság és a mozgékonyaság volt. Nem öltöztek tetőtől-talpig vasba, mint a nyugati népek; nem használtak súlyos és nehezen kezelhető fegyvereket, mint azok, hanem szúrásra és vágásra egyaránt alkalmas, kevésbé görbülő könnyű szabványokat és nyilakat. Testüket és lovaikat kemény és ruganyos bőrpáncéllal és bőrpajzsral oltalmazták, ami elég védelmet nyújtott, a nélkül, hogy akár őket, akár lovaikat fásasztotta és a mozgásban akadályozta volna. így azután lehetséges volt, hogy fürgé és szívós lovaikon óriási területeket beszáguldhattak s váratlanul, meglepetésszerűen megjelenhettek ott is, ahol senki sem várta őket. Óvatosság és körültekintés jellemezte a magyarokat nemcsak az ismeretlen vidékeken való vándorlásuk alatt, hanem akkor is, midőn az ellenséggel való megütközéssel is számolniok kellett. Nem támadtak vakon, hanem csak miután tisztába jöttek az ellenség liadicrejével, állapotával és céljaival. A túlerő elől kitértek, vagy pedig színlelt hátrálással — ami különben gyakran alkalmazott hadicselük volt — maguk után vonták, kifásasztották és megbontották az ellenséges hadsorokat. Azután alkalmas helyen és időben hirtelen ellentámadásba mentek át, a meglepett ellenséget nyílzáporral elárasztották, majd félelmes csatakiáltásokkal rávetették magukat a megdöbbsent és többnyire zavarba hozott ellenfélre, mely rendszerint erősebb ellenállás nélkül, megrémülve igyekezett menekülni. Ezt a harci módot a nyugati szomszédok hosszú ideig semmiképpen sem tudták megszokni; nem is védekezhetek ellene, országaik tehát teljesen ki voltak szolgáltatva a magyarok támadásainak. A könnyű győzelem és a könnyű zsákmány reménye viszont erősen csábította a magyarokat, akik a tőlük nyugatra eső vidékeken évenként, sőt évenként többször is megfordultak. Vállalkozóbb szellemű és kalandokra vágyó törzsek és csapatok *Németországot, Svájcot, Franciaországot* és *Olaszországot* is bekalandozták, sőt

megtörtént, hogy *Spanyolországba* is elmerészkedtek. S bár itt ott veszteségek érték őket, egészben véve a legtöbbször minden nagyobb baj nélkül és gazdag zsákmánnyal tértek vissza az új hazába. Ezekre a kalandozásokra csak merész, a veszedelmektől nem féltő és mégis higgadt katonanemzet fiai vállalkozhattak.

Egy ilyen külföldi kalandozásnak emlékét őrizte meg számonkra egy szép leírás. Nem magyar ember tollából származik, idegen és pedig német szerzetespap vetette papírra azt, amit maga látott és hallott. Figyelmünket tehát annál inkább megérdemli.

A hegyes-völgyes Svájc keleti felében, közel az osztrák határhoz, ma is fennáll a *Sanct-Gallen* nevű város. Helyén a magyar honfoglalás idejében egy kolostor volt. Papjai élénk összeköttetésben állottak a környék lakosságával s azt mindenféle hasznos ismeretekre megtanították. Egy alkalommal arról értesültek, hogy a szomszédságban magyarok bukkantak fel, akik előreláthatólag Sanct-Gallen irányában nyomulnak elő. A jámbor szerzetesek tisztában voltak azzal, hogy a kolostor falai nem tudnak ellenállani a magyarok támadásainak, ezért jobbnak tartották, ha elmenekülnek. Értékesebb ingóságait egy szomszédos erős várba szállították s mikor megbizonyosodtak arról, hogy valóban itt vannak már a magyarok, maguk is a vár falai mögött kerestek menedéket. A magyarok a puszta kolostorban mindössze egy papot találtak, aki azért nem követte társait, mert — mint mondotta — a kolostor főnökétől nem kapta meg évi cipőjárandóságát. Heribald — így hívták ezt az együgyű frátert — minden félelem nélkül várta a magyarokat, akiket persze meglepett az ő jelenléte. Tolmács útján megtudakolták tőle, hogy mit keres itt s miért nem igyekezett elmenekülni, mire Heribald előadta azt az okot, amely miatt ottmaradt. A magyarok jót nevettek rajta, nem bántották s a fráter csakhamar egészen otthonosan mozgott közöttük. A vitézek mindenekelőtt a kolostor drágaságai iránt érdeklődtek Heribaldtól, aki készségesen elvezette őket a kincstár ajtajához, melyet mindjárt fel is törtek; ott azonban nem találtak mást, mint gyertyatartókat, aranyozott csillárokat és egyéb olyan tárgyakat, amelyeket nem volt érdemes elvinni. Első haragjukban Heribaldot pofonokkal fenyegették, de azután megbékélve tovább kutattak. A pincében két teli boroshordóra akadtak; minthogy elég bort hoztak magukkal s a kolostor

borára nem volt szükségük, az egyik vitéz bárdjával átvágta az egyik hordó abroncsát, hogy a bor kifolyjék. «Hadd el barátom, hát mi mit iszunk, ha ti elmentek», — szólott ekkor hozzá Heribald. A vitéz megértette a barát aggodalmát s kacagva kérte társait, hogy ne bántásák a hordókat. A magyar csapat, miután felállította őrszemeit, közben meglepedett a kolostor udvarán s mulatni kezdett. Velük tartott Heribald is, aki saját állítása szerint úgy jóllakott akkor, mint soha. A húst sülve ették s rá bort ittak. Utóbb kurjongatni kezdtek s Heribaldot és a velük levő fogoly papot is arra kényszerítették, hogy énekeljenek, majd táncra perdültek, birkóztak és harci játékokat mutattak be a vezéreknek, hogy tanúságot tegyenek ügyességükről. Egyszerre csak kürtszó jelezte, hogy ellenség közeledik. A mulató vitézek egy pillanat alatt csatarendbe álltak, majd tovább vonultak, hogy megütközzenek az ellenséggel. (Az esemény 926-ban történt.)

A sanct-galleni eset leírását nem magyar krónikás őrizte meg az utókor számára. Ezt a kalandot, mint már említettük, egy német szerzetes vetette papírra, bizonyára Heribald előadása nyomán, a németeket pedig ugyancsak nem lehet azzal vádolni, hogy az igazság rovására kedveztek a magyaroknak. Leírása rendkívül fontos tanúbizonyosság a mellett, hogy *a honfoglaláskori magyarok nem voltak kegyetlen vadak*, mint ahogyan azt főleg a németek hirdették róluk, *hanem emberséges, tréfaértő, mulatni, dalolni kész, vitézi erőpróbákat kedvelő, virtuskodó katonanép*, melyet azonban erős fegyelem tartott össze. A kegyetlenség sohasem tartozott jellemvonásaik közé s még a hadifoglyokkal is emberségesen bántak, mert gyávaságnak tartották a védtelen ellenséget kínozni és gyötörni.

A külföldi kalandozások félelmessé tették őseink nevét a szomszédok előtt. Ez hasznukra vált, de idővel mégis mutatkoztak a kalandozások *káros következményei* is. A magyarság ezekben a hadjáratokban állandóan fogyott s mivel különben sem voltak sokan, attól tarthattak, hogy elgyengülésük miatt az ellenséges szomszédnépek közös támadása ellen nem tudnak védekezni. Nyugati szomszédaink, főleg a németek, lassanként már megszokták és eltanulták a magyarok harcmódját. Ennek tulajdonítható, hogy két alkalommal (933. és 955. Kr. u.) annyira megverték a *Németországban* portyázó magyar hadakat, hogy

ezek a nyugati kalandozásokat megszüntették. Ettől fogva a görög császárság területét zaklatták. Hosszú időn át itt sem találtak ellenállásra s bizony nem egyszer a császári fővárosnak, Konstantinápolynak kapui előtt a remegő lakosság szemláltára verték tönkre a görög csapatokat. A város kapui előtt folyt le a hagyomány szerint az a párviadal is, amelyet *Botond magyar vezér* vívott egy kérkedő görög óriással, akit halálra suj-

Esztergom.

tott Botond súlyos bárdja. Idővel azonban innen is kiszorultak őseink; lassanként a görögök is megtanulták a védekezést, sőt utóbb érzékenyen meg is verték a görög földre nyomuló magyar csapatokat.

Árpád fejedelem halála után így telt el két emberöltő. Ennek az időnek komoly tanulságai voltak. A magyarság a sok veresítés következtében egyre pusztult, tekintélye és hírneve az újabban szenvedett vereségek hatása alatt évről-évre csökkent nyugati és déli szomszédai előtt egyaránt. Erős támadást várhattak tehát részükről annyival is inkább, mert e népek keresztények lévén, époly gyűlölettel tekintettek a közjük ékelődő

pogány magyarságra, mint századokkal utóbb a mi őseink az ország nagy részét elfoglalva tartó hitetlen törökökre. *Árpád fejedelem egyik utóda, Gém (972—997)* volt az első, aki világosan felismerte, hogy népének helyzete itt Európában gyökeresen megváltozott s hogy sem az eddigi nemzeti erőtekozlást, sem a nyugati és déli szomszédok ingerlését nem lehet tovább folytatni a magyarság romlása nélkül. Belátta, hogy *ki kell békülni a szomszédokkal*, ennek a kibékülésnek azonban őszintének és tartósnak kell lennie, még akkor is, ha a béke áldozatokat kívánna a nemzettől. A magyar jövő biztosítása végett attól sem idegenkedett, hogy megnyissa Magyarország határait *a keresztény hittérítők* előtt, hogy ezzel is bizonyítsa a magyarságnak békére való készségét és hajlandóságát.

A német császár, akihez Géza fejedelem békekövetséget küldött (972. Kr. u.), szívesen fogadta a magyarok közeledését; örült annak, hogy a félelmetes szomszédok, akik miatt a német tartományok örökös rettegésben éltek, önként nyújtanak békejobbot, mert bízott abban, hogy az önként felajánlott barátság tartósabb és szilárdabb lesz, mint az olyan béke, melyet fegyverrel és más eszközökkel kell kicsikarni. A *magyar-német béke* valóban mindkét országra hasznos volt, mert mind a német császár, mind a magyar fejedelem szabad kezét nyert arra, hogy országaikban rendet teremtsenek; nem kellett attól tartaniok, hogy az elégedetlenek és a pártütők az ellenséges indulatú szomszédságban megértésre és fegyveres támogatásra találnak, mint az a múltban már nem egyszer előfordult.

Géza fejedelem *a külföldi kalandozásokat egyszersmindenkorra szigorúan eltiltotta* s a keresztény hittérítők előtt megnyitotta az ország kapuit. Ezeket az intézkedéseket a magyarság körében erős ellenkezés fogadta. Elsősorban a törzsfőnökök háborodtak fel, akik a gyenge fejedelmek idején szinte teljesen független uralkodók lettek. A fejedelmek nem tudtak és nem mertek nekik parancsolni. De felszólaltak a fejedelem újításai ellen a táltosok, a pogány papok is, akik attól féltették az ősi vallást, hogy a kereszténység elterjedése megsemmisíti. Géza fejedelemnek velük szemben nehéz helyzete volt, mert hiszen lelke mélyén ő is ragaszkodott *az ősi hithez* és szívesen vett részt azokon az ünnepélyeken, melyeken a táltosok fehér lovat áldoztak a magyarok Istenének;

ő is hitt a jó és rossz szellemekben, a tündérekben, a manókban s abban, hogy a másvilágon is fejedelem lesz, kinek a megölt és legyőzött ellenségek szolgálni fognak. Azonban tudta, hogy a kalandozó hadjáratok megszüntetése és a keresztény vallás felvétele nélkül nem lehetséges a béke a magyarság és a nyugati népek között; minthogy pedig ítélete szerint békére és nyugalomra feltétlenül szüksége volt a megfogyatkozott és meggyengült magyar népnek, úgy határozott, hogy mindenáron érvényt szerez akaratának. Szigorú és kemény rendszabályokra volt szüksége, elkeseredett harcokat kellett saját véreivel folytatnia, míg megtörhette az ellenállást. *Negyedszázados uralkodása valóban szakadatlan harc és háború volt a törzsfőnökökkel és a táltosokkal.* Utóbb a példa kedvéért ő is felvette a keresztény vallást, de az ősi magyar vallással nem szakított; fiát, Vajkot azonban, kit már gyermekkorában megkereszteltetett s aki ekkor kapta az *István* nevet, már egészen kereszténynek neveltette. Mikor 997-ben elhalt, az országban már kisebb volt az ellenállás az új renddel szemben és barátságos szomszédok vették körül. Géza ezt a békességet azzal érte el, hogy egyik leányát a *velencei köztársaság vezére* vette nőül, István fia pedig a *bajor herceg leányát*, Gizellát választotta feleségül. Nagy eredmények ezek! Méltán tarthatjuk értük Géza fejedelmet egyik legbölcsebb és legnagyobb fejedelmünknek.

Mikor a *fiatal István* fejedelem ősei örökébe lépett, úgy látzott, hogy zavartalan uralkodásban lesz része. Az atyja ellen küzdő törzsfőnökök meghódoltak előtte s az ősi pogány hithez ragaszkodó magyarság sem akart zavart támasztani a fejedelemváltás alkalmával. így a fejedelem méltán azt hihette, hogy nyugodtan befejezheti atyja megkezdett nagy művét. Keresztény nevelésben részesült, teljes meggyőződésből vallotta a keresztény hitet, nem úgy, mint atyja, aki csak politikai okosságból, de belső meggyőződés nélkül lett a kereszténység támogatója és terjesztője. István fejedelem nem elégedett meg azzal, hogy a magyarság félig keresztény, félig pogány felfogású legyen. Azt akarta, hogy a keresztény vallás, mint államvallás, minden magyar embernek egyúttal meggyőződéses hite legyen. Hogy e téren még sok a teendő, azt tisztán látta, de azt hitte, hogy türelmes felvilágosító munkával célt érhet. *Maga járt elől jó példával.* Amikor csak alkalom kínálkozott, vagy szükségesnek mutatkozott,

készségesen tanított, magyarázott, prédikált; szép szóval akarta népét arra bírni, hogy hagyja el ősi hitét s higgyen az új vallásban, melynek — íme — a fiatal fejedelem is apostoli lelkű hirdetője és terjesztője. Templomokat építtetett, azokat felszerelte, ellátta könyvekkel és miseruhákkal. A magyar koronázási köpeny is ebből az időből származó egyházi ruha, melyet a hagyomány szerint Gizella fejedelemasszony sajátkezűleg hímezett a veszprémi székesegyház számára. Nagy segítségére volt a fejedelemnek a térítés munkájában a Pannonhalmán letelepedett Szt. Benedek-rend. Ez a rend egymásután épített kolostorokat az ország különböző vidékein; a rendtagok, a bencések, nemcsak a hit terjesztésével foglalkoztak, hanem összegyűjtötték iskoláikban a környék fiatalágát s írni-olvasni megtanították; az öregebbeket meg a földművelésre és a háziiparra szoktatták s a kolostorok körül létesült gazdaságokkal példát mutattak őseinknek arra, hogyan kell helyesen és célszerűen gazdálkodni. A magyarok bizalmatlanságát ez úton lassanként sikerült is eloszlatniok s a keresztény hit szemmel láthatólag terjedt és erősödött.

Mint minden újítással szemben, természetesen az új hittel szemben is akadt *ellenzék*, amely az ősi hit pusztulásában nemzeti veszedelmet látott. Erre az ellenzékre nem volt hatással sem a fejedelem példája, sem a keresztény papok prédikálása; ezt meg sem hallgatták. István fejedelem ezért *törvény útján* akarta őket engedelmességre szorítani. Törvényben mondotta ki, hogy legalább minden tíz falunak legyen egy temploma; hogy vasárnap tilos a szolgai munka, mert a vasárnap Isten napja lévén, azt az istentiszteleten való részvétellel és megfelelő magaviselettel kell megszentelni. Hogy a törvény rendelkezéseinek végrehajtását előmozdítsa, az ország területét *püspökségekre* osztotta, melyek főleg az esztergomi érseket helyezte. A püspökök kötelessége volt a püspökség területén élő magyarság lelki életének ápolása s a szükségletek megállapítása és orvoslása. Műveltségüknél és tanultságüknél fogva ők lettek a fejedelem bizalmas tanácsadói egyházi és világi ügyekben egyaránt. Csak az volt a baj, hogy nemcsak a püspöki kar, hanem az alsóbb papság s az itt megforduló sok hittérítő egytől-egyig idegen volt. Egyik sem értette a magyarok nyelvét, csupán tolmács útján tudtak érintkezni velük, nem tudtak közelebb férközni sem lelkükhöz, sem értelmükhöz. A *fejedelmi*

udvar is megváltozott. Idegen szó, idegen szokások lettek úrrá, részint a fejedelemszöny kedvéért, aki német volt, részint azért, mert az udvar sok idegen, német és olasz lovagot és papot vonzott magához, akiket a fejedelem szívesen fogadott, mert bennük támaszait látta nagy munkájában. Minél idegenebb lett azonban a fejedelmi udvar színezete, a magyar törzsfőnökök és az előkelőbb, tekintélyesebb magyar urak közül azok, akik nyíltan vagy titok-

Szent István alkotmányi ad a magyar népnek.

ban a régi hitet vallották, mind ritkábban mutatkoztak a fejedelem környezetében, utóbb pedig végleg el is maradtak az udvartól.

Azt, hogy sokan s talán mindig többen és többen fordulnak el az új vallástól és az új rendtől, István fejedelem is észrevette. Észrevette, hogy az atya fejedelemségének utolsó éveiben elnémult ellenzék újból mozgolódik, forrong és fenyegetőzik s bár kezdet óta elhatározta magában, hogy vérbefojt minden forradalmi kísérletet, egyelőre mégis türelmesen várt, mert kerülni óhajtotta a testvérháborút. Figyelmét és tevékenységét különben is lekötötte ekkor azon törekvése, hogy más keresztény államok mintájára *fejedelemségét királysággá* emelje. Nemcsak Magyar-

ország helyzetét kívánta a többi nemzet között megerősíteni, hanem véglegesen föléje akart kerülni a törzsfőnököknek. Ezek ugyanis vonakodtak őt elismerni uralkodónak s legfőbb úrnak, mert nem tekintették egyébnek, mint a Magyar törzs ezidőszerint nagyobb hatalomra vergődött, szerencsésebb főnökének. II. Szilveszter pápa, kitől a fejedelem a keresztény vallás elterjesztése körül szerzett érdemeinek jutalmazása fejében koronát kért, készségesen teljesítette a kérést s István fejedelem az így nyert koronával 1001 aug. 15-én magyar királlyá koronáztatta magát Esztergomban, az akkori magyar fővárosban.

A *magyar keresztény királyság megalapítása* annyit jelentett, hogy Magyarország egyenrangú államként kapcsolódott az európai államok közé s hogy felkent és megkoronázott királyát most már ugyanazon tisztelet, méltóság és hatalom illette meg, mint bármelyik más keresztény állam megkoronázott uralkodóját. A koronázás természetesen magasan a törzsfőnökök fölé emelte az új magyar királyt, aki Isten kegyelméből valónak nevezte magát. Ezzel is azt akarta jelezni, hogy a királyi hatalom gyakorlását nem teszi függővé törzsfőnökei, vagy általában alattvalói tetszésétől. Kérdéses volt azonban, megnyugszanak-e az új rendszer ellenzői a fejedelmi hatalom ilyen nagy fölemelkedésében, vagy pedig az új királyság megbuktatásával a régi állapotok visszaállítására tesznek-e majd kísérletet? A *pogánysághoz húzó nemzeti párt*, élén *Koppány somogyi törzsfőnökkel*, a király megbuktatására határozta el magát. A király és Koppány között elkeseredett küzdelem indult meg, mely István király győzelmével végződött ugyan, de a győzelem nem jelentette egyúttal az ellenzéki szellem megtörését. Néhány évvel később *Gyula erdélyi vezér* ellen kellett a királynak hadat vezetnie s csak kemény küzdelem után sikerült az időközben majdnem függetlenné vált Erdélyt szorosabban összekötni az anyaországgal, hogy a magyar király hatalmát ott is elismerjék.

Mikor azután István király békét teremtett az országban, a belső béke éveit nagyarányú újításokra fordította. Olyan államot akart létesíteni itt a Duna-Tisza medencéjében, melynek belső nyugalomát jó törvények és okos intézmények, határait pedig képzett és vitéz haderők biztosítsák. Valósággal *újjáépítette, új alapokra helyezte az új királyságot*, amely az általa nagy gonddal

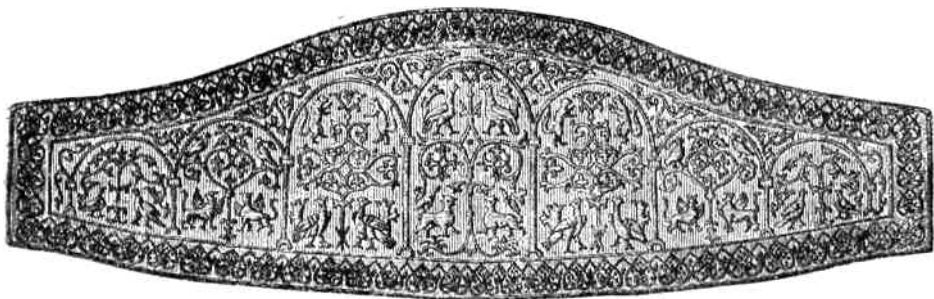

Szent István és fia Szent Imre.

lerakott alapokon «megfogyva bár, de törve nem», századok viszontagságait is sikeresen kiállotta. Intézkedései közül az a legfontosabb, hogy a földet egyes emberek birtokává tette. Ez a *magánbirtoklás* rendszere. Eddig a földet a törzsek és azokon belül a nemzetségek közösen bírták és közösen művelték, magánbirtok nem volt. Ezt a földközösséget István király azzal szüntette meg, hogy az ellene fellázadt törzsek és nemzetségek birtokait elkobozta s vagy magának foglalta le, vagy híveinek adományozta. De a földosztást azokon a területeken is végrehajtotta, melyeken a hozzá hűséges törzsek tanyáztak, mert azt akarta, hogy mindenki saját földjén gazdálkodjék, úgy, mint az akkorigiban nyugaton általában szokásos volt. Az óriási kiterjedésű királyi birtokokat könnyebb kezelés végett kerületekre, *megyékre osztotta*, élükre ispánokat helyezett, kik békében a gazdasági ügyeket vezették, háború idején pedig vezérei voltak a megye területéről összeverődött csapatoknak. A királyi hatalom alapját tehát jövedelmei és hadserege képezték, mindkettővel *korlátlanul rendelkezett* bármikor és bárki ellen. Bent az országban ő volt a legfőbb tekintély és az egyedüli hatalom, kifelé pedig az ő személye jelentette az egységessé vált magyar nemzetet.

Négy évtizedre nyúló uralkodásának utolsó szakában sok keserűség érte a már törődött királyt. Egyetlen féltve nevelt, szép reményekre jogosító *fia*, *Imre*, Szent Gellért Csanádi püspök neveltje, vadászat alkalmával életét veszítette. E miatt nagy kérdéssé lett, ki legyen utóda a királyi széken? Nem alakult ki egységes akarat. Pártok, érdekcsoportok támadtak, melyek kiilönkiilön támogattak egv-egy jelöltet vagy *trónkövetelőt* s e közben mindegyik párt vagy csoport saját érdekének védelmére és nem a haza javára gondolt. Nagyon elfajultak a viszonyok magában a királyi udvarban is; ez abból is kitűnik, hogy összeesküvés támadt az öreg király ellen s csak a véletlen mentette meg a haláltól.

Első királyunk 1038 *aug. 15-én halt el*, országát Szűz Mária oltalmába ajánlván, kit Magyarország védőasszonyává választott. Halála után félszázaddal az egyház szentjei sorába iktatta fiával együtt. Névünnepe (*aug. 20.*) nemzeti ünnep, amikor ezrek és ezrek zarándokolnak a Szent Jobb megtekintésére, hogy ennek a «dicsőséges, szent jobb kéznek» útmutatása mellett szolgáljanak Istennek és a hazának.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY.

Béla herceg párviadala a pomerán vezérrel. Péter és Aba Sámuel uralkodása. I. Endre és Béla. A német támadás elhárítása. Szent László és Salamon. I. Géza király. Szent László és a kereszténység. Horvátország elfoglalása. A keresztesháborúk. Szent László csodatettei.

Lengyelországban történt, talán még Szent István király életében, hogy ezt az alig megalakult s szép fejlődésnek indult országot megtámadta a *pomeránok* vad népe. Miciszláv lengyel király nagy hadsereggel indult ellenük s mikor utolérte őket, azonnal csatarendbe állította katonáit, hogy megkezdje a támadást. A lengyel király nem minden aggodalom nélkül határozta el magát a döntő ütközetre; nagy túlerővel állott szemben s igen jól tudta, hogy vereség esetén Lengyelország földje sivataggá válik. A két ellenséges hadsereg szemben állott már egymással s mindkét részen csak az ütközet kezdetét jelző kürtszóra várakoztak, mikor a pomerán vezér váratlanul a lengyel csatasorok elé lovagolt s azt az ajánlatot tette Miciszláv királynak, hogy ahelyett, hogy a két nép ütköznék össze, vívj on párviadalt a két vezér, vagy helyettük egy-egy vitéz a két sereg szemeláltára s kettőjük párviadalának sorsa döntse el a csata sorsát. A pomerán vezér ajánlata meglepte a lengyel királyt, de kénytelen volt azt elfogadni, mert az ajánlat mindkét félnek megtetszett. Miciszláv király ekkor már törődött, öreg ember volt, aki még mindig vitézül tudta ugyan forgatni a kardot, de népének sorsát mégsem merte egy szál pengére bízni. Katonáihoz fordult tehát s felszólította őket a párviadalban való részvételle. Mély csend fogadta a

király szavait s már-már úgy látszott, hogy a pomerán vezér lesz küzdelem nélkül a helyzet ura, mikor a lengyelek soraiból előállott egy ismeretlen vitéz és kijelentette, hogy szívesen megvív az ellenség vezérével. A párviadal megtörtént s ez az ismeretlen vitéz a két sereg szemeláltára kemény küzdelemben levágta a pomerán vezért, mire az ellenség meghódolt a lengyel király előtt. Ez az ismeretlen vitéz, aki tehát Lengyelországot nagy szerencsétlenségtől mentette meg, *Béla magyar herceg* volt. Miciszláv király most halálból fiává fogadta s leányát Richezát is feleségül adta hozzá.

Hogy jutott Béla herceg *Lengyelországba*? S miért élt ott nevét eltitkolva, ismeretlenül?

Béla hercegnek és testvéreinek, *Endrének* és *Leventének* menekülniük kellett Magyarországból. Maga István király tanácsolta ezt nekik, mert törődött öregsége napjaiban gyengének, erőtlennek érezte magát ahhoz, hogy véreit a királyi udvarban lábrakapott áskálódásokkal és cselszövényekkel szemben megvédelmezze. István király közvetlen környezetében különféle pártok, csoportok támadtak, amelyek az öreg királynak közeli halálára számítva, egy-egy királyjelölt személye körül csoportosultak s a számbavehető vetélytársakat ártalmatlanokká tenni igyekeztek. Merényletet is kísérelt meg a trónért versengő pártok valamelyike a király ellen. Azt a Gondviselés megghiúsította ugyan, de az öreg király most már maga ajánlotta a még életben lévő három Árpád-hercegnek, hogy igyekezzenek mielőbb külföldre jutni, mert életükért nem vállalhat felelősséget. Így került Endre, Béla és Levente Lengyelországba és más idegen földre.

Amitől István király annyira tartott uralkodása utolsó éveiben, az halála után csakugyan bekövetkezett. A királyi trónt *unokaöccse*, *Péter* foglalta el, aki olasz ember lévén, elsősorban földieit pártolta s azokat helyezte különféle méltóságokba a magyarok rovására. Mikor pedig látta, hogy a magyarok e miatt teljesen elpártoltak tőle, a *németekhez* fordult segítségért s az ország függetlenségét is kész volt feláldozni, csak hogy ingadozó trónját megmentse. A magyarok, akik a függetlenséget mindennél többre becsülték, természetesen felháborodtak Péter király eljárásán s minthogy az Árpád-házi hercegek ezidőben külföldön, ismeretlen helyeken tartózkodtak, István király sógorának, *Aba Sámuelnek* vezérlete alatt haddal támadtak az áruló királyra

s azt az országból kiűzték. A királlyá választott Aba Sámuel azonban nem tudta trónját megvédelmezni a németek támadásaival szemben, akiknek segítségével *Péter újból elfoglalta az országot*. A helyett azonban, hogy tanult volna az eseményekből s a nemzetet megbékíteni igyekezett volna, hűséget esküdött a német királynak s Magyarországot német fennhatóság alá helyezte. Ennek az árulásnak az lett azután a következménye.

A pécsi székesegyház.

hogy a nemzet újból föllázadt Péter király ellen s trónjától megfosztotta (1046. Kr. u.).

Még tíz esztendő sem telt el a szent király halála óta s íme, a magyaroknak látniuk kellett, hogy országuk függetlenségét egy idegenérzésű és lelkű király odavetette a magyarok régi ellenségének, a németnek; tapasztalniuk kellett, hogy az idegenekkel szemben mindenütt háttérbe szorultak, sőt szégyenszemre azt is meg kellett érnük, hogy németek diktáltak azon a földön, melyet eddig óvatosan, messze elkerültek. Csoda-e, ha hirdetni és hinni kezdték, hogy az ország romlásának az az oka, hogy itt idegen nyelv és szokások kaptak lábra s hogy elhagyták az ősi

magyar hitet. Valóságos *idegengyűlölet szállta meg a lelkeket*, ádáz dühvel támadtak az idegenek és a keresztény papok ellen, akikben az ősi vallás ellenségeit látták. Már-már úgy látszott, hogy István király munkája megsemmisül a nemzeti felkelés tüzeiben, amikor szerencsére az Oroszországból hazahívott *Endre herceg* elnyomta a felkelést és a kereszténység fennmaradását biztosította. A belső rendre és nyugalomra annál nagyobb szükség volt, mert tartani kellett a németek támadásától. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a német király nem mond le önként Magyarországról, melyet oly könnyen szerzett meg s ha szép szóval nem ér célt, fegyverrel próbálja meg az ország leigázását. Endre nem volt kardforgató ember, ezért a *fenyegető német támadás* elhárítása végett, vitéz öccsének, Bélának segítségéhez folyamodott, aki még mindig Lengyelországban élt feleségével és három fiával: Gézával, Lászlóval és Lamberttel. Itt Lengyelországban kereste fel őt Endre király bizalmas embere azzal a kéréssel, hogy siessen haza az ország védelmére, melyet német támadás fenyeget; Endre király ünnepélyesen megígéri neki, hogy trónjának örökösévé teszi, de addig is neki adja az ország területének egy részét, ahol függetlenül élhet.

Béla elfogadta az ajánlatot, hiszen a szíve úgyszólván hazahúzta s családjával együtt visszatért ősei hazájába. Éppen kellő időben, mert a németek támadása csakhamar bekövetkezett. A németek nagy erővel nyomultak az ország határai felé s akadály nélkül jutottak előre az ország területén is, Székesfehérvár és Esztergom irányában. Azért nem volt az útjukban akadály, mert Béla herceg megparancsolta, hogy sehol sem szabad ellenállást kifejteni, a lakosság pedig, mely akkor többnyire még sátrak alatt élt, állataival együtt haladéktalanul távolabbi vidékekre költözködjék. Az ellenséges csapatok valóban mindenütt lakatlan vidékekre akadtak. Élelmiszert nem hoztak magukkal, mert a magyar földön szerzendő zsákmányból akartak élni, így csakhamar a legnagyobb szükségbe jutottak. A sok nélkülözés utoljára megtörte a németek erejét, Béla herceg lovascsapatai különben állandóan zaklatták őket s ezért futva igyekeztek menekülni az országból. Sikertelen volt a németek támadása a következő évben is és a két kudarc egyszersmindenkorra elvette a németek kedvét .attól, hogy magyar földön próbáljanak szerencsét.

Úgy látszott, hogy a sok megpróbáltatás után a béke és nyugalom áldásos napjai következnek. Szükség volt a békére és nyugalomra, hiszen az ország éveken át harcmezei volt, melyet ugyancsak bőven öntözött a kiomlott magyar vér. De mégsem lett nyugalom. Endre király a béke napjaiban megfélekedezett arról az ígéretéről, hogy halála után Béla fogja örökölni a királyi trónt s fiának, Salamonnak szerette volna biztosítani a koronát. A helyett azonban, hogy öccsével annak rendje és módja szerint megegyezett volna, gonosz tanácsosaira hallgatva, Béla életére tört, aki viszont védelmezte jogait. Ismét *testvérháború támadt* tehát az országban, ebben azonban Béla lett a győztes, kit Endre halála után a nemzet királyává választott.

Amióta *Béla* hazatért, fiai is résztvettek atyjuk oldalán azokban a harcokban, amelyek végeredményképpen az ország függetlenségét biztosították a németekkel szemben. Főleg *László tűnt ki személyes bátorságával és hadvezéri tehetségével*, nem csoda tehát, hogy csakhamar az egész nemzet osztatlan szeretete és bámulata vette körül. Valósággal csodákat beszéltek róla. Benne, aki daliás természetével messze kimagaslott kortársai közül, az igazi magyar vitéz példáját látták, aki habozás nélkül tette kockára életét, ha a haza javáról, magyar testvérei boldogulásáról vagy valamely igazságos ügynek védelméről volt szó. Szinte gyermek volt még akkor, amikor hazatért Lengyelországból s első szereplése máris híressé tette személyes bátorságát. Azt beszélik róla a hagyományok, hogy midőn a visszatérő Bélának és fiainak tiszteletére Székesfehérvárott lakomát adtak és különféle tornajátékokat rendeztek, a mulatozók közé váratlanul, nem tudni honnan, egy szilaj mén tört be, amely elől mindenki menekülni próbált. Megrettenve látták csakhamar, hogy a ménlő László herceg felé vágat, aki azonban nem állott félre, hanem bevárta a megvadult lovat, megragadta, hátára pattant, hamarosan megfékezte és kezessé tette. Ez a ló, melyet László (Szögnek nevezett, kedves harci paripája lett.

Azokban a harcokban, melyeket atyja a *németek ellen* folytatott, Lászlónak is tevékeny része volt. Ezért történt az, hogy mikor Béla elfoglalta a királyi trónt, Lászlóra bízta a fővezérséget. Ő nyomta el a pogány magyarság második és utolsó fölkelését Székesfehérvár közelében s ezzel az ország nyugodt, békés

fejlődését biztosította. Derék atyja váratlan halála után (1063-ban Kr. u.) kétségkívül őt emelte volna a királyi székbe a nemzet hálája és szeretete, László és testvérei azonban kijelentették, hogy készsége senki lemondanak a trónról Endre király fia, *Salamon* javára, ha nekik az erdélyi részek birtokát biztosítja. Salamon szívesen elfogadta a nagylelkű ajánlatot, amelyre nem számított s az ország népe is megnyugodott a hercegek közös megegyezésében, amely nyugalmat és békét ígért. A testvérháború réme elvonult hazánk felől, annál nagyobb veszedelem fenyegette azonban a *bessenyők* részéről, akik ezidőtájt az erdélyi határok mentén, a régi Etelközben laktak s onnan most rendszeres támadásokat kezdtek Magyarország, elsősorban az erdélyi részek ellen. 1070-ben nagy bessenyő sereg söpörte végig a Tiszántúlt s nagy zsákmánnyal megrakodva igyekezett Erdélyen keresztül hazafelé. Salamon király és a hercegek természetesen üldözőbe vették a visszavonuló ellenséget. *Cserhalom* táján, nem messze az erdélyi határoktól érték utói. A bessenyők a hegy derekára és tetejére húzódtak, hogy ebben a kedvező hadállásban várják az alulról feltörő magyarok támadását. Azonban hasztalan volt minden ellenállás. A magyarok az akadályokat leküzdve, kemény kezítetésben megsemmisítették az ellenséget, megszabadították a foglyokat s visszavették az elrabolt zsákmányt. László herceg, aki a hegy meredekjén hatolt felfelé csapatával, a menekülni igyekvő bessenyő vezér után vetette magát, aki nyergében egy magyar leányt vitt és így vágatott a határok felé. László utolérte a vezért s azt elkeseredett küzdelemben levágva, a leányt megszabadította.

A szenvedett vereség korántsem vette el a bessenyők támadó kedvét. A cserhalmi ütközet után nem sokkal ismét az ország déli részein zsákmányoltak, hazatérő út jókban azonban utolérte őket László herceg, valahol a *Temes folyó mellékén*. Mindkét fél felkészült már az ütközetre, mikor a bessenyő vezér azzal az ajánlattal állott elő, — miként valamikor a pomerán vezér, Miciszláv lengyel királynak, — hogy a csata sorsát a két vezér személyes párviadala döntse el. László elfogadta a kihívást. A viadal a bessenyő vezér gyászos halálával és a bessenyők meghódolásával végződött.

A bessenyők támadásait a *nándorfehérvári görögök* segítették

elő. Ez a város volt az Al-Duna vidékének a kulcsa, azaz, azé volt a hatalom az Al-Duna mentén, aki ezt a várost bírta. Salamon és a hercegek úgy határoztak, hogy ezt a fontos várost megszerzik a magyar királyság számára. A jól megerősített vár ostroma azonban sokáig húzódott; a görögök vitézül védekeztek s mármár úgy látszott, hogy abba kell hagyni a vár vívását, amikor egy zivataros éjszaka egy fogoly magyar leány felgyújtotta a várost s azt a tűzokozta nagy zavarban a magyarok rajtaütéssel elfoglalták. A görög őrség a belső várba húzódott, de mivel látták, hogy semmi kilátásuk sincs a sikeres védekezésre, rövid idő múlva megnyitották a kapukat az ostromló hadak előtt.

Ezek a diadalmas harcok főleg Lászlónak szereztek nagy népszerűséget a magyarok körében s lassanként *féltékennyé tették* a hírré és dicsőségre vágyó ifjú *Salamon király szívét*. Hiszen az országban minden ének Béla fiainak s köztük elsősorban Lászlónak hősiességéről, nagylelkűségéről és lovagiasságáról zengett; legendák szóltak arról, hogy László az Ur kiválasztott hőse, a szegények istápolója, az özvegyek, árvák gyámolítója s az igazságnak rettenthetetlen bajnoka. Senki sem emlegette a királyt; alakja elbágyadt, homályba veszett László és testvérei mellett s így Salamon lelkében lassanként az irigység és gyűlölet lett úrrá irántok. Ezeket a nemtelen érzéseket a lelketlen tanácsadók annyira fokozták benne, hogy utóbb már leplezni sem tudta, talán nem is akarta. László és testvérei tudták, hiszen a király környezetéből megüzenték nekik, hogy életüket veszedelem fenyegeti s ezért elhatározták, hogy fegyverhez nyúlnak s a kardokra bízják a döntést. A *Mogyoród mellett* vívott véres ütközet Salamon vereségével végződött. A boldogtalan király futva menekült Németországba, melynek uralkodója sógora volt, hogy német segítséggel szerezze vissza az elvesztett királyi trónt (1074. Kr. u.).

Magyarország minden rendű és rangú lakosa valóban Isten ítéletét látta a mogyoródi csata eredményében. Az egész nemzet egyértelműen a hercegek pártjára állott, akikben a magyar nemzeti ügy képviselőit és védelmezőit látták, főleg miután nyilvánvalóvá lett, hogy az országot ismét a német beavatkozás veszedelme fenyegeti. Királlyá választották tehát *Gézát*, Béla király legidősebb fiát s az ő vezetése alatt vívott véres harcokban sikeresen megvédelmezték Magyarország függetlenségét a németek

támadásaival szemben. Mikor pedig Géza alig néhány évi uralkodás után elhalt (1077. Ivr. u.), egy szívvel-lélekkel *László* mellett nyilatkozott meg a nemzeti akarat.

Alig volt királyunk, kinek uralkodását nagyobb reménységgel fogadta volna az ország, mint *László* királyét. De alig volt királyunk, akinek aránylag rövid uralkodása — hiszen mindössze 21 évig viselte a koronát (1074—1095) — mélyebb nyomokat hagyott volna a magyar történelemben. A polgárháborúk, majd később a németekkel folytatott önvédelmi harcok nem tüntek el nyom nélkül a nemzet leikéből. Az elűzött *Salamon* királynak is voltak személyes hívei, akik ugyan külsőleg meghódoltak Géza és *László* előtt, de bármikor készek lettek volna elősegíteni akár Géza, akár *László* megbuktatását. Másrészt a német támadások újból megmozgatták a magyarságnak azt a részét, amely minden baj kútforrását az idegen beavatkozásokat megkönnyítő és elősegítő keresztény vallásban látta és a régi függetlenség leghatásosabb védelmét az ősi magyar hithez való visszatéréstől remélte. *László* király nem húnyt szemet eme tények fölött, melyek bármikor zavart okozhattak uralkodásában s ezért azon fáradozott, hogy mindkét kérdést egyszersmindenkorra véglegesen megoldja. Ennek tulajdonítható, hogy trónralépése első percétől fogva, kereste a *megegyezést* a szerencsétlen *Salamonnal*, aki el is fogadta a feléje nyújtott békejobbot. Ez nem jelentette ugyan számára a királyi trónt, de megkülönböztetett, kiváltságos helyet biztosított neki az ország közéletében. *László* e lépésével lefegyverezte *Salamon* párhíveit, mert bizonyosságát adta szándékai tisztaságának és minden mellékgondolat nélkül való békeszeretetének. Ennek az lett a következménye, hogy *László* király ekként szerzett új hívei nem követték többé *Salamont* akkor, midőn ez az állhatatlan lélek fondorlatokat kezdett szőni a király ellen, sőt nem riadt volna vissza még az orgyilkosságtól sem, csakhogy célját elérje. Mikor *László* király *Salamont* e miatt fogságra vetette, egyetlen kéz sem emelkedett mellette, egyetlen hang sem kelt védelmére, annyira meg volt mindenki győződve arról, hogy az igazság a király oldalán van.

Sokkal nehezebb feladat volt *az ősi magyar hit híveit* meggyőzni arról, hogy helytelen úton járnak, midőn a keresztény vallásban látják az országot ért megpróbáltatások és megaláz-

tatások legfőbb okát. A korábbi két pogány fölkelés véres elfojtása nyilvánvalóvá tette előtte, hogy nemzetének vallásos hitét hatalmi eszközökkel, vagy éppen a fegyverek erejével megváltoztatni nem lehet s hogy tartós eredményt e téren csak a meggyőződés őszinteségétől és a személyes példa hatásától várhat. *Ő maga akart magyar népének példaképe lenni s szavaival, tetteivel igazolni kívánta, hogy a magyarság és a kereszténység nem ellen-*

Szent Lászlónak felajánlják a kereszteshadak fővezérségét.

tétes, egymást kizáró fogalmak. Hitbuzgó keresztény lehet valaki a nélkül, hogy ezért magyarságát áldozatul kellene dobnia. Mikor uralkodása első éveiben a pápa és a német császár közt élet-halál harc indult meg hatalmi kérdések miatt, nem állott egyik pártjára sem, hogy szabadon határozhassa el magát. Ha döntenie kellett, mindig az ország érdekeit tartotta szeme előtt, habár e miatt nem egyszer ellentétbe jutott hol a pápákkal, hol a német császárral. A keresztény vallást végeredményben ő tette *magyar nemzeti vallássá* s ez a király személyes példájának hatása alatt mind mélyebb gyökeret vert a magyar nép lelkében. Amikor uralkodása utolsó éveiben a megváltozott viszonyok következtében új törvénykönyvet adott a nemzet kezébe, ebben a régi

vallás hívei ellen már nem alkalmazott erősebb büntetéseket, mert már nem volt reá szükség. A pogányság lassan, észrevétlenül elenyészett.

Szigorú, de igazságos törvényeinek az volt a következménye, hogy a belső béke és rend helyreállott. Ez nagy erőgyarodást jelentett, megkönnyítette a védelmet, sőt utóbb nagyobb vállalkozásokra is képessé tette a nemzetet. Azok a hadjáratok, melyeket László király a bessenyőkkel, kunokkal, oroszokkal és pedig sokszor igen nehéz körülmények között folytatott, megvédelmezték az ország területi épségét s a magyar fegyverek nevét ismét világszerte félelmissé tették. *Horvátország elfoglalása* és a magyar királysághoz való kapcsolása (1091. Kr. u.) azt mutatta, hogy a Kárpátok által övezett területen oly nép vert gyökeret, mely tudatában van erejének s azzal tud is, akar is élni. A honfoglalás óta Horvátország megszerzése volt az első területi gyarodás és hosszú időre kijelölte a magyar külpolitika jövőendő útjait.

Ebben az időben Európában jóformán egyedül Magyarország volt az az ország, ahol béke és rend uralkodott; itt az államfő egységes érzésű és lelkű, fegyelmezett népet kormányzott. Európa keresztény népeinek figyelmé László király személye és országa felé irányult, amidőn arról esett szó, ki legyen a *keresztes-háborúk* fővezére? Egész Európa megmozdult ugyanis ekkortájt, hogy a törököktől elfoglalt Szentföldet felszabadítsák. Hadseregek keletkeztek, melyek csak alkalmas vezérre vártak, hogy a kereszt jele alatt megkezdjék a felszabadító hadjáratot a hitetlenek ellen. A közhangulat a magyar király személye mellett nyilatkozott, kinek vitézségéről, hadvezéri tulajdonságairól és mélységes keresztény hitéről csodákat meséltek nyugaton s akinek fővezérségében mindenki megnyugodott volna. Váratlan halála, mely 1095 július 29-én történt, megakadályozta, hogy Európa népei magyar lobogó alatt kíséreljék meg a világtörténelem egyik legnagyobb hadivállalkozásának végrehajtását.

Alig száz évvel halála után *az egyház szentjei közé* iktatta László királyt, kinek személyéhez és tetteihez már életében annyi *monda és legenda* fűződött. Azt beszélték róla, hogy Isten segítségével szomjas katonáinak vizet fakasztott a kősziklából s hogy imádságára az Úristen az éhező hadserege számára szarvascsordát

küldött, mely nem menekült el előlük, hanem — mint a legenda írja — «nagy szelíden az táborra ménének». Mikor a kánokat valahol az erdélyi részeken megverte, azok, csakhogy életüket megmentésük, az utat teleszórták a zsákmányolt pénzzel és drágaságokkal, hogy az üldöző sereget azok felszedése foglalja el. A király Istenhez fordult segítségért s a pénzdarabok és drágaságok értéktelen kövekké változtak. 1093 körül döghalál pusztított az országban; László király ekkor orosz földön hadakozott s csak akkor értesült a nagy veszedelemről, mikor hazatérőben volt. Istenhez folyamodott tehát s íme álmában egy angyal jelent meg előtte s felszólította, hogy felébredvén, lőjje ki nyilat s ahová az leesik, ott olyan füvet talál, melynek nedvétől a betegek meggyógyulnak. Úgy is történt s a döghalál megszűnt.

Erdélyben, melynek utóbb védőszentje lett, Cserhalom, a tordai hasadék és számtalan más hely őrizte meg csodálatos életének emlékét. *Nagyvárad*, melynek püspökségét ő alapította, mindig búcsújáró helye maradt a magyarságnak. Ide zarándokolt századokkal később Nagy Lajos királyunk és *Szent László sírján* megfogadta, hogy hozzá méltó királya akar lenni a nemzetnek. A Szent Lászlóhoz fűződő utolsó legenda éppen Nagy Lajos király uralkodásának idejéből való. 1345-ben a tatárok Erdélybe ütöttek; támadásukat a székelyek fogták fel, akiknek háromnap kemény küzdelem után sikerült őket Erdélyből kiszorítani. A legenda szerint ezen idő alatt Szent László teste a váradi templomból hiányzott s mikor utóbb szokott helyén találták, nagy meglepetéssel állapították meg, hogy a test át van izzadva, mintha valami nagy munkából tért volna vissza. Egy öreg tatár fogoly vallomásából kitűnt azután, hogy Szent László király az ő kedves székely népének soraiban harcolt a tatárok ellen s tulajdonképpen az ő személyes segítségével döntötte el a küzdelem sorsát.

Szent László alakjához és korának történetéhez nemcsak a középkor jámbor legendáirói és költői fordultak ihletért, hanem *a mi korunk költői is*. Garay János, Vörösmarty Mihály, Arany János, Tompa Mihály és mások mindannyian megéreztek, hogy Szent László uralkodása a keresztény magyar lovagkor legragyogóbb korszaka, melynek minden lapja magyar vitézségről és magyar dicsőségről mesél a késő utódoknak.

Dombormű a pécsi székesegyházból.

KÖNYVES KÁLMÁN KIRÁLY.

Kálmán és Álmos. A kereszteshadjáratok. Dalmácia megszerzése. Kálmán király törvényei. A boszorkánykérdés. A magyar boszorkánypercek.

Szent Lászlónak nem volt fia. Egyetlen leányát, Piroskát a görög császári trón örököse vette feleségül, így bátyjának, Gézának fiait: *Kálmánt*, vagy *Álmost* illetve Szent István koronája. László király maga is úgy tekintette őket, mint trónja örököseit. Szent László a magyar királyoktól elsősorban a harci erényeket, a vitézséget és bátorságot kívánta, hiszen az ő uralkodása is szakadatlan harc és háború volt azokkal, akik királysága megbuktatására törekedtek. Ezért hosszú időn keresztül fiatalabbik unokaöccsében, Álmosban látta a maga közvetlen utódját, mert az szívesen vett részt a különböző hadjáratokban és a vitézi életben kedvét és gyönyörűségét találta. Később azonban észrevette a király Álmos jellembeli fogyatkozásait. Ekkor fordult figyelme az idősebbik testvér, Kálmán felé, aki személyileg vitéz és bátor volt ugyan, de a harci zaj helyett inkább a könyvek, a tudományok iránt érdeklődött. Ezért nevezték *Könyvesnek* is.

Könyves Kálmán mint király, egyike volt a magyar középkor legkiválóbb uralkodóinak, kinek nevét bölcs törvényei, előrelátó külpolitikája és az ország területi épségének sikeres védelme emlékezetessé teszik történelmünkben. Mikor trónra lépett, egész Európa megmozdult már és készülődött *a szent föld visszafoglalására*. Óriási tömegek verődtek össze, melyek egy-egy vállalkozóbb szellemű lovag vezérlete alatt kisebb-nagyobb csoportokban indultak kelet felé, igen sok esetben a nélkül, hogy kellőleg felkészültek volna. Ezek azután útközben nem riadtak vissza az

erőszakoskodásoktól sem. Valóságos rémhírek terjedtek el róluk egész Európában, miért is Kálmán király úgy határozott, hogy ezeknek a csoportoknak az ország területén való átvonulást nem fogja megengedni. A határon valóban fel is tartóztatta őket, de minthogy a keresztesek nem voltak hajlandók útirányukat megváltoztatni, a király kénytelen volt fegyverhez nyúlni és kemény harcok után szétszórni ezt a gyülevész hadat. *A keresztesek főhaderejét azonban, melyet vezérei szoros fegyelem alatt tartottak, készségesen átengedte a határokon, sőt útjukban a szükségeseikkel is bőségesen ellátta (1096. Kr. u.).* Kálmán király figyelmét és érdeklődését a keresztes hadak átvonulása után sok évig a *horvátországi események* kötötték le. Horvátország élén királyi címmel Álmos állott, kit még Szent László bízott volt meg az új hódítás kormányzásával. Álmos azonban nem vált be, nem tudott a horvátokkal bánni, akik 1097-ben nyílt felkelésben törtek ki ellene. Kálmán király, miután behatóan tájékozódott az ottani viszonyokról, kénytelen volt öccsét visszahívni s ezzel és más helyes intézkedéseivel sikerült is a nyugalmat helyreállítania. A horvát ügyekkel való foglalkozás érlelte meg benne a *dalmáciai tengerpart* megszerzésének gondolatát. Egyrészt úgy érezte, hogy Magyarország akkor jut nagyobb jelentőséghez Európában, ha szabad tengeri utat nyer mindenfelé, másrészt pedig meg volt arról győződve, hogy Horvátországnak a magyar királysággal való kapcsolata is szorosabb lesz, ha a Horvátországtól nyugatra eső tengerpart is elismeri a magyar fennhatóságot. Dalmácia meghódítása sikerült is neki és a gazdag dalmát városok kivétel nélkül meghódoltak előtte. Az új hódítás azonban ellenséges viszonyt teremtett *Magyarország és a velencei köztársaság* között, melynek szüksége volt a dalmát erdők fájára s a magyarságnak a tengerparton való megjelenésétől tengeri uralmát és kereskedelmi érdekeit féltette. Ettől kezdve Magyarország és Velence között Dalmácia birtokáért

*Piroska görög császárné
áuitiagos képe.*

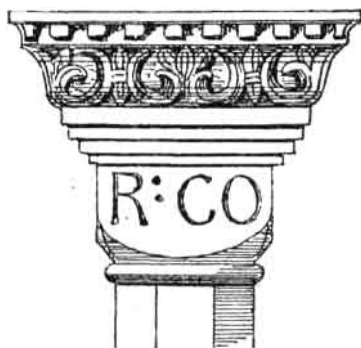
szívós küzdelem folyt századokon át, de harci babérokon kívül egyebet alig termett Magyarországnak.

Kálmán király nemcsak a külpolitikában követte nagy elődjét, Szent Lászlót, hanem az ország belső viszonyainak rendezésében is folytatni akarta a szent király munkáját. *Törvényeket adott lei* s ezzel akarta az ország pénzügyét, közigazgatását, adó- és egyházi ügyeit a megváltozott viszonyoknak megfelelően rendezni. Törvényei általában véve enyhébbek Szent László törvényeinél, amelyek például a, csekély értékű tárgyak eltulajdonítását is halállal sújtották és amelyekben még nagyon szerepeltek az úgynevezett istenítéletek (párbajok), a tüzes vas- és vízpróbák. Kálmán király törvényeiben a bizonyítási eljárás súlypontja a tanúvallomásokra esik, amiben tehát közelebb áll a mai felfogáshoz; de közelebb áll hozzánk a tekintetben is, hogy szigorúbban bünteti a gyilkosságot is, mint a tulajdon ellen elkövetett vétségeket. Leginkább meglepő azonban törvényeinek az a rendelkezése, hogy nem szabad pert indítani *boszorkányok ellen*, mert boszorkány nincs.

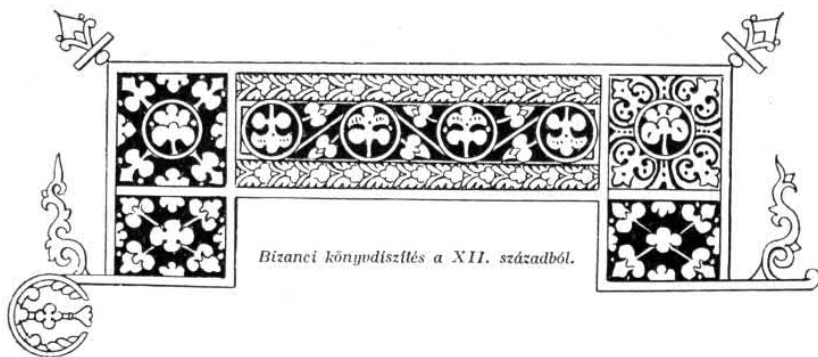
A középkorban kétféle boszorkányban hittek: a *strigákbn*, akiket éjjel járó, vámpírszerű, embervért szopó lényeknek tartottak és olyan *varázslókban*, akiket az ördög segítségével mindenféle ártalom előidézésére képeseknek mondtak. Ezek a közhit szerint bármikor megronthatják a háziállatokat, a tehenek hasznát elvehetik, az embereket különféle betegségekkel sújthatják, sőt halált is okozhatnak, még pedig füvekkel, ráolvasással, igézéssel és egyéb titokzatos eszközzel. Kálmán király tiltó rendelete a strigákról szól, de nem vonatkozik a varázslókra, akikben ő is, mint akkoriban, sőt még századok múlva is mindenki, erősen hitt. A boszorkányokban való hit teremtette meg a *boszorkánypereket*, melyek főleg Franciaországban, Németországban és Olaszországban voltak elterjedve és sok ezer embernek borzalmas halálával végződtek. Nálunk it voltak boszorkányperek és pedig Mária Terézia koráig, aki 1768-ban kiadott rendeletében az efajta pereket véglegesen eltiltotta. A leghíresebb boszorkányper a szegedi volt 1728-ban, mikor is tizenhárom személy szenvedett tűzhalált. Bihar megyében 1694-ben 14 gyanúsított közül hatot ítélték halálra, Kolozsvárt 1563-ban öt, 1584-ben hat, Arad megyében 1756-ban négy asszonyt égettek el. 1565-től 1756-ig 169 személyről tudjuk, hogy máglyára kerültek, ami kétségkívül nagy szám

ugyan, de mégis mi az ahhoz képest, hogy például az egyik német városban (Quedlinburgban) 1589-ben egyetlen egy nap alatt 133 személyt égettek el, s hogy egy más helyt 1587—1593 közt, tehát hét év alatt 360 ember került máglyára! Mi az annak a francia bírónak hőhémunkájához képest, aki őszintén beismeri, hogy egymaga több ezer boszorkányt juttatott máglyára!

Az általános európai közfelfogás alól Magyarország sem vonhatta ki magát, de nálunk sem a boszorkányüldözések méreteit, sem a perek tartalmát tekintve nem találkozunk azzal a szertelenséggel, amely nyugaton évszázadokon keresztül ezrek életét és vagyonát áldozta fel. Kétségtelen, hogy Kálmán király a strigák létezését tagadó törvényével jóval megelőzte korát s ha uralkodásának (1095—1116) egyéb eredményeit is tekintetbe vesszük, méltán sorozhatjuk őt legnagyobb királyaink közé.

*Oszlopó a zárai Mária-templ ómban
Kálmán király nevével.*

III. BÉLA KIRÁLY.

III. Béla székesfehérvári sírjának megtalálása. Magyarország és a görög császárság. Béla herceg a görög udvarban. Nehézségek a magyar trón elfoglalása körül. A királyi kancellária. Magyarország és Franciaország. A ciszterciák. A gazdasági fellendülés. A kereszteshaborúk.

A székesfehérvári püspöki palota udvarát és kertjét határoló egyik kőfal mellett, 1848 december 5-én a csatorna javításakor vörösmárvány sírkövek bukkantak elő, melyek márványkoporsókat fedtek. Az egyik koporsóban a felnyitáskor csontvázra és ékszerekre akadtak. A szakszerű ásatások kiderítették aztán, hogy a püspöki palota udvaraéskertjehelyén valamikora Szent István király által épített székesegyház állott, amelyet 1601-ben a törökök döntöttek romba. Ebbe a templomba temették el köztudomás szerint a legtöbb magyar királyt s így valószínűnek látszott, hogy ezek a márványkoporsók valamelyik királyunknak és talán feleségének szolgáltak örök pihenőhelyül. Az ásatások valóban azt igazolták, hogy a szerencsés véletlen egyik legnagyobb Árpádházi királyunknak *III. Bélának* (1173—1196) és *első feleségének*, az 1184-ben elhalt Anna királynénak földi maradványait hozta napvilágra. Igazán szerencsés véletlen, mert a Szent István óta a mohácsi csatavesztésig uralkodó harmincöt magyar király közül mindössze csak III. Béla és felesége sírjai maradtak fenn az utókorra. A többi királysírt elpusztították a háborús idők viszontagságai. Ma a *budavári Nagyboldogasszony* temploma őrzi

III. Bélának és feleségének porladozó csontjait. A nemzeti kegyelet helyezte el oda azokat 1897-ben, országos gyászünnepek között.

III. Béla *ifjúkorában* a magyar nemzet kemény küzdelmeket folytatott az új erőre kapott görög, vagy másképp *bizánci császársággal*. A görög császár ekkor Mánuel volt, Szent László Piroska nevű leányának fia, aki olyan nagy birodalom létesítéséről ábrándozott, amely hazánkat is magába foglalta volna. A Kálmán királyt követő magyar királyok (II. István, 1116—1131; II. vagy vak Béla, 1131—1141; II. Géza 1141—1161) gyengék voltak, gyakran változtak; a korona birtokáért ismételen testvérharcok törték ki s nem ritkán ok nélkül folytattak külső háborút is. Mindezek miatt a magyar kirátság tekintélye lehanyatlott, ereje meggyengült s abban a veszedelemben forgott, hogy nem tud majd ellenállani egy olyan hatalmas uralkodónak, mint Mánuel. A császár valóban komolyan készült Magyarország fegyveres meghódítására s e miatt az ország déli határain éveken keresztül folytak a harcok a magyarok és a görögök között váltakozó sikerrel. Volt idő, midőn Mánuel óhajtása parancs volt az országban; így történt, hogy a törvényesen megválasztott *III. Istvánnal* (1163—1172) szemben ellenkirályokat ültethetett a magyar királyi trónra, azzal a számítással, hogy ezek majd készséges eszközei lesznek. De volt olyan idő is, midőn a magyar fegyverek győzelmesen verték vissza a görög támadásokat és a császárt arra kényszerítették, hogy keresse a magyarokkal való békés megegyezést. Tömérdek vér folyt el e harcokban mindkét részről, de végeredményben Magyarország megvédelmezte határait és megakasztotta Mánuel világhódító törekvéseit.

A magyarok szívós ellenállása meglepő elhatározásra készítette a császárt. Belátta, hogy nincs módjában egy fő alatt egyesíteni Magyarországot és a görög császárságot a fegyverek erejével; arra gondolt tehát, hogy az egyesítést családi kötelekek segítségével valósítja meg. Ez volt az oka annak, hogy III. István testvéröccsét *Bélat még 1163 körül a császári udvarba hívta*, azzal a határozott ígérettel, hogy leányával eljegyzi és utódává fogadja. Valószínűnek tartotta ugyanis, hogy a görög császári korona birtokában lévő Árpádházi hercegnek akkora lesz a tekintélye otthon is, hogy készségesen választják meg a legközelebbi trónüresedés esetén magyar királynak is. Béla éveken át valóban úgy szerepelt a

fényes császári udvarban, mint a trón jövődjének örököse, kinek a császár kívánságára a birodalom nagyjai is hűséget fogadtak. Mikor azonban Mánuelnek időközben kötött második házasságából fia született, az atyai érzelmek felülkerekedtek az idáig világhódító terveket forgató császár szívében. Lemondott arról a tervről, hogy Béla fején egyesíti a két koronát s nemcsak császárrá koronáztatta újszülött kisfiát, hanem felbontotta azt az eljegyzést is, amely Béla és a császárlány közt már évek óta fennállott, hogy a magyar királyfi a házasság jussán valamiképp igényt ne tartasson utóbb a görög császári trónra, melynek birtokát Mánuel saját fiának szánta. Szinte megkönnyebbülés volt tehát reá nézve az a hír, hogy III. István 1172-ben elhalván, a magyarok a megüresedett trónt Bélának ajánlották fel, aki annak elfogadására készen is nyilatkozott.

A görög császári udvarban eltöltött évek nem tűntek el nyomtalanul Béla felett. Idegen világ volt ez számára, melyet eleinte meg sem értett s amelyet a magyar lélektől olyannyira eltérő jellege miatt sohasem tudott megszokni. Viszont azonban el kellett ismernie, hogy a görög császárságban kitűnően megszervezett közigazgatást, pénzügyet, hadsereget és diplomáciát talált, melynek szálai a császár kezében futottak össze, minek következtében nemcsak a belső állami élet, hanem a birodalmi külpolitika is egységes és összhangzó volt. Az ottani viszonyok kétségkívül sok tekintetben különböztek a magyarországiaktól, hiszen a görög császárságnak más volt a szervezete, múltja, vallása és műveltsége, mint a magyar királyságnak és mások voltak politikai céljai és törekvései is. Annyi azonban mégis tény volt, hogy ebben az idegen világban számos olyan szokás és intézmény élt, melyek meghonosítása nálunk is szükségesnek látszott, hacsak nem akartunk elmaradni a haladó nagy európai államok mögött. A hazainduló magyar királyfi lelkét valóban eltöltötte *az újítás vágya*. Azzal az elhatározással lépte át az ország határait, hogy nálunk is meghonosítja azon intézményeket, amelyek a császárságban oly jól beváltak s amelyek nélkül felfogása szerint Magyarország nem léphet a haladás és fejlődés útjára.

Hazatérve nagy csalódás érte. Itthon *nem találkozott azzal az osztatlan szeretettel és melegséggel*, mely után annyira vágyott s melynek hiányát a császár környezetében annyira érezte. Nem

A budavári Nagyboldogasszony, máskép Mátyás-templom.

lepezett hidegség fogadta elsősorban *édesanyja* részéről, aki idegenbe rég elszakadt fiától egészen elszokott már és szívesebben látta volna Szent István koronáját a *kisebbik testvér*, Géza fején, akit egészen ő nevelt. Bizalmatlan volt vele szemben az *egyház* is, élén a szigorú esztergomi érsekkel, mert híre járt, hogy Béla és felesége, a francia eredetű antiochiai Anna, Mánuel császár sógor-nője, áttért a görög államvallásra, a görögkeleti hitre. De tartózkodással várta az új királyt *a nemzet nagy része* is, főleg, midőn köztudomásúvá lett, hogy Béla görög hadsereggel jött be az országba, mert senki sem tudta, nem történt-e megegyezés közte és a császár között esetleg az ország rovására? Hosszú időbe telt, mire Béla magát a helyzet urának tekinthette, ennek az eredménynek azonban nagy ára volt: a teljes szakítás édesanyjával, kit Görögországba száműzött, hol az egy apácakolostorban fejezte be hányatott életét; továbbá testvéröccsének, Gézának fogságra vetése, aki onnan 12 esztendő múltán tudott csak megszabadulni. Az egyház bizalmatlanságának eloszlatása sem ment könnyen. A papság féltette tőle a katolikus vallást, melyet Béla a császári udvarban elfelejtett és minden valószínűség szerint a császári korona kedvéért és bizonyára Mánuel határozott kívánságára el is hagyott, s csak akkor állott őszintén melléje, midőn bizonyosságát adta, hogy egyházának hű fia. Az kétségtelen, hogy Béla király Mánuellel szemben mindig előzékeny magatartást tanúsított s ha szükség volt reá, katonailag is támogatta, de azt sohasem engedte meg, hogy a hatalmas görög császár beavatkozzék országa ügyeibe, melynek függetlenségét ő is mindennél előbbrevalónak tartotta. S mikor Mánuel 1180-ban meghalt, haladéktalanul visszafoglalta a *Szerémséget* és *Dalmáciát*, mely országrészeket Mánuel szakította volt el Magyarországtól s ezzel újból utat nyitott a tengerhez.

III. Béla elsősorban a belső rendet és a külső tekintélyt igyekezett helyreállítani, de eközben sem feledkezett meg újító terveiről. Egyik legfontosabb intézkedése az volt, hogy *királyi kancelláriának* nevezett hivatalt szervezett. Ennek az volt a feladata, hogy minden olyan ügyet, amely a király előtt megfordult, írásba foglaljon, hogy így a királyi rendelkezés vagy végzés idővel feledésbe ne merülhessen. Aki tehát birtokadományban részesült a király vagy mások részéről, vagy akinek peres ügyeiben döntés

történt, az erről írásbeli, vagy másképp okleveles bizonyítékot kapott a királyi kancelláriától, ennek birtokában pedig nemcsak az okiratot megszerző tulajdonos, hanem annak utódai is bármikor igazolhatták vagy védhettek jogaikat. A királyi kancellária intézménye ekként a magánjogi viszonyok kialakulására irányítólag hatott, közvetve pedig elősegítette az írás-olvasás elterjedését is, mert hiszen az oklevél csak akkor jelentett tulajdonosa számára értéket, ha azt olvasni és értelmezni tudta. A királyi kancellária tisztviselői, *a jegyzők vagy nótáriusok*, az odatartozó ügyek sokfélesége és nem ritkán bonyolultsága miatt fáradságos munkát végeztek. Ennek következtében ide a király csak olyanokat nevezett ki, akik a jogélet szövevényeiben jártasok és tudományosan képzetek voltak. A legnagyobb valószínűséggel III. Béla jegyzői közé tartozott az a *Névtelen, vagy latinosan Anonymus* is, aki először írta meg a magyarok származásának, vándorlásának, honfoglalásának és külföldi kalandozásainak történetét s akinek pompás *szobra*, Ligeti Miidós szobrászművész alkotása, ma a Városliget egyik dísze.

III. Béla különösen iparkodott az országot műveltebbé tenni, mert az volt a meggyőződése, hogy csak a művelt nemzet lehet független és gazdag. E tekintetben *Franciaország* lebegett előtte mintaképül, amellyel 1186 óta, amely évben t. i. II. Fülöp Ágost francia király nővérével házasságra lépett, szoros összeköttetésben állott. Innen van az, hogy az ő uralkodása alatt és az azt követő időben sok száz magyar ifjú fordult meg a párizsi egyetemen. Akkor Európában a párizsi egyetemé volt a vezető szerep s az onnan hazatért ifjak szószólói és terjesztői lettek a haladottabb nyugati műveltségnek. Közvetlenebb hatása volt a magyarországi műveltség emelésére a király által Franciaországból betelepített *cisztercita rendnek*, melynek tagjai, mint ismeretes, ma is áldásos működést fejtenek ki a tanítás és a lelkipásztorkodás terén. Ez a szerzetesrend akkoriban a földművelést tartotta főfeladatának s e révén közelebb férközhetett a szinte kizárólag mezőgazdasággal foglalkozó népünk leikéhez. A rend tagjának, lett légyen az hercegi, grófi vagy más főúri család sarja, mindenekelőtt ást, kapát és ekét adtak a kezébe, hogy ezzel megtiszteljék a munkát és vele a munkást, az urakat pedig megtanítsák az ember és a munka megbecsülésére. Ezzel elérték azt, hogy bizalom fogadta őket mindenütt,

ahol megtelepedtek. Országunk földje III. Béla korában még nagyrészt pusztá és műveletlen volt. azt még meg kellett hódítani a gazdálkodás számára s a népet meg kellett tanítani arra, hogyan lehet úrrá a sok mocsár, vadvíz és erdőrengeteg felett. A ciszterci kolostorok nem a sík, termékeny és a földművelésre önként kínálkozó területeken épültek, hanem — a példaadás kedvéért — a zord, erdős és mocsaras vidékeken, ahol a szorgalmas rendtagok lépés öl-lépésre hatolhattak csak előre, ahol erdőket kellett irtaniok, mocsarokat lecsapolniok, ahol csak fáradságos munka árán lehetett termőfölddé, rétté vagy legelővé átalakítani a posványos vagy süppedékes területeket. Ezek a kolostori mintagazdaságok nagyon vonzották messzi vidékek lakosságát; szívesen megtanulták tőlük az okszerű gazdálkodás módjait és eszközeit s őket utánozva nemcsak saját jólétüket fokozhatták, hanem közvetve elősegítették az ország gazdasági megerősödését is.

A mezőgazdasági élet fokozatos megerősödése természetesen más foglalkozási ágakra is emelően hatott. A kolostorok környékén, továbbá a III. Béla atyja *II. Géza* (1141—1161) uralkodása alatt a *Szepességbe* és *Erdélybe települt szászok* földjén élénk ipari és kereskedelmi élet fejlődött ki s idővel felkeltette a külföld figyelmét is. Hazánk, melynek földjét és népét a nyugatiak főleg a keresztesháborúk korában ismerték meg közelebbről, amikor a Duna völgye lett a kelet felé vonuló hadak útvonala, lassanként bekapcsolódott a világkereskedelembé, melynek útjai Magyarország területén át vezettek a keleti és nyugati nagy piacok felé. Városainkban mind több és több idegen telepedett meg, főleg franciák, olaszok és németek. Ezek új iparágakat honosítottak meg nálunk, a magyar nyerstermékek számára pedig a külföldön piacot teremtettek. Magyarország a III. Béla által kezdeményezett gazdasági politika következtében azon az úton haladt, hogy belőle Közép-Európa legerősebb *mezőgazdasági állama* legyen.

Az ország középpontja természetesen a *királyi udvar* volt, melyet III. Béla a görög császári udvar mintájára fényessé és pompássá tett. Megtehetette, mert annyi jövedelme volt, készpénzben is, hogy magát *Európa leggazdagabb uralkodói közé* számíthatta. Udvara, főleg második házassága óta, nagyon vonzotta a külföldieket, így különösen a franciákat, kik közül sokan megtelepedtek a magyar földön és őseivé lettek számos magyar főúri és köz-

nemesi családnak. A királyi udvarban futottak össze a hírek és jelentések nemcsak a magyar birodalom legtávolabbi zugaiból, hanem szinte a világ minden tájáról is, minek következtében gyors és megbízható értesülései voltak mindarról, ami országát, vagy a keresztény világot közvetlenül érdekelhette. Élénk figyelemmel kísérte a *szentföldi eseményeket* is. A királyi udvarban is nagy meg-

Anonymus szobra.

döbbenést keltett az a hír, hogy az egyiptomi szultán tönkretette a szentföldi keresztések csapatait és elfoglalta Jeruzsálemet. Bizonyára sógora, a francia király értesítette őt először arról is, hogy felvette a keresztet és példája nyomán az angol király és a hatalmas német császár is elhatározta, hogy hadat vezet a Szentföld visszafoglalására (1189. Kr. u.). Vállalkozásuk nem sikerült, mert Jeruzsálemet nem tudták visszafoglalni. A kudarc mindemellett nem csüggesztette el Európa népeit, hanem éppen ellenkezőleg, újabb és újabb erőfeszítésekre ösztönözte. Most már Béla király is elhatározta, talán a keresztesháborúkért lelkesedő királyné biztatására, hogy résztvesz a legközelebbi hadjáratban. Az előkészületek közben azonban megbetegedett s amikor látta, hogy

hiába várja gyógyulását, *kisebbik fiát, Endrét* bízta meg azzal, hogy menjen helyette a Szentföldre és tegyen eleget fogadalmának, különben atyaiátok érje. 1196 április 23-án halt el azzal a tudattal, hogy hazáját kiemelte az ismeretlenség homályából, gazdaggá és hatalmassá tette, olyanná, hogy királya egyenrangú uralkodónak tarthatta magát a német császári trón_urával, akit a nyugati keresztény világ fejének tekintettek.

111. Béla sírjában talált ékszer.

Nicholaus de gra Andree hungarorum regis comes palatinus.
Licit aduim pmeret offi. a. odormicoy regis tiam quocunq;
reformare. De manda. nen tiam regis. nobis adpremissa
qđ figmeny erelic alptat. tram quaudam cui? situs 7 quan

Töredék egy 1221-ből való oklevélből.

IV. BÉLA KIRÁLY.

Julián útja az őshazába. Hírek a tatárok támadásáról. Magyarország III. Béla utódai alatt. I. Endre és az aranybulla. IV. Béla trónralépése. A kunok betelepédése. A tatárok elleni védelmi intézkedések. A muhi csata és következményei. Az ország pusztulása. Magyarország talpraállítása. IV. Béla és V. István.

„**O** seink századok óta lakták már a Kárpátok medencéjét, de az ősi haza képe mégsem homályosodott el az egymásra következő nemzedékek emlékezetében. Kereskedők és zarándokok elbeszélései alapján állandóan tudomásuk volt arról, hogy valahol messze keleten még mindig vannak magyarok, kik nem szolgaságban sínylődnek, hanem függetlenül élnek, mint egy nagy ország urai. Pontosabb adatot azonban senki sem tudott róluk mondani, bármennyire izgatta is őket az ősi haza testvérnépének sorsa és története. 1235 körül azután két magyar domonkosrendi szerzetes *Julián és Bernát* arra határozta el magát, hogy felkutatja az ősi magyar hazát, hogy a sok kósza hír helyett megbízható értesüléseket szerezzen és ha lehet, közvetlen összeköttetést hozzon létre a kétfelé szakadt magyarság között. Hónapokra terjedő útjuk rendkívül fáradságos volt. Bernát testvér a sok nélkülözés következtében útközben elhalt, Julián azonban töretlen lélekkel haladt tovább kelet felé azokon a nyomokon, melyekre itt-ott akadt. Szívós kitartását végül siker koronázta. *Megtalálta az ősi hazát*, ahol a legnagyobb szeretettel fogadták. Szavait megértették és nagy érdeklődéssel hallgatták, mikor előadta a századokkal előbb nyugat felé szakadt testvérek viszontagságos történetét, kiknek homályos emléke még itt, az őshazában is élt.

Boldog volt, hogy igazaknak bizonyultak a régi Magyarországról szóló s idáig bizony sokszor kétkedéssel fogadott hírek s büszkén gondolt arra, hogy ő az első, aki ennek a vitéz és gazdag testvér-népnek életéről hiteles híradást vihet majd haza. A Gondviselés megengedte neki, hogy baj nélkül hazatérhessen a Duna mellékére s itt elmondhassa mindazt, amit látott és hallott. Őseink tőle értesültek először hitelesen arról, hogy a régi Magyarország nem mesebeszéd, hanem élő valóság s hogy ott nagyszámú magyarság él, mely keresni akarja a kapcsolatokat a nyugatra vándorolt magyarokkal. Előadta Julián azt is, hogy az ősi haza lakossága ezidőszerint nagy aggodalommal tekint jövője elé. Tőlük keletre, valahol Ázsia belsejében ugyanis alig néhány évvel előbb *a mongolok*, vagy ahogy akkoriban a magyarok nevezték: a *tatórok*, nagy birodalmat alapítottak s a hírek szerint nemcsak Ázsiát, hanem Európát is hatalmuk alá akarják hajtani, már pedig, ha a hírek igazak, akkor az ázsiai határok mentén elterülő ősi Magyarországra s a dunamelléki magyar királyságra egyaránt a megpróbáltatások nehéz napjai fognak következni.

Julián útjáról és annak eredményeiről Magyarország akkori királya *IV. Béla* (1235—1270) is tudomást szerzett. Nagy örömmel töltötte el szívét az ősi hazáról adott jelentés, de nem titkolt aggodalommal gondolt arra az eshetőségre, melyről Julián hírt adott, t. i. a tatárok várható támadására. Magyarország ebben az időben már nem volt oly erős és hatalmas, mint volt alig egy fél századdal előbb, *IV. Béla* nagyatyja, *III. Béla* korában. *III. Béla* közvetlen utódai: *Imre* (1196—1204) és *II. Endre* (1205—1235) alatt ismét *testvérháborúk* gyengítették az ország erejét, erősen megnőtt a főurak hatalma, akik különféle címeken magukhoz ragadták a királyi birtokok nagy részét s a kisebb nemességet és a jobbágyságot egészen elnyomták. A *süllyedés* főleg *II. Endre* alatt lett érezhetővé. A király könnyelmű gazdának bizonyult, aki egyrészt minden előrelátás nélkül pazarolta el a jövedelmeket hajtó királyi birtokokat, — hiszen volt eset, hogy egy-egy kedvelt hívének egész vármegyét adott ajándékba, — másrészt állandóan úgy költekezett, mintha kimeríthetetlen pénzforrások fölött rendelkezett volna. Az országban rossz ezüstpénz forgott, az pedig megakasztotta az ipart és a kereskedelmet. Az adó pedig nőttön-nőtt s azt a többnyire nem magyar adószedők a legnagyobb kíméletlenséggel hajtották

be a szegény népen. A szegénység sehol sem talált védelmet, megvoltak ugyan a jó törvények, de nem volt, aki végrehajtsa azokat. Mindeme bajokat tetézte az is, hogy Endre király német származású felesége kedvéért túlságosan kedvezett a magyarok rovására a németeknek. E miatt azután összeesküvés támadt az országban, amelynek a királyné is áldozatul esett. Ezt az eseményt dolgozta fel nagy költőnk, Katona József a «Bánk bán» című szomorújátékban.

Magyarország süllyedése nagy gondokat okozott a király idősebbik fiának, a derék *Béla* hercegnek és a jobb érzésű magyaroknak. Nyilvánvaló volt előttük, hogy ha ez a rendszer meg nem változik, az ország elpusztul és a szomszédoknak lesz könnyű zsákmányává. Ezek az aggódó hazafiak Endre királyt eleinte szép szóval akarták arra bírni, hogy változtasson eddigi káros rendszerén. Mikor látták, hogy ezúton nem érnek célt, országgyűlést hívtak össze s arra kényszerítették a királyt, hogy az akkor hozott törvényeket, melyeket külön okiratban foglaltak össze, magára nézve kötelezőknek ismerje el s reájuk esküt tegyen (1222-ben). Ezt az okiratot a rajta függő aranypecsétről, melynek latin neve *bulla*, *aranybullának* nevezzük. Az aranybulla 31 pontból áll. Benne szabatosan meg van állapítva, hogy mi a királynak s mi a nemességnek joga és kötelessége. Ezzel elejét akarták venni annak, hogy a jövőben a király és a nemzet között ellentétek támadjanak. Az aranybulla lett azóta a magyar alkotmány alapköve, egyes pontjaiban idővel módosult ugyan, egészen véve azonban századokon át érvényben volt és irányította a magyar politikai életet.

Ha II. Endre az aranybullát pontosan megtartja, az ország belső nyugalma és békés fejlődése hosszú időkre biztosítva lett volna. A gyenge király azonban rossz tanácsosaira hallgatva, tovább is akként intézte az ország ügyeit, mintha sohasem hallott volna az aranybulláról, — s így az ország természetesen tovább hanyatlott. Hiábavaló volt Béla herceg ismételt közbelépése, hiábavaló volt az esztergomi prímás erélyes tiltakozása, — II. Endre nem tudott, vagy talán nem akart megváltozni s minden maradt a résiben. Szinte szerencse volt az országra, hogy 1235-ben elhalt.

Béla herceg (mint magyar király *IV. Béla*) bomladozó, meg-

hasonlott és elszegényedett országot örökölt atyjától. Érett ésszel vette át a kormányzást. Az utolsó nehéz esztendők történetét jól ismerte s tudta, hogy hol kell keresni a bajok gyökerét. *Erélyes kézzel* fogott az orvosláshoz s bár e miatt sok ellenséget szerzett magának, — rövid néhány év szívós és következetes munkájával elérte mégis, hogy a békés fejlődés alapjait megvethette s az ország tekintélyét a külföld előtt is visszaállíthatta. Ahhoz, hogy az ország belső megerősödése tartós legyen, csupán nyugalmas időkre lett volna szüksége. Éppen azért figyelmét és érdeklődését a legnagyobb mértékben lekötötte Julián barátnak azon értesítése, melyben a tatárok várható támadásáról adott hírt. Érezte, hogy Magyarország jövő sorsa azon fordul meg, bekövetkezik-e ez a támadás? És ha bekövetkezik, ellent tud-e majd annak állani az alig megerősödött Magyarország?

A tatárok előretöréséről szóló hírek — sajnos — valóknak bizonyultak. Velők szemben hasztalan volt minden ellenállás. Az ősi Magyarország épúgy elbukott, mint az a sok kisebb-nagyobb ország, mely a mai Szibéria és Oroszország földjén terült el. Mindez IV. Béla király előtt sem maradt titokban. 1239-ben ugyanis ünnepélyes követség jelent meg udvarában, melyet *Kötöny kun király* küldött volt oda. A követség előadta, hogy a tatárok már a kunok hatalmas országát is elfoglalták s a kun király csak úgy tudta a szolgaságot elkerülni, hogy mintegy 40 ezer családból álló népével az Al-Duna vidékére menekült. Kötöny király azonban az itteni szállásokat sem tartja biztonságosoknak övéi számára s ezért Magyarországon szeretne megtelepedni, melyet közös erővel védhetnének majd meg az ellenség ellen.

Béla király számolt a helyzettel. A vitéz kunok csatlakozása számára nagy erőgyarapodást jelentett s ezt akkor, midőn különbön állott a tatárok támadása, véteknak tartotta volna visszautasítani. Így aztán örömmel vette ez ajánlközést s a kun királyt népével együtt befogadta és a Duna-Tisza mellékére telepítette. Nevüket máig is megőrizte a *Nagy- és Kis-Kunság* elnevezés. A kunok betelepődése azonban nem várt bajoknak lett forrásává. A kunok pogányok voltak s a vándorló pusztai (másképp: nomád) népek szokása szerint itt sem ültek veszteg a számukra kijelölt szálláshelyeken, hanem ide-oda vándoroltak. A szomszéd-

dos magyar lakosságot állandóan zaklatták s bizony az erőszakoskodásoktól sem riadtak vissza. Az ország hangulata ennek következtében csakhamar ellenük fordult. A királyi udvarban egymást érték a panaszosok, kik védelmet kértek a garázda kunok ellen és szenvedett sérelmeik orvoslását követelték a királytól, vagy annak helyettesétől, a nádorispántól. IV. Béla nehéz helyzetbe került. A felől nem volt kétségben, hogy a kunok ellen felhozott panaszok igazak, de a kunok megfékezése azzal a veszedelemmel járhatott, hogy Kötöny és népe elfordul a magyaroktól és az ország esetleg talán a legváltásosabb időben magára marad. Ezt megfontolva, a király elnézéssel, sőt a legtöbb esetben a kunok javára döntött az eléje terjesztett panaszos ügyekben, amivel természetesen maga ellen ingerelte a magyarokat, kiknek egy része különben is gyűlölte a királyt a kíméletlenül végrehajtott rendcsinálás miatt. A közhangulat ily viszonyok között oly izgatottá és elkeseredetté vált az országban, hogy a király tanácsosnak tartotta Kötönyt és családját maga mellé, az ő személyes védelme alá venni. A kunokat pedig kisebb-nagyobb csoportokban az ország legkülönbözőbb vidékeire telepítette le abban a hiszemben, hogy az ekként szétszórt kunok alkalmazkodnak a magyarok szokásaihoz és törvényeihez és tartózkodnak minden erőszakoskodástól. A kunok azonban nem változtattak eddigi életmódjukon s a panaszok özönével érkeztek a királyi udvarba, most már az ország minden részéből, egyre fenyegetőbb hangon követelve a kunok megfékezését. A király, kinek megbízható értesülései voltak arról, hogy a, tatárok támadása közvetlen küszöbön áll, most természetesen még kevésbé volt hajlandó erőszakos eszközökhöz nyúlni a kunokkal szemben, de ezzel csak azt érte el, hogy szinte az egész ország ellene fordult.

1240—41 telén már nyilvánvalóvá lett, hogy az *ellenség támadása* néhány hónap múlva bekövetkezik. A téli hónapokat a király nem vesztegette el tétlenül. Arra hivatkozva, hogy a tatárok nem Magyarország, hanem Európa meghódítását tervezik s így tulajdonképpen magyar földön fog eldőlni Európa sorsa, *sürgős segítséget* kért a pápától, a német császártól és a szomszédos uralkodóktól. Ugyanekkor a Kárpátok szorosait bevágatta, járhatatlanokká tette és csapatokat rendelt a határok védelmére. Bent az országban pedig fegyverbe szólított minden

magyart s a fenyegető nagy veszedelem jelképéül *véres kardokat* hordoztatott szét a megyékben.

Mindenütt csalódás érte. A pápa és a császár élet-halál küzdelmet folytatott egymással s ezért egyikük sem segítette meg a királyt. Mindössze *Frigyes osztrák herceg* mutatkozott hajlandónak IV. Béla király támogatására; az a sereg azonban, melyet személyesen vezetett Pest város falai közé, alig volt nagyobb, mint amekkorával vadászni szokott volt járni. Magában az országban közönyösen néztek a véres kardra. Voltak, akik egyáltalában nem hittek a tatárok támadásáról szóló híreknek, mások meg azt mondták, hogy ha a király háborúskodni akar, menjen hát akkor az ő kedves kunjaival. Csak akkor döbrentek meg, mikor arról értesültek, hogy a tatárok a Kárpátok szorosain könnyűszerrel áthatoltak s szétvervén a határőr-csapatokat, benyomultak az ország területére. Bezzeg most már sietve fegyverkeztek és ugyancsak igyekeztek a király táborába! Közülök azonban kevesen érték célt, mert a gyors viharként száguldó tatár csapatok útközben legnagyobb részüket megsemmisítették.

A tatárok *gondosan előkészített haditerv szerint* támadtak Magyarországra. Hazánkat tartották Közép-Európa legerősebb országának s tudták, hogy itt dől el az a kérdés: megvethetik-e lábukat Európában vagy sem? Ezért úgy intézték a támadást, hogy Magyarországot lehetőleg elzárják a külföldi segítségtől, bent az országban pedig megakadályozzák a csapatoknak szokásos összegyülekezését a királyi táborba. Ennek a haditervnek tulajdonítható, hogy *Balu kán, a fővezér*, mindenekelőtt nagy sereget küldött *Lengyelország ellen*, amely a lengyel haderőt tönkverte és északnyugat felől, a Vág-folyó mentén, nyomult az ország belseje felé. A *tatár főhaderő* a fővezér személyes vezetése alatt a Vereckei szoroson hatolt előre, míg kisebb-nagyobb tatár csapatok az erdélyi Kárpátok különböző szorosain át haladtak a nagy Magyar-Alföld irányában, arra törekedvén, hogy a gyülekező magyar csapatokat útközben külön-külön megsemmisítsék.

A fúrge tatár lovasok 1241 márciusának végén már *Pest falai* körül portyáztak s az ide lassan összegyülekező magyarok szemeláttára gyújtották fel és égették porrá a környék falvait és tanyáit. He támadást kezdtek a községek és városok ellen

is, melyek hosszabb-rövidebb ellenállás után szinte kivétel nélkül áldozatul estek. Végtelen keserűség fogta el a pesti magyar tábornok erre a szomorú látványra s elkeseredésük csak fokozódott, mikor megtudták, hogy a király szigorúan eltiltotta a falak körül portyázó ellenség megtámadását vagy üldözését, mert nem akarta, hogy az egyéni vállalkozások megbontsák a tábori fegyelmet, az esetleges veszteségek pedig csökkentsék a hadsereg harcias kedvét. A királyi tilalom természetesen nem vonatkozhatott a szövetséges osztrák hercegre, Frigyesre, aki, hogy vitézségét fitogtassa, rá-rácsapott az ellenségre. Egy ilyen rajtaütés alkalmával Frigyes emberei elfogtak egy embert az ellenség közül, akiről azután kitűnt, hogy nem is tatár, hanem kun. A hír futótűzként terjedt el a táborban és a városban, ahol Kötöny király lakott udvarnépeivel és óriási izgalomba ejtett mindenkit. A kunok közgyűlés tárgyai lévén, azonnal hitelre talált az a könnyelműen odavetett megjegyzés, hogy a kunok tulajdonképpen a tatárok szövetségesei, kik csak azért jöttek korábban az országba, hogy azt kikémléjék s itt zavarokat támasztva, gyengítsék az ország erejét. Azt senki sem vizsgálta meg, hogy vajjon igaz-e ez az állítás vagy sem? Arra sem gondoltak, hogy a tatárok a legyőzött népeket fegyveres szolgálatra szokták kónz'szeríteni s így juthatott közéjük az az elfogott kun vitéz is. A felizgaltott tábor csak magát a tényt látta és ez elegendő volt arra, hogy *megtámadja a kun király szállását* és Kötönyt házanépeivel együtt kardélre hányja.

Kötöny erőszakos halála végzetes következményekkel járt. A kunok, akik idáig a magyarokkal szövetségben készültek a döntő mérkőzésre, most elkeseredtek királyuk megöletése miatt, a magyariok ellenségeivé váltak s az ország területét a tatárokkal versenyt égetve és pusztítva, az Al-Duna vidékére vonultak, sorsára hagyván IV. Bélát és népét. Magyarország tehát éppen a legváláságosabb pillanatokban magára maradt.

A király április elején adta ki a parancsot az indulásra. *A rendelkezésére álló haderő* állítólag 50—60 ezer főből állott. Oly tekintélyes szám, mely Batu kánt is meglepte és visszavonulásra készítette. A tatár fővezér azonban mesterien intézte a visszavonulást, mert nemcsak időt nyert arra, hogy összegyűjthesse szétszéledt csapatait, hanem arra is, hogy megválaszthassa azt a

helyet, melyet csatatérül legalkalmasabbnak tartott. Ilyennek tűnt fel előtte az a dombos vidék, melyet a Tisza, Hemád és a Sajó folyók határoltak s ahonnan az Ónód helység körül elterülő síkságot, az úgynevezett *Muhi pusztát* jól áttekinthette. Itt ütöttek tehát táborn a fővezér utasítása szerint a tatárok, akik egyidejűleg erős őrségekkel szállották meg a folyók partjait is, hogy ellenséges meglepetés ne érhesse őket. A tatár haderő nyomában haladó magyar sereg Batu kán feltevésének megfelelően, valóban a Muhi-pusztán állapotodott meg s mivel úgy látszott, hogy a tatárok visszavonulása már véget ért s közvetlenül ütközet előtt állanak, ott táborn is ütöttek s egyúttal őrségeket is állítottak a Sajó mentén azon helyekre, melyek alkalmasaknak mutatkoztak az átkelésre.

A *magyar hadsereg elhelyezkedése* nem volt kedvező. Táboruk síkságon terült el s azokról a dombokról, ahol a tatárok tanyáztak, Batu és vezérei szabad szemmel figyelhették mindazt, ami a táborban végbement. Végzetes hibák történtek azonban a tábor felállítására körül is. A magyar vezérek ugyanis nem számoltak azzal, hogy a magyar hadseregnek, mely túlnyomóan páncélos lovasságból állott, tágas terekre van szüksége, hogy csatarendbe állhasson, e helyett a sereget egy szűk táborba zsúfolták össze, ahol sátor sátor mellett állott s ahol csak ügyel-bajjal lehetett mozogni. A táborn magát nehéz társzekerekkel vették körül, hogy azok az ellenség esetleges meglepetésszerű támadását elfogják s nem számoltak azzal, hogy ezzel tulajdonképpen a sereg mozgási szabadságát lehetetlenné tették.

Batu kán is elsodálkozott azon, amit látott s állítólag azt mondta övéinek, hogy most már *kétségtelennek tartja a győzelmet*, mert a magyarok úgy össze vannak zsúfolva a táborban, mint juhok az akolban. S ha eddig nem volt tisztában azzal, hogy mihez tartsa magát, most úgy döntött, hogy ő kezd támadást s támadásának célpontja a magyar táborn lesz. Szándékát természetesen leplezte. A két táborn napokon át látszólag farkasszemet nézett egymással, a valóságban azonban a tatárok ugyanekkor a Hernád és Sajó folyók azon részeit kutatták át, melyeken csapataik észrevétlenül átkelve, meglephetik a magyarokat. Mikor azután megtalálták és kipróbálták a gázlókat, színleges támadásokat kezdtek azon folyószakaszok ellen, ahol magyar

őrségek tartózkodtak. Ezzel elérték azt, hogy a magyarok figyelmét teljesen lekötötték ezekre a helyekre s mialatt itt a küzdelem folyt, azalatt a már előre megállapított helyeken az egész tatár haderő akadály nélkül átkelt és az éj leple alatt körülfogta a magyar tábornokot.

S most bekövetkezett az, amit Batu kán előre megjósolt. A tatárok nyílzáporral árasztották el a magyar tábornokot, melynek álomból felriadt lakói a szűk helyen sem csatarendbe állani, sem védekezni nem tudtak. Néhányan, így Ugrin a kalocsai érsek, továbbá a templomos lovagok főnöke megkísérelték ugyan az ellenállást, sőt ellentámadást is kezdtek, de odavesztek. A nagy többséget rettenet fogta el. Mindenki fejvesztetten menekülni próbált, de legnagyobb részük a tatár nyilaknak esett áldozatul. Béla király a csodás véletlennek s néhány hű embere önfeláldozásának köszönhetette, hogy megmenekülhetett. *A magyar hadsereg* alig néhány óra alatt *teljesen megsemmisült* s ezzel a szerencsétlen ország ki volt szolgáltatva a kegyetlen ellenség vad önkényének.

A tatárok éltek is az alkalommal. Könnyű paripáikon beszánguldtak az Alföldet s minden ellenállást letiporva, *elpusztítottak és porrá égettek mindent*. A lakosság ingoványokba, rengetegekbe menekült és ott tengődött, várva a szabadulás óráját. Ennek az ideje azonban késett. A király éppen hogy pusztán életét menthette meg. S mikor valahogy kivergődött Ausztriába, Frigyes osztrák herceghez, ez a védtelen királyt megfosztotta kincseitől, sőt arra kényszerítette, hogy engedje át neki Mosony, Sopron és Vas megyéket. IV. Béla ettől az álnok embertől mielőbb szabadulni igyekezett s mihelyt tehetett, azonnal elhagyta a herceg udvarát s Dalmáciában húzta meg magát. A tatárok, akik az 1241—42. év kemény telét, amikor a Duna is befagyott, *a Dunántúl kifosztására* és elpusztítására használták fel, ide is követték a földönfutó magyar királyt, mert mindenáron kézre akarták keríteni. A Gondviselés azonban másként rendelkezett. Hirtelen meghalt a tatárok főkánja, vagy másként császára, s mivel Batu kán szeretett volna utóda lenni, haladéktalanul kivonta csapatait Magyarországról és sietve visszatért ázsiai hazájába. A magyar határnál azonban minden foglyát kivégeztette, ami sok-sok ezer magyar ember keserves halálát jelentette.

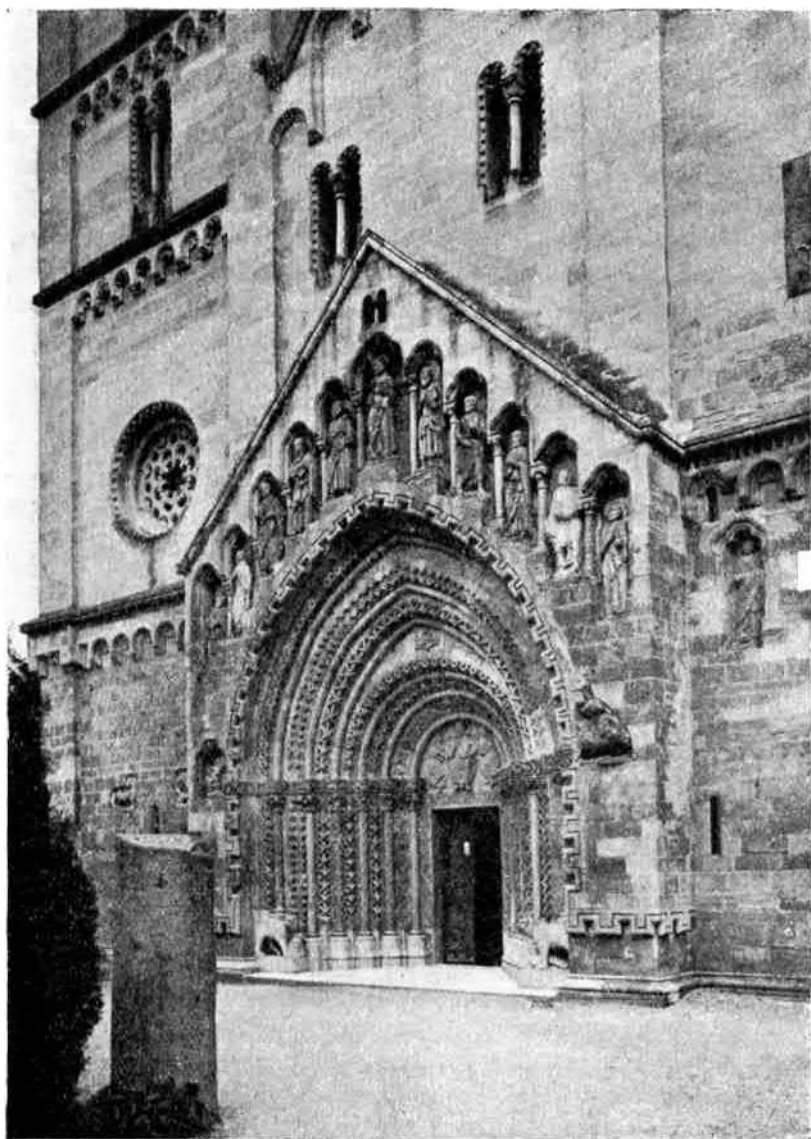

IV. Béla kémei útján értesült a tatárok váratlan kivonulásáról. Eleinte nem akart hinni a híradásnak, mikor azonban megbizonyosodott arról, hogy országa területén nincs ellenség, haladéktalanul hazatért. Szörnyű látvány fogadta mindenütt. Élőlénnyel alig találkozott. A falvak helyét csupán kormos falak s a tatárok által megöltek csontjai jelezték. Földművelésnek, állattenyésztésnek nyoma sem volt, hiszen sokhelyt még az utakat sem lehetett

IV. Béla hazatér a tatárjárás után.

megtalálni. Ahol pedig még megvoltak, azokat a farkasok és elvadult kutyák csapatai tették bizonytalaná. Elfacsarodott a király szíve azon, amit látott. Hiszen vad pusztasággá vált a néhány év előtt még virágzó, szép Magyarország! IV. Béla azonban mégsem esett kétségbe. Mindenekelőtt összegyűjtette a szétfutott lakosságot, melynek soraiban az éhínség is nagy pusztításokat vitt véghez. Újból letelepítette őket, gabonát és marhát vásároltatott részükre a külföldön. A városokat ismét felépítette s a polgároknak megengedte, hogy városaikat kőfalakkal vehessék körül. Általában még különösen nagy gondot fordított a várak építésére, mert arról győződött meg, hogy a tatárok

A jáki templom kapuja.

a jól megerősített várakkal szemben nem boldogultak, már pedig nem tartotta lehetetlennek, hogy a tatárok támadása megismétlődik. Néhány év kemény és következetes munkájával elérte, hogy a rend és nyugalom helyreállott, a földművelés, ipar és kereskedelem újból fellendült s az ország kezdte kiheverni azt a nagy vérveszteséget, melyet 1241—42-ben szenvedett. Méltán nevezhetjük ezért IV. Bélát *Magyarország második megalapítójának*. Ebben az alkotó munkában nagy segítségére voltak azok az új telepesek is, kiket ő hívott be az országba s akik idővel derék és hasznos fiai lettek új hazájuknak. Az új telepesek közé tartoztak a *kunok* is, kik újból visszakivándoroltak s hogy bebizonyítsák őszinte barátságukat a magyarok iránt, áttértek a keresztény hitre. IV. Béla viszont István nevű fiával elvettette Kötöny király életben maradt egyetlen leányát, hogy családi kapcsolatok által még szorosabbá tegye a két nép barátságát.

Mikor a muhi csata és a rettenetes tatár dúlás híre Európa nyugati országaiban elterjedt, ott mindenki meg volt arról győződve, hogy Magyarország végleg eltűnt Európa térképéről. S íme, 1246-ban, tehát alig öt évvel a muhi csata után, IV. Béla már *hadat vezetett Frigyes osztrák herceg* ellen, hogy visszaszerezze a tőle annak idején álnokul elvett három vármegyét. A Lajta-folyó mellett történt az ütközet; IV. Béla csapatai fényes győzelmet arattak s maga Frigyes herceg is elesett.

Magyarország éveken át azon az úton haladt, hogy belőle Közép-Európa leghatalmasabb állama legyen. Élénké lett a földművelés és állattenyésztés, városok keletkeztek s azokban az ipar és kereskedelem virágzóvá lett, a határok mentén és bent az országban várak épültek s ezeket jól felszerelt és jól kiképzett katonaság védelmezte minden ellenséges támadás ellen. Sajnos, ezt a szépen megindult fejlődést megakasztotta a régi magyar betegség, a *visszavonás*. IV. Béla erőskezű király volt, aki nem tűrt ellenmondást, még kevésbé engedetlenséget. Sok ellensége volt e miatt a főurak között, kik még mindig nem tudták elfelejteni, hogy II. Endre korában szinte független urak voltak, akiknek a király sem parancsolt. Ezek most viszályt támasztottak IV. Béla és fia, a nagyravágyó István (a későbbi *V. István*, 1270—1272.) között s ezt arra tüzeltek, hogy kérjen részt az uralkodásból. Az öregedő király nem ellenkezett, fiát

királlyá koronáztatta, számára önálló udvartartást rendelt, sőt azt is megengedte neki, hogy külön nádort tartson és külön pénzt verethessen. Ez a *kettős királyság* azonban sok bajt okozott. A gonosz tanácsadók besúgásaikkal, izgatásaikkal lassanként szakítást idéztek elő atya és fiú között s végül is polgárháborúra került a sor, mely nemcsak megakasztotta a szépen megindult fejlődést, hanem az országot minden téren hátravetette. IV. Béla reményeiben csalódva, keserű szívvel halt el 1270-ben.

Oszlopdíszítés a iáki templomban.

A Csák és Alya nemzetségek címerei.

III. ENDRE, AZ UTOLSÓ ÁRPÁD-KIRÁLY.

IV. Béla utódai. Kun László uralkodása. Magyarország süllyedése. II. Endre harmadik házassága. III. Endre élete Olaszországban. A kiskirályok. III. Endre megkoronáztatása. Uralkodása. Hirtelen halála.

Béla király közvetlen utódainak (*V. István*. 1270—1272., *IV. vagy Kun László*, 1272—1290., *III. Endre*, 1290—1301.) uralkodása alatt Magyarország rohamosan hanyatlott. A hatalom a főurak kezébe került, kik azt nem az ország, hanem maguk javára használták fel. A főurak hatalmának nagy megnövekedését elsősorban az segítette elő, hogy *IV. László* még gyermek volt, mikor trónra került, helyette gyámok kormányoztak, kiknek azonban a főurak nem engedelmeskedtek. A kiskorú királynak anyja kun származású lévén, a *leunok túlságos nagy befolyásra* tettek szert, nemcsak az udvarban, hanem az ország ügyeinek intézésében is, ami a magyar urakat rendkívül bántotta. Mikor pedig látták, hogy a közben felnövekedett király nem akar szakítani a kun szokásokkal és erkölcsökkel, hanem minden idejét a könnyüvérű kunok társaságában tölti (innen van mellékneve: *Kun László* is), teljesen elfordultak tőle. Pedig *IV. László*ban sok jó tulajdonság volt. Személyes bátorságát és hadvezéri képességeit például még ellenségei sem tagadhatták le, hiszen annak két ízben is fényes tanújelét adta. Így 1278-ban, mikor *Habsburgi Rudolf* német császárt Ottokárral, a hatalmas cseh királlyal szemben győzelemhez segítette, s lehetővé tette ezzel a *Habsburg-család hatalmának megalakulását*. Továbbá 1282-ben, mikor a fő-

urak és főpapok hosszas unszolásainak engedve, Hódmezővásárhely környékén *megfőkezte a garázda kunokat*. Kétségtelen, hogyha megfelelő nevelésben részesül s gondos kezek készítik elő az uralkodásra, belőle egyike lett volna legderekbabb királyainknak, így azonban alig fűződik nevéhez egyéb, mint a nagy hanyatlás, az általános leromlás és elszegényedés emléke. A nép még évtizedek múlva is «*László szekérének*» hívta az olyan szekeret, melyet igavonó állatok helyett emberek vontak, annak emlékéül, hogy Kun László uralkodása alatt a nyomorúság és szegénység a rudak mellé kényszerítette az embereket.

A királyi hatalom süllyedését és ezzel kapcsolatban a főurak hatalmának és befolyásának emelkedését utolsó Árpádházi királyunk, *III. Endre* (1290—1301.) sem tudta megakadályozni.

II. Endre királyunk, akinek nevéhez a magyar alkotmány egyik legfontosabb emlékének, az aranybullának kiadása fűződik, már öreg ember volt, midőn újból házasságra készülődött. A házassági terv elsősorban családja körében keltett visszatetszést. Fiai attól tartottak, hogy az új házasság és az abból netán születendő gyermekek bonyodalmakat okozhatnak a jövőben nekik vagy utódaiknak, testvérháborúk keletkezhetnek, ezektől pedig mindenképpen meg akarták óvni az országot. Érvelésük azonban mitsem használt a meleg családi otthon után vágyódó öreg királynak, aki fiai ellenzése dacára is feleségül vette *estei Beatrix olasz hercegnőt* 1234-ben. A fiatal királynőt, *II. Endrének* immár a harmadik feleségét, az öreg király családja hidegen és ellenszenvvel fogadta, érzelmeiket nem is leplezgették, úgyhogy mikor *II. Endre* 1235 őszén elhalt, az özvegy tanácsosabbnak tartotta az országból való mielőbbi távozást. Visszatért hazájába, ahol 1235 végén, vagy 1236 elején életet adott egy fiúgyermeknek, akit ott *István* névre kereszteltek.

II. Endre ezen késői sarjadékának hanyatott, szomorú életben volt része. Úgy látszik, anyját is korán elvesztette és így az árva ifjú herceg hazátlanul bolyongott a különböző fejedelmi udvarokban s a különböző olaszországi városokban. Magyarországra nem mert visszajönni, mert tudta, hogy *IV. Béla* mitsem akart tudni róla, kénytelen volt tehát Olaszországban meghúzódni. Ő is kétszer nősült. Első feleségének halála után végleg Velencébe költözött s ott a város egyik legelőkelőbb családjának,

a Morosiniaknak egyik tagjával, Thomasinával lépett házasságra. Ebből a házasságból származott *Endre, akit III. Endre magyar király neve alatt* ismer a magyar történelem.

Endre abban a tudatban nőtt fel, hogy vérszerinti, igaz Árpád-ivadék, akinek ahhoz feltétlenül joga van, hogy az ország területének egy részét még a király életében örökségképpen megkapja, úgy, miként az az Árpádok alatt gyakran szokásban volt. Elősegítette törekvését az ország akkori belállapota is.

IV. Béla a tatárjárás után nagy eréllyel fáradozott az ország újjáépítésén. Főleg az ország határterületein, sok várat emeltetett, hogy a tatárok vagy más ellenséges támadás ellen e várak szolgáljanak első védelmül. Szívesen adott engedélyt várak építésére a határok mentén lakó nagyobb birtokosoknak is, mert úgy vélte, hogy ezzel elősegíti a határok minél jobb védelmét. Ez a *védelmi rendszer* akkor helyes volt, hátrányai csak később mutatkoztak, midőn IV. Béla és fia V. István között háború támadt a hatalom birtokáért. S mint a polgárháborúban szokásos, mind a két hadakozó fél arra törekedett, hogy az ország birtokos nemessége körében minél nagyobb pártot biztosítson a maga számára. A párt-hűség biztosításának egyik hatásos eszköze a birtokadományozás lévén, apa és fiú pazarul osztogatták a birtokokat azok között, akiknek támogatására leginkább súlyt helyeztek. Mikor IV. Béla 1270-ben, fia V. István pedig 1272-ben elhalt, az ország határain az Adriától az Aldunáig olyan főúri nagy birtokok alakultak, melyek tulajdonosai valóságos *kiskirályok* voltak, kiknek egyik-másika külön hadsereget tartott, külön pénzt veretett, sőt akárhányszor saját felelősségére viselt háborút s kötött békét a szomszédos tartományokkal, a nélkül, hogy a király hozzájárulását kikérte volna.

Ezen áldatlan viszonyok V. István kiskorú fiának, IV. vagy Kun Lászlónak uralkodása alatt még inkább megromlottak. A kiskirályok nem titkolták, hogy csak addig hajlandók engedelmességni a királynak, míg elnézi hatalmaskodásaikat, de azonnal szembehelyezkedtek vele, amidőn látták vagy gondolták, hogy a király komolyan akarja gyakorolni uralkodói jogait. A kiskirályok ilyen esetekben azonnal készek voltak, hogy hatalmukat és befolyásukat akár polgárháborúk árán is megvédelmezzék. Erre igen jó eszközül ígérkezett nekik először *István*, majd később

Endre herceg, kikről tudták, hogy a királyi udvarban gyűlött személyek, de akikről meg voltak győződve, hogy valóságos, vér szerinti Árpád-ivadékok, akiket az Árpád-hagyományokhoz ragaszkodó magyarság szívesen fogadna.

Endre 1278-ban a hatalmas németújvári grófok támogatásával már megjelent az ország területén, hogy személyesen írá-

III. Endre király.

nyítsa a tenger melléki és a horvátországi urak fegyveres mozgalmát, mely a király ellen irányult. IV. Lászlónak azonban sikerült erőt venni e kísérleten, s Endrének távoznia kellett az ország területéről. Néhány év múlva, midőn kitűnt, hogy a kunok társaságába keveredett ifjú királyt nem lehet többé jobb útra téríteni, a magyar főpapok és főurak egy része elfordult IV. Lászlótól és Endre herceg meghívását határozta el, mert tőle magyar királyhoz méltó uralkodást és életmódot vártak. Endre ismét bejött az országba, azonban tapasztalnia kellett, hogy azok az

ígérettek és biztatások, amelyekben bejövetele előtt bőven volt része, korántsem jelentették az ország lakossága többségének érzelmeit és politikai felfogását. Alig akadtak hívei, sőt vendéglátó gazdája, egy Arnold nevű úr, fogságra is vetette s magával vitte Bécsbe Albrecht osztrák herceghez, Habsburg! Rudolf fiához, abban a reményben, hogy ezért gazdag jutalomban részesül. Albrecht herceg azonban lovagiasan viselkedett, Endrét szabadon bocsátotta, sőt vendégül látta udvarában. De itt sem tartózkodott sokáig. Távozásának az volt az oka, hogy midőn Albrecht herceg egy ízben elment vadászatra s több napig elmaradt, a herceg udvari emberei arra szólították fel Endrét, hogy tiszteletének jeléül lovagoljon a visszatérő Albrecht elé. Endre akkor azt válaszolta: «Nem tehetem, mert származásomra, nemzetségemre nézve sokkal előkelőbb vagyok, mint ő.» A büszke visszautasításról természetesen Albrecht is tudomást szerzett, aki erre levette róla kezét.

A hazátlan Árpád-házi ivadéknak nem maradt más választása, mint az, hogy egy osztrák kolostorba vonulva, szerzetesi egyszerűségben és szegénységben töltsse napjait és várja sorsa jobbrafordulását. Itt, ebben a kolostorban érte őt az a hír, hogy IV. László 1290-ben hirtelen elhalt. Csakhamar bizalmasan értesítette is az esztergomi érsek, hogy mindenki őt tekinti Szent István trónja törvényes örökösének, siessen hát haza. Endre titkon, szerzetesi ruhába öltözve, hagyta el Ausztriát. Az ország határán nagy tisztelettel fogadták s bár sokan voltak, akik IV. László halála hírére nem Endre, hanem mások mellett foglaltak állást, megkoronáztatása simán, akadálytalanul ment végbe. Ez a megkoronáztatás azért érdemel különös megemlítést, mert az ekkor alkalmazott *szertartásokhoz* a későbbi koronázások alkalmával mindig pontosan ragaszkodtak. Itt van először pontokba foglalva a *koronázási eskü*, melyben fogadnia kellett, hogy a békének, az igazságnak lesz őrzője, fenntartója, s engedelmes híve az egyháznak, gyűlölője a rablóknak, védője az árváknak és özvegyeknek; fogadnia kellett, hogy törvényes és igazságos bíró lesz, az országot és jogait gyarapítja s a Boldogasszony birtokának, vagyis Magyarországnak elszakított részeit visszaveszi. Ez a hét pont lett alapja a későbbi koronázási eskünek és a hitlevélnek.

Az ellenmondás nélküli koronázás s az a nagy érdeklődés, amelyet a koronázási szertartások keltettek az ország lakosságának

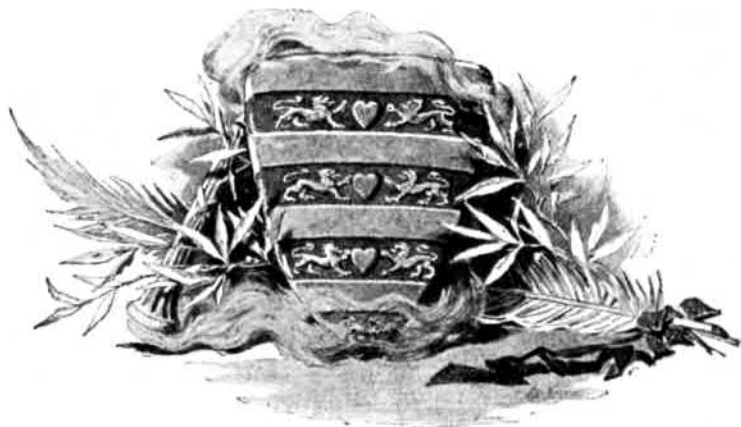
lelkében, arra mutat, hogy a szívekben elevenen élt az uralkodó ősi Árpád-ház iránt való tisztelet és ragaszkodás. S ez nagy szerencse volt a királyra és az országra egyaránt, mert most is akadtak *trónkövetelők*, akik különféle címeken maguknak követelték a magyar trónt. Ilyen volt Albrecht osztrák herceg és V. István veje, II. Károly nápolyi király, sőt IY. László özvegye is, akit különösen a pápai udvar támogatótt. Ennyi trónkövetelővel szemben a királyi trónnak nem volt egyéb támasza a magyarság hűségénél és ragaszkodásánál. S valóban, mintha ismét visszatért volna az ősi, de az utóbbi évtizedek pártoskodásai alatt feledésbe merült kölcsönös bizalom a magyar királyi trón és a magyar nemzet között. A magyarság egységes táborot alkotott III. Endre személye körül, mert meggyőződött arról, hogy a király komolyan veszi koronázási esküjét s minden erejével azon van, hogy békét és nyugalmat teremtsen az országban. A király nem zárkózott el népe elől, hanem ott járt-kelt köztük, mint élő törvény, mint a jók jutalmazója, a gonoszok büntetője; mindenki benne látta igazi, szíve szerinti királyát. Nem csoda, hogy akkor, midőn a külföldi trónkövetelők megjelentek a láthatáron és különféle címeken követelőzni kezdtek, a gondolkodásában és érzésében magyarrá lett király mellé egységesen felsorakozott az ország minden rendű és rangú lakosa. A tatárjárás óta nem állott olyan hatalmas sereg a király mellett, mint aminő 1291 nyarán megindult III. Endrével Albrecht osztrák herceg ellen. A háború Endre győzelmével végződött s ezzel trónja biztosítottnak látszott.

Uralkodása mindamellett nem volt nyugodalmas. A kis-királyok csakhamar észbekaptak és felismerték azt a veszedelmet, amelyet a királyi hatalom szemmelátható megerősödése számukra jelenthet. A királynak sok idejébe és nagy fáradságába került a zavargó főurak lecsendesítése és megnyerése s bizony, volt idő, midőn nagyon kétségesnek látszott, sikerül-e III. Endrének megtartania trónját, vagy sem? Az élet azonban őt is megtanította arra, hogy úgy igyekezzék megerősíteni trónját, hogy az a kis-királyok bizonytalan támogatására ne legyen ráutalva. Határozott, erős családi politikát folytatott. A legfontosabb hivatalokat és országrészeket családja tagjaira, így elsősorban erélyes és bátor anyjára, anyai nagybátyjára, s az ő révükön megbízható olaszokra ruházta. S valóban, ilyen módon meg tudta fékezni a hatalmaskodó

főurakat, annyival inkább, mert igazságszeretetével és pártatlanságával táborába vonta a köznemességet, amely benne látta legtermészetesebb és legönzetlenebb támaszát. De magához kötötte az esztergomi érsek személye révén az egyházat is, amelynek készséges védelmezője és gyámolítója volt az erőszakos kiskirályokkal szemben. A nápolyi királyi család részéről sohasem szűnt ugyan meg az igyekezet a magyar korona elnyerésére, sebben a hatalmukat féltő kiskirályok időnként szívesen támogatták is a nápolyiakat, egészen véve III. Endre bizalommal és megnyugvással tekinthetett a jövő elé, mert számíthatott az ország többségének erélyes támogatására. 1301 januáriusának első felében azonban, állítólag januárius 14-én, hirtelen elhalt. Halálát mérégnek tulajdonították, éppúgy, mint anyját, aki néhány hónappal korábban halt el.

«Letört Szent István első magyar király vérének, férfi ivadékának, nemzetségének, törzsének utolsó arany ága és a főpapok, az ország nagyjai, a nemesség és Magyarországnak minden rangú és rendű népe érezte, hogy elvesztő született királyát és kesergett halálán, mint kesergett volt Eáchel gyermekeién.»

Amit e szavakban két évvel III. Endre halála után Magyarország akkori nádora kifejezett, az nem volt egyéni vélemény, hanem az egész nemzet érzésének hű tolmácsolója, mely arról tesz tanúságot, hogy a magyar faj mindig hűséges és hálás volt azokkal szemben, kiknek homlokát Szent István koronája illette, s akikhez, a közös dicsőség, vagy a közös megpróbáltatások emlékei fűzték.

Az Árpád-ház címere.

Visegrád.

NAGY LAJOS KIRÁLY.

Küzdelem a magyar trón birtokáért. A királyjelöltek. Vencel és Ottó királysága. Róbert Károly uralkodása. Magyarország fellendülése. Lajos király nápolyi hadjáratai és azok okai. Háborúk Velencével. Lajos mint Lengyelország királya. A honvédelem fejlesztése és az ősiség. A városi élet. Az egyház.

Endre halála után a szabad királyválasztás joga visszazállott a magyar nemzetre. Ezzel a joggal azonban most nehéz volt élni, mert bár minden magyar ember egyetértett abban, hogy csak olyant fognak megválasztani Magyarország királyává, akinek anyja, vagy nagyanyja árpádházi hercegnő volt, — ilyen jelölt is három akadt. így *Róbert Károly*, az 1295-ben elhalt Martell Károly nápolyi herceg fia, továbbá *II. Vencel* cseh király és végül *Ottó* bajor herceg. Természetesen mindenkinek volt pártja, s mindegyik párt élén egy-egy hatalmas főúr állt. A jelöltek közül Róbert Károly volt a legmozgékonyabb, hívei leginkább az ország déli és délnyugati vidékéről kerültek ki. Az ország többi vidéke viszont tudni sem akart róla s bár a fürge Róbert Károlyt időközben Esztergomban királlyá koronázta a prímás, — igaz ugyan, hogy nem a szent koronával — az északnyugati felföld leghatalmasabb urának, Csák Máténak javaslatára az ország nagyobb része csak azért is *Vencel* cseh király mellé állott s annak hasonló nevű fiát választotta meg magyar királynak. A fiatal király (1301—1304) azonban méltatlan uralkodónak bizonyult; amint mondják, részeges volt s hívei csakhamar elpártoltak mellőle. Atyja jónak

látta fiát mielőbb hazavinni Prágába, közben kifosztotta Esztergomot és a szent koronát is magával vitte.

Csák Máté most *Ottó* bajor herceget választotta meg magyar királynak (1305—1308), aki viszont a hatalmas erdélyi vajdának nem kellett. S mikor az ifjú király a vajdát Erdélyben meglátogatta, sőt, hogy támogatását biztosítsa magának, leánya kezét is meg akarta kérni, a vajda a királyt egyszerűen őrizet alá tette s csak évek múltán engedte szabadon. Ekkor azonban Ottó hazatért Bajorországba.

A királyi korona most szinte magától hullott *Róbert Károly* ölébe. Az ország többsége, mely a sokesztendei fejtelenség után rendet és nyugalmat óhajtott, melléje állott és királlyá választotta (1308). Csupán Csák Máté és néhány főúr tiltakozott a választás ellen s a királynak ugyancsak sok ügyeskedésre és türelemre volt szüksége, míg az ellenálló kiskirályokat hódolatra kényszeríthette. Egyedül Csák Mátéval nem boldogult, aki haláláig (1321) független úrként élt trencsényi várában.

Róbert Károly uralkodása (1308—1342) áldáshozónak bizonyult az országra. Helyreállította a belső rendet s a királyi tekintélyt magasra emelte. Mint mindenütt, ahol rend és nyugalom uralkodik, nálunk is *fellendült az ipar és kereskedelem*, a földművelés és állattenyésztés. Az ország gazdasági megerősödését nagyban előmozdította, hogy jó ezüstpénzt és új aranyforintot veretett és hozott forgalomba. A magyar pénzt külföldön is szívesen fogadták abban az értékben, amely rája volt verve. Nagy gondot fordított a *honvédelemre*, melyet teljesen újjá szervezett azáltal, hogy mindenkinek kötelességévé tette, hogy birtoka arányában katonát állítson. Nem csoda, hogy a gazdaságilag rendezett és katonailag erős Magyarországnak a külföld előtt akkora volt a tekintélye, hogy a vele való szövetséget mindenki kívánatosnak tartotta. A *nápolyi király* szívesen fogadta Róbert Károly kisebbik fiát Endrét vejéül és örököséül, *Lengyelország* pedig, melyet a király a pogány litvánok és tatárok ellen ismételten megsegített, hálából idősebbik fiát, Lajost ismerte el a gyermektelen Kázmér király örökösének. Róbert Károlyt kérték föl döntő bírónak abban a viszályban, mely Csehország és Lengyelország közt támadt s melyet Visegrádon intézett el mindkét fél tökéletes megelégedésére. Mikor 1342-ben elhalt, fiára Lajosra (1342—1382) hatalmas,

Nagy Lajos király.

gazdag és rendezett országot hagyhatott örökségül, mely Kelet-Európában vezető szerepet játszott.

Lajos, akit a történelem Nagynak nevez, tudatában volt a reája váró nagy feladatoknak. Ő már magyarnak született, szívvel-lélekkel magyarnak érezte magát s az volt legfőbb óhajta, hogy boldog országnak legyen szeretett királya. Minden tekintetben méltó akart lenni Szent László királyhoz, kinek dicső emléke még elevenen élt az országban s azért, mint megkoronázott királynak az volt az első dolga, hogy elzarándokolt Nagyváradra, a szent király sírjához s ott fogadalmat tett, hogy őt tekinti példaképül uralkodásában. S valóban, a vallásosságban, az emberszeretetben és a katonai ére-nyekben összes királyaink között ő áll legközelebb Szent Lászlóhoz.

Negyvenévi uralkodása alatt sok háborút viselt. Mindig igazságos ügyért harcolt, ok nélkül nem pazarolta a magyar vért; mihelyt az ország tekintélyének sérelme nélkül tehette, őszinte szívvel és lélekkel nyújtott békejobbot az ellenségnek. Ott azonban, ahol erélyre és szigorra volt szükség, kemény és hajthatatlan maradt.

Első nagyobb hadjáratát *Nápoly ellen indította*. Már szó esett arról, hogy a nápolyi királyság trónja a Róbert Károly és a nápolyi király közt létrejött egyezség értelmében Lajos király öccsét, Endrét illette. Ezt az egyezséget azonban rendkívül rossz néven vették az olaszok, mert bár Róbert Károly olasz származású volt, ki talán csak törve beszélte a magyar nyelvet, Nápolyban mégis idegennek, külföldinek tekintették családostul s azt hangoztatták, hogy külföldinek nincs helye a nápolyi trónon. A nápolyi király nem mert szembe helyezkedni a közhangulattal. A Róbert Károllyal annak idején kötött egyezséget önkényesen félredobta, s végrendeletében úgy intézkedett, hogy halála után a trónt egyedül Johanna nevű leánya örökölje, Endre pedig, ki különben néhány év óta leánya férje volt, elégedjék meg egy kis hercegséggel. Mikor azután az öreg király elhalt, Endrét tényleg kizárták az uralkodásból. S oly ridegen, sőt ellenségesen bántak vele, hogy Endre már életét is féltette ebben a cselszövő és romlott udvarban, főleg akkor, midőn Johanna is elfordult tőle és ellenségeihez csatlakozott.

A megváltozott helyzetről Lajos király is tudomást szerezvén, édesanyját, Erzsébet királynét haladéktalanul Nápolyba küldte, hogy ott saját szemével győződjék meg Endre helyzetéről s azután

a szükséghez képest intézkedjék. Erzsébet királyné nápolyi látogatásának Johanna és hívei nem örültek ugyan túlságosan, látszatra azonban oly szívesen fogadták s annyira kedvében jártak, hogy Erzsébet királyné végül is megnyugodva tért vissza Magyarországra, főképp, amikor azt is elérte, hogy fiának királlyá koronáz - tatását hosszas tárgyalások után a pápa is elrendelte.

A pápai döntés megdöbbenette Endre ellenségeit, akik érezték, hogy a királlyá koronázott Endrének jogos bosszúját aligha kerülhetik el. Hogy ezt meggátolják, elhatározták, hogy még a koronázás előtt elteszik láb alól. Az orgyilkosságra kedvező alkalomul szolgált az a vadászat, amelyet a királyi udvar egy *Aversa nevű város* környékén rendeztetett, s amelyre Endre valamennyi ellensége hivatalos volt. A vadászó társaság 1345 szeptember 14-én egy kastélyban pihente ki a vadászat fáradalmait Aversa szomszédságában. Az éj folyamán az összeesküvők valamely ürügy alatt kihívták Endre herceget hálósobájából s minthogy az a babonás hit volt róla elterjedve, hogy sem vas, sem mérge nem fogja, kemény küzdelem után hurokkal megfojtották s holttestét kidobták a kastély kertjébe. Johanna tudott az előkészületekről, a küzdelem zaját is hallotta, amikor férje és az összeesküvők sokáig dulakodtak a kastély folyosóján, de nem sietett segítségére, hanem sorsára hagyta. Utóbb azzal védekezett, hogy «varázslat alatt» állott, mikor a gyilkosság történt s ennek következtében nem tudta a merényletet megakadályozni.

Endre erőszakos halálának híre gyorsan elterjedt Európában. A magyar királyi udvarban nagy megdöbbenést és felháborodást keltett. Lajos királyt fölötte elkésértette öccsének gyászos sorsa s ezért elhatározta, hogy keményen megtorolja a sérelmet, mely családját érte. Eleinte a pápától várt ítéletet s mikor az egyre késett, 1347-ben *személyesen vezetett hadat* Nápoly ellen. Ez a város, arra a hírre, hogy Johanna közben Franciaországba vitorlázott, némi ellenállás után megadta magát. Lajos király azokat, akiket öccse halála értelmi szerzőinek tartott, példásan megbüntette. Felvette "Jeruzsálem és Szicília királya» címét s már lépéseket tett a végre, hogy magát nápolyi királlyá koronáztassa, amidőn az Olaszországban kitört borzalmas pestis hazatérésre kényszerítette (1348 május). Nápolyban és egyéb olasz városban magyar őrséget hagyott hátra a foglalás biztosítására.

A *nápolyi hódítás* nem bizonyult tartósnak. Az olaszok körében Lajos királlyal és a magyar uralommal szemben nemzeti mozgalom támadt, melyet Johanna és párthívei szítottak. Az olaszok a magyarokban hódítókat láttak, Olaszország földjén pedig nem akartak idegeneket túrni. Ezért Lajos király távozása után a nápolyi királyság lakói Johanna körül sorakoztak, visszahívták és minden erejükkel segítették a magyar várak visszafoglalásában. A magyarok, akik közben erősítéseket kaptak hazulról, vitézül tartották ugyan magukat, de Lajos király, aki 1350-ben egy hadsereg élén *megint személyesen jelent meg* Nápolyban, — kénytelen volt belátni, hogy az olasz földön csak a fegyverek erejére támaszkodva tarthatja fenn magát, ami viszont reája is, az országra nézve is súlyos és talán céltalan áldozatokat jelentett volna s e mellett az eredmény még mindig kétséges volt. Amikor a pápai szék megígérte, hogy igazságot fognak neki szolgáltatni, visszatért Magyarországra s hadait is hazarendelte.

A két nápolyi hadjáratnak az ország szempontjából nemi volt anyagi haszna, mert tulajdonképpen a királyi család érdekében folyt, de másfelől *a királyt és a nemzetet közelebb hozta egymáshoz*. Lajos király kitűnő hadvezérnek és vitéz katonának bizonyult, aki nem egyszer adta tanujelét személyes bátorságának. A tábori élet fáradalmaiból it kivette részét, együtt élt katonáival,, akiket szinte személy szerint ismert s akiket örömmel jutalmazott, ha arra érdemeket szereztek. Sohasem vetette könnyelműen, kockára katonai életét, míg a magáét nem kímélte. Ismeretes, hogy mikor egyik vitézének parancsot adott arra, hogy keressen átjárót a sereg számára az útkokba eső folyóban s a vitézt a rohanó ár lovastól elragadta, Lajos király habozás nélkül utána ugratott s szerencsésen kimentette a fuldoklót. Hogyne lelkesedett volna királyáért az a hadsereg, amely ilyen példákat látott tőle!

A két nápolyi hadjáratral azonban korántsem fejeződtek be Lajos király háborúi. Évtizedeken át harcolt a hatalmas és gazdag *velencei köztársasággal*, mely akkoriban úgyszólván egész Európa kereskedelmét kezében tartotta, hogy Magyarországnak Dalmácia birtokát és ezzel a tengerhez való szabad kijárást biztosítsa a magyar kereskedelem számára. A nagy anyagi erőforrások felett rendelkező Velence szívósan védte érdekeit, de 1381-ben mégis békére kényszerült, s évi adófizetésre kötelezte magát.

Nagybátyjának, Kázrnér lengyel királynak szövetségében a tatárok, litvánok és a csehek ellen is viselt háborút; hódolatra kényszerítette a szerb fejedelmet és az oláh vajdát; a magyar királyság területét Bosznia és Bulgária megszerzésével gyarapította. Nem csoda tehát, hogy a lengyelek Kázrnér király halála után 1370-ben *királyukká választották*. Nem volt csoda az sem, hogy akkor, midőn a *törökök* feltűntek Európában s a pápa buzdólkodására egy nagy kereszteshadjárat gondolatával kezdtek foglalkozni, Európa urai egyértelműen Lajos királyra gondoltak, mert benne látták azt a fővezért, aki a keresztény fegyvereket győzelemre segíti. A tervezett kereszteshadjáratból semmi sem lett, amit mi magyarok fájlalhatunk leginkább, mert hiszen több, mint háromszáz éven át élet-halálharcot kellett folytatnunk a török hatalommal s ebben a nagy küzdelemben tömérdek élet és tömérdek érték pusztult el. Hol volnánk ma, ha nem véreztünk volna annyit Európa védelmében!

Lajos királyt a történelem fényes harctéri sikereiért méltán nevezi *Nagynak*. De nagy volt ő a békés munkában is. Egyaránt gondolt a jelenre és a távoli jövőre. Jól látta, hiszen személyesen járta be nemcsak Magyarországot, hanem a szomszédos országokat is, hogy hazánkat mindenünnen másfajú népek veszik körül, a magyarság egyedül áll itt a Duna medencéjében, rokonok nélkül és csak kardjának és magasabb műveltségének erejére támaszkodva őrizheti meg Árpád örökségét. Törvényeiben és intézkedéseiben ezért állandóan kettős célt tűzött ki maga elé: *a magyar honvédelem fejlesztését és az ország műveltségének emelését*.

Már az első nápolyi hadjárat után, az 1351-i országgyűléssel olyan törvényeket hozatott, melyek a nemesség honvédelmi kötelezettségével szoros összefüggésben állottak. Az volt a meggyőződése, hogy a magyar nemességnek egy kötelessége van csupán: a haza védelme, de ezt a kötelességet azután minden körülmények között teljesítenie kell. Minthogy azonban a katonáskodás jelentékeny anyagi terheket rótt az ország nemeseire, főleg hosszantartó háborúk idején, Lajos király olymódon akart nekik kárpótlást adni, hogy a jobbágybirtokokra hadiadót vetett, mely abból állott, hogy a jobbágyok a jobbágybirtok jövedelmének kilenced-részét kötelesek voltak beszolgáltatni a földesuraknak. A *kilenced* kétségkívül a jobbágyság újabb megterhelését jelen-

tette, ámde tudnunk kell, hogy a jobbágy nem katonáskodott, nem harcolt az ellenséggel, viszont a nemes nemcsak saját, hanem a jobbágy birtokát is védelmezte s nemcsak saját családjáért, hanem a jobbágyéért is hullatta vérért. Az egyiknek harcolnia, a másikkal dolgoznia kellett a hazáért. A jobbágyiség ezt be is látta, nem zúgolódott az új törvény ellen, hanem híven teljesítette kötelességét, mert meggyőződött róla, hogy az országgyűlések más tekintetben megvédik érdekeit és jogait.

A nemesség hadi kötelezettségére vonatkozott az úgynevezett *ősiségi törvény* is, melyet ugyancsak az 1351-i országgyűlés mondott ki. Miben áll az ősiségi törvény? Két dologra kell visszaemlékeznünk, hogy ezt megérthessük: az aranybullára és Róbert Károly királynak azon intézkedésére, mely a nemességet arra kötelezte, hogy a birtoka arányában tartozik katonát kiállítani. Minthogy az aranybulla jogot adott a nemesembernek arra, hogy birtokával szabadon rendelkezhesék, azt eladhassa vagy eladományozhassa, gyakran előfordult, hogy nagy nemesi birtokok idővel elaprózódtak s idegen kézre kerültek. S így lassanként veszendőbe ment az ősi birtok és vele együtt a katonaállítási kötelezettség is. Róbert Károly azon intézkedése tehát, melyről az imént tettünk említést, csak abban az esetben érte volna el célját és rendeltetését, ha az ősi birtok felosztását, eladását vagy eladományozását valamilyen úton-módon megakadályozzák s biztosítják azt, hogy az ősi birtokok mindvégig az illető család tulajdonában maradjanak. A kérdést, mely bizonyára már Róbert Károly királyt is foglalkoztatta, Lajos király kívánságának megfelelően az 1351-i országgyűlés akként intézte el, hogy megszüntette a nemességnek az aranybullában biztosított szabad rendelkezési jogát s kimondta, hogy az ősi birtokokat sem felosztani, sem eladni vagy eladományozni nem szabad, azoknak mindig a család tulajdonában kell maradniok. Amennyiben a család kihalna, az ősi birtok visszaszáll a magyar szentkoronára, vagyis állami vagyonná válik, amellyel a király szabadon rendelkezik.

Az ősi vagyon fennmaradását biztosító ezen törvény 1848-ig volt érvényben. A múlt század első felében főleg *gróf Széchenyi István*, a legnagyobb magyar államférfiak egyike, intézett ellene kemény támadásokat, mert az ősiség törvénye ekkor már idejét múlta, sőt megátolta a gazdasági élet korszerű fejlődését. Hosszú évszázadokon át

azonban betöltötte hivatását és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ország birtokállománya nagyrésztben magyar kezekben maradhatott.

Nagy Lajosnak a nápolyi és a velencei háborúk során bőséges alkalma nyílt *az olasz városi élet megfigyelésére*. Láthatta, hogy az olasz városok az ipari és kereskedelmi életnek virágzó központjai, melyekben szívesen áldoznak a művészeteknek és a tudományoknak. Valóságos verseny fejlődött ki köztük nemcsak abban, hogy

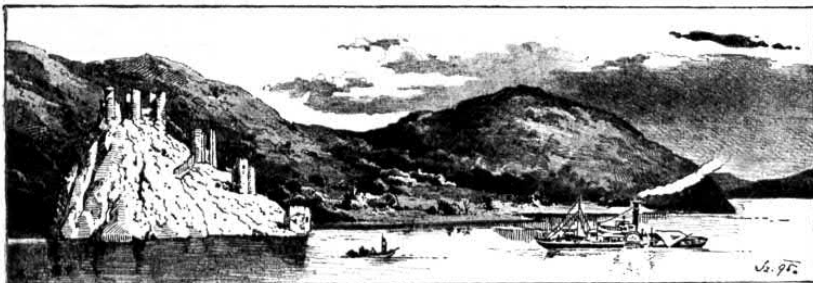
A diósgyőri vár romjai.

minél több vagyont gyűjtsenek össze falaik közé, hanem abban is, hogy ez a gazdagság külsőképpen megnyilvánuljon. Minden városban gyönyörű középületek és templomok emelkedtek, melyeket kincsekkel felérő festményekkel és szobrokkal díszítettek. A művészek, költők és tudósok kiváltságos tiszteletben részesültek náluk, mert tudták, hogy a szobrok, festmények, a költői művek, továbbá az iskolák és könyvtárak örök időkre hirdetik az olasz polgárság műveltségét és áldozatkésztségét. S ebben nem csalódtak, hiszen manapság is ezer számra zarándokolnak Olaszországba a világ minden tájáról azok, akik gyönyörűséget találnak az olasz városok századok folyamán felhalmozódott művészi kincseiben.

Nagy Lajost is megragadta az olasz városok gazdagságának és szépségének varázsa s felébredt benne a vágy, hogy hazánkban fellendítse a városi életet s ezáltal lehetővé tegye az általános műveltség emelkedését. Ezért segítette elő minden módon *a városok alapítását*; azokat különféle jogokkal és kiváltságokkal ruházta fel. Előmozdította az ipar és kereskedelem fejlődését a e végre kitűnő utakat építtetett. Az ő fáradozásainak köszönhető elsősorban, hogy Magyarország szervezettebben bekapcsolódott az európai kereskedelemben s a magyar nyerstermékek mindenütt megfelelő piacra találtak. *A polgárság vagyonosodását* természetesen nálunk is épügv tükrözték a nagyarányú építkezések, az iskolák, kórházak alapítása és a művészet pártolása, mint olasz földön. Maga a király járt elő jó példával, amidőn kedvelt lakóhelyeit: Budát, Visegrádot és Diósgyőrt művészi épületekkel díszítette, amikor 1367-ben Pécsen egyetemet alapított, vagy amidőn Kassán felépítette azt a pompás csúcsíves (idegen szóval: gót) stílusú székesegyházat, amelynek csodájára jártak akkoriban.

Az *egyház* általában közelállott szívéhez. Lajos király igen vallásos volt; örömet talált a templomok építésében, búcsújáróhelyek látogatásában és jámbor könyvek olvasásában. Amikor kimerítették az uralkodás gondjai vagy a harci fáradozások, szívesen vonult magányba s elmélkedésekben és ájtatossági gyakorlatokban keresett lelkének vigasztalást és felfrissülést. Egyházához való ragaszkodása ösztönözte arra, hogy szomszédainknak a *katolikus vallásra való térését elősegítse*, mert az volt a meggyőződése, hogyha Magyarország és a szomszéd szerb, bosnyák, oláh és bolgár népek közt a vallási válaszfal leomlanék, a kapcsolat köztük és hazánk között szorosabbá válnék. Térítő törekvéseinek azonban alig volt fogatjuk; a balkáni népek nem engedtek hitükből s mivel Nagy Lajosban nem a katolikus uralkodót, hanem elsősorban a magyar királyt látták, Magyarországot tartották vallásuk és nemzeti sajátságaik legveszedelmesebb ellenségének. Ezért nem számíthatott nemzetünk később, a törökök ellen folytatott harcában a szerbek és oláhok támogatására.

Halála 1382-ben következett be Nagyszombat városában. Végső akaratának megfelelően Nagyváradon, Szent László koporsója mellé helyezték örök nyugalomra.

HUNYADI JÁNOS KORMÁNYZÓ.

Hunyadi János származása. A török veszedelem. Zsigmond uralkodása. Trónviszályok Albert király halála után. Hunyadi mint Szörényi bán, erdélyi vajda és nándorfehérvári főkapitány. I. Ulászló uralkodása. Hunyadi győzelmei a törökök felett. A vármai csata és Ulászló halála. Hunyadi Magyarország kormányzója. V. László. A nándorfehérvári diadal. Hunyadi halála. V. László és a Hunyadi-család. Mátyás megválasztatása királlyá.

Magyarország ellenségei gyakran szokták hangoztatni azt a vádat a magyarok ellen, hogy a köztük élő, más nyelvű és fajtájú lakosságot, az úgynevezett *nemzetiségeket*, *elnyomták* és sem szabadon fejlődni, sem érvényesülni nem engedték. Ennek a vádnak cáfolata nagyon könnyű. Elég hivatkoznunk az aránylag csekélyszámú erdélyi és a szepesi szászokra, akik hétszáz esztendőnél hosszabb ideje megtarthatták köztünk nyelvüket, szokásaikat s vagyonban, gazdagságban és műveltségben gyarapodtak. Elég hivatkoznunk arra, hogy Budapest közvetlen környékének sváb, tót és szerb lakossága az idetelepítésük óta lefolyt kétszáz esztendő alatt sem tanult meg magyarul s ezért semmi sérelem vagy hátrány nem érte. A magyar mindig türelmes volt a másnyelvű és fajtájú népekkel szemben s tőlük csupán azt követelte meg, hogy hívek legyenek a magyar államhoz, mely őket befogadta és nekik kenyeret adott.

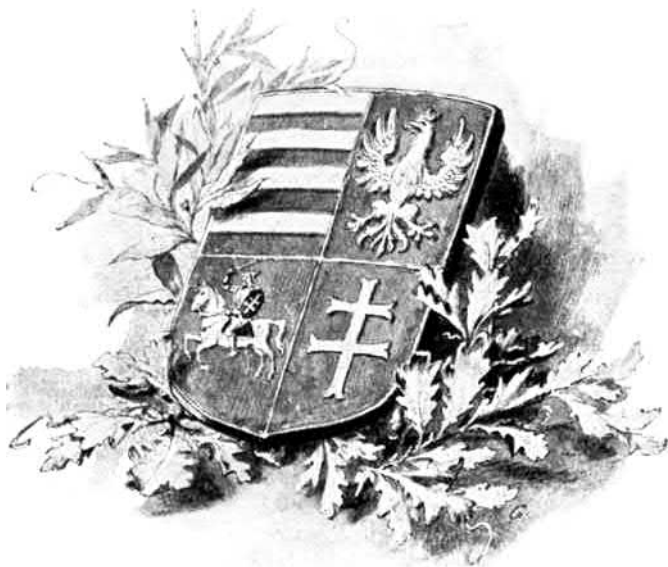
Hunyadi János példája is azt mutatja, hogy nálunk a boldogulás útját sohasem zárta el az idegen származás; a közénk idők folytán betelepedett másnyelvű és fajtájú családok leszármaz-

zottai nemcsak a nemességet, hanem a legmagasabb méltóságokat is megszerezhették, ha reá érdemeseknek bizonyultak. Hunyadi János atyja, Vojk Oláhországból vándorolt be hazánkba rokonságával együtt és Zsigmond királynak, Nagy Lajos utódának szolgálatába állott mint udvari katona. 1409-ben hűséges szolgálatai jutalmául Vajdahunyad-várát kapta a királytól adományul a hozzátartozó uradalmakkal. A család ettől fogva nevezte magát Hunyadinak. Hunyadi János kora ifjúságától kezdve maga is udvari szolgálatban állott, Zsigmond királynak kedvelt hívei közé tartozott, akit állandóan a király környezetében találunk, még hosszú külföldi útjain is. A nyugati katolikus államok közvetlen megismerése s a királyi udvarban éveken át teljesített szolgálat, Hunyadi lelki világát és gondolkozásmódját teljesen átalakította. Meggyőződésből katolikussá és magyarrá lett, amit annál könnyebben megérthetünk, mezt hiszen édesanyja is katolikus magyar asszony volt s katolikus magyar nő volt felesége, Szilágyi Erzsébet. Hunyadi katolikus és magyar maradt haláláig, Magyarország érdekeiért küzdött és fáradozott egész életén át s ezért époly jogosan tartjuk őt legkiválóbb nemzeti hőseink egyikének, mint Nagy Lajos királyt, bár az ő atyja, Róbert Károly olasz földön látott napvilágot s talán sohasem tanulta meg jól nyelvünket.

Hunyadi János neve *a török hadjáratokban* nőtt nagygyá és lett Európa-szerzte híressé. Amióta a törökök megvetették lábukat Európában és a Balkán-félszigeten terjeszkedzi kezdtek, a nyugati keresztény államok azonnal felismerték, hogy egy új és nagy veszedelem van keletkezőben. A híres régi görög császárságból lassanként alig maradt egyéb a pusztá fővárosnál, Konstantinápolynál, amelyet a török gyűrü egyre jobban szorongatott. A törökök a Balkán-félsziget egyéb országait is sorjában meghódították s miután 1389-ben *tönkreverték a szerbeket*, szabaddá vált az út előttük egész a Dunáig. A szerbek veresége és az a hír, hogy a törökök kevés idő múltán átkelvén a Dunán, magyar földre léptek, Európa népeit nagyon megdöbbenetete. Érezték, hogy végső veszedelemben forog a nyugati keresztény világ s ha idejekorán elejét nem veszik a török hatalom megerősödésének, később hasztalan lesz minden erőfeszítés. Azt a hatalmas nemzetközi hadsereget azonban, amely az akkori pápa buzgókodására a nyugati államokból összeverődött, 1396-ban tönkre-

tették Nikápolynál a törökök. Magyarország tehát teljesen magára maradt.

Hazánknak az volt egyik szerencsétlensége, hogy *Zsigmond*, aki Nagy Lajos király idősebbik leányának, Máriának volt az ura s e révén jutott utóbb a magyar királyi trónra, 1410 óta egyúttal *Németország császára is volt*. Idejét ettől az időtől fogva nagyon

I. Ulászló király címere.

lekötötték a császárság zilált ügyei, a cseh háborúk, nemkülönben a katolikus egyház kormányzatában beállott zavarok, amelyek miatt egyhuzamban gyakran évek során át volt kénytelen idegen földön tartózkodni. Hazánk mostohagyermeké lett és Zsigmond király csak mellékesen foglalkozhatott a török veszedelem kérdésével, pedig ez egyre fenyegetőbb lett. 1428-ban elesett a Duna mellett fekvő *Galambóc-vára*, amelyet a szerbek árulása juttatott török kézre s ezen a révén az ellenség közvetlenül a magyar határ mentén fészkelte meg magát. Hiába kísérelte meg Zsigmond király ennek a rendkívül fontos végvárnak visszaszerzését, oly vereség érte a vár alatt, hogy alig tudta életét megmentem.

Utóda, *Albert* (1437—1439) lett, aki Zsigmond királynak Tolt a veje s örököse is a német császárságban. Rövid uralkodása alatt az Al-Duna vidékének másik fontos magyar vára, *Szendrő* is török kézre jutott. Ezért a bekövetkezhető nagyobb bajok meggátlása végett, Hunyadi Jánost, aki Zsigmond háborúi alatt személyes bátorságáról és hadvezéri tehetségéről több ízben tett fényes tanúbizonyságot, *Szörényi bánná* nevezte ki (1439) s ezzel reáhárította a déli határok védelmének kötelességét. Hunyadi kinevezése az akkori viszonyok közt, szerencse volt az országra nézve. Albert király váratlanul elhalt, az ország fő nélkül maradt; s várni lehetett a török támadások megismétlődését annyival inkább, mert az ország a *királyválasztás* kérdésében két pártra szakadt. Az özvegy királyné akkoxiban született kis fia, *László* számára követelte a királyi koronát s hogy célját elérje, hatalmas pártot szervezett az országban. Mások viszont, köztük Hunyadi is, azt vitatták, hogy amikor az ország védelme a legnagyobb erőfeszítést kívánja meg, olyan királyt kell választani, akiben megvannak az uralkodáshoz szükséges tulajdonságok s aki az ország hadierejét saját hatalmával növelni tudja. Ennek a pártnak figyelme *Ulászló lengyel királyra* irányult, ki el is fogadta Magyarország koronáját. Minthogy az özvegy királyné időközben a kis Lászlót megkoronáztatta, az *országnak két királya lett*, kiknek párthívei ádáz gyűlölettel állottak egymással szemben. Hiába igyekeztek evességet teremteni a pártok között azok, kik nem a maguk, hanem az ország érdekeit tartották szem előtt, a gyűlölet nagyobb volt, mint a haza szeretete. Ennek következtében *polgárháború* ütött ki az országban akkor, midőn a határmenti várak nagyrésze már a törökök kezén volt és támadásukat minden pillanatban várhatták.

Valóban a Gondviselés kezét kell felismernünk abban, hogy e kétségbeejtő helyzetben Ulászló király Hunyadi János Szörényi bánt, *Erdély vajdájává* és *Nándorfehérvár* (a mai Belgrád) *főkapitányává* tette (1440), mert így egy kézben egyesült az ország déli, leginkább fenyegetett határainak védelme. S a törökök csakhamar magukon tapasztalhatták, hogy a helyzet Hunyadi kineveztetése következtében gyökeresen megváltozott. Hunyadi nem avatkozott bele a polgárháborúba, amelybe idegenek is beavatkoztak (főleg a királyné zsoldjában álló csehek), hanem

éber szemekkel állott őrt a veszélyben forgó határokon. 1441-ben már oly érzékeny csapást mért azokra a török csapatokra, amelyek a Dunán átkelve, a déli megyéket pusztították, hogy hosszú időkre elment a kedvök a Dunán való átkeléstől. E helyett Erdélyre vetették magukat abban bizakodva, hogy miként 1438-ban, újgr most sem találnak ellenállásra és ismét tetemes zsákmányban lesz részük.

1442 tavaszán hatalmas török sereg nyomult be *Erdély föld-*

Magyar viselet Zsigmond korában.

jére, Mezit bég vezérlete alatt. Hunyadi a rendelkezésére álló csekély hadierővel haladéktalanul az ellenség ellen vonult és miután egyesült Lépes György erdélyi püspök seregével, a Gyulafehérvár közelében fekvő, *Szentimre* nevű helységről megütközött a sokszorosan nagyobb túlerővel. A csatát azonban elvesztette, a püspök a csataterén halt hősi halált s maga Hunyadi is alighogy megmenekült. A szenvedett vereség nem vette el támadó kedvét. Arra a hírre, hogy a törökök ostrom alá fogták *Nagyszeben* városát, új hadsereget toborzott a székelyekből és a magyarokból s maga mellé vévén vajdatársának, Újlaki Miklósnak csapatait, Nagyszeben felmentésére sietett. Minthogy a magyarok a közben itt-ott elfogott törököktől arról értesültek, hogy Mezit bég mindenáron

Hunyadit akarja élve-halva kézrekeríteni és erre szigorú parancsokat adott katonáinak, az egyik derék magyar vitéz, *Kemény Simon* arra kérte Hunyadit, hogy cseréljen vele lovat, ruhát és fegyverzetet, állítsa egy csapat élére, hogy ő kerüljön a török támadás középpontjába. Hunyadi pedig azalatt kerülje meg az ellenséget és igyekezzék oldalt támadni reájuk, mert ha az oldaltámadás sikerült, akkor kétségtelen a győzelem is. Hunyadi sokáig vonakodott elfogadni Kemény Simon ajánlatát, de végre engedett a rábeszélésnek és ruhát, lovat, fegyvert cserélt vele. A törökök valóban egész erejükkel arra a csapatra vetették magukat, amelynek élén Hunyadit gondolták s diadalordításban törtek ki, midőn látták, hogy a magyar vezér kemény küzdelem után elesett. Azt hitték, a vezér halálát a sereg futása követi. A csata, ezen szakában történt Hunyadi váratlan oldaltámadása, melyet nyomon követett az ostromlott várbelieknek hatalmas kirohanása. A törököket vad rémület fogta el arra a hírre, hogy Hunyadi él, s ő áll a támadó sereg élén. E rémület teljesen megbénította ellenállásukat. Húszezer török holtteste maradt a csatatéren, köztük Mezit bégé s tömérdek zsákmány és fogoly esett a győztes-magyar hadsereg kezébe.

A szultánt Mezit bég veresége és az a körülmény, hogy a nagy-szebeni ütközet hatása alatt *az oláh vajdák* elpártoltak tőle és ismét elismerték Magyarország fennhatóságát, rendkívül felingerelte. Még ugyanazon év nyarán újabb sereget küldött Erdélybe, de Hunyadi a *Vaskapu-szarosnál*, Karánsebes táján azt is tönkrevverte.

A két nagy győzelemnek híre egész Európát bejárta. A pápa. Hunyadiiban Istentől kiválasztott vezért látott, akinek vezetése alatt a keresztény fegyverek győzelme biztos volna. Hagy mozgalmat indított, hogy a nyugati keresztény államok mielőbb egyesüljenek és közös erővel támadjanak a törökökre. Fáradozásainak: azonban alig volt visszhangja. Egyedül a magyar nemzet volt az, mely fellelkessedve Hunyadi győzelmein, támadó hadjáratra határozta el magát, amelynek Ulászló király maga állt élére. A hadjárat 1443 júliusában kezdődött és 1444 februáriusában ért véget. A magyarok átkeltek a Dunán s Bolgárország fővárosán, Szófián: át a Balkán-hegyláncig vonultak előre, miközben több török sereget megsemmisítettek és több ezer főnyi foglyot, valamint tömérdek zsákmányt ejtettek.

E győzelmes hadjáratnak, melyet általában *hosszú hadjáratnak* szoktunk nevezni, megmérhetetlen nagy volt az erkölcsi jelentősége. A magyarságnak visszaadta önbizalmát. Akik évtizedek óta csak védekeztek a törökkel szemben és pedig — Hunyadi szebeni és vaskapui győzelmét kivéve — mindig eredménytelenül, most támadtak s mindjárt első nagyobbszabású támadásuk fényes eredménnyel végződött. Mi lenne, ha valóban létrejönne egy európai kereszteshadjárat és egyesült erővel támadnának a törökökre? A magyarok a lelkesedés mámorában, nemkülönben *Julián bíbor-nok pápai követ* biztatásaira elhatározták a háború folytatását, annival inkább, mert híre járt annak, hogy a császár, a velencei köztársaság és egyéb országok is csatlakoznak a magyarokhoz és velők együtt támadják meg a törököt. Ekkor történt, hogy az akkoriban *Szegeden* táborozó Ulászló király udvarában megjelentek a szultán követei és oly előnyös békét ajánlottak a királynak, hogy Ulászló tanácsosai javaslatára 1444 júliusában tényleg *békét kötött a szultánnal*. Ulászló azonban ezzel hamis helyzetbe került. Az országgyűlés valamivel előbb a háború mellett döntött s most, az első kedvező ajánlatra, mégis békét kötöttek. A rendek mind a kettőre esküvel kötelezték magukat, ami már magában véve is ellenmondás volt. Nem csoda, ha azok, akik nem hittek a török békeajánlat őszinteségében, köztük kiváltképpen Julián pápai követ, a mellett érveltek, hogy a szegedi békekötés ellenére meg kell indítani *a támadó hadjáratot*, amit annival jogosabban megtehetnek, mert a szultán a békében vállalt feltételeket nem teljesítette. Lassanként a háborús párt kerekedett felül s végül, nehéz belső küzdelem után, maga Ulászló is a háború folytatása mellett döntött.

Az a hadsereg, amellyel a magyarok a támadást megkezdték, alig érte el a húszezer főnyi létszámot. Ezzel pedig nagy feladatokat nem lehetett megoldani, őseink azonban feltétlenül számítottak a keresztény hatalmak megígért támogatására, valamint arra is, hogy a szultán erejét ezidőszerint teljesen lekötik az Ázsiában folytatott hadjáratai. Biztosra vették, hogy amennyiben a törökök mégis megkísérelnék az átkelést az Európát Ázsiától elválasztó tengerszorosokon, kísérletüket az ott cirkáló keresztény hajóhad megakadályozza. Ilyen viszonyok között — a magyarok elgondolása szerint — mégis csak meg lehet valósítani a had-

járat célját, a törököknek Európából való kiszorítását. Azonban minden várakozásukban és reményükben csalódtak. A keresztény hatalmak fegyveres támogatása elmaradt. A szultán arra a hírré, hogy a magyarok támadást kezdtek, azonnal békét kötött ázsiai ellenfeleivel és haladéktalanul visszafordult; a tengerszorosokat védő keresztény hajóhad a török hadsereg átkelését nem akadályozta meg. A szultán gyorsan és kiváló ügyességgel titokban intézte a hadmozdulatokat. A magyarok csak november 9-én, a Fekete-tenger partján fekvő *Várna város falai alatt* értesültek arról, hogy a szultán közvetlen közelükben táborozik.

A magyar haditanács hosszas megbeszélések után azt határozta, hogy megütközik a török sereggel, jóllehet az többszörösen felülmúlta a magyar hadsereg létszámát. A másnap lefolyt ütközet mindamellett úgy indult meg, hogy komolyan lehetett remélni a magyarok győzelmét. Hunyadi a török lovasságot szétverte s már a szultánt is szorongatta, amidőn Ulászló király, aki nem akart Hunyadi vitézségének és fényes hadi tetteinek tótlén szemlélője maradni, hanem személyesen ki akarta venni részét az immár kétségtelennek látszó győzelemből, dandárával rohamot intézett a török gyalogságnak eddig érintetlen sorai ellen. A gyalogosok (más néven janicsárok) azonban keményen felfogták a támadást és elkeseredett kézitusába keveredvén a király dandárával, azt nagyrészt megsemmisítették. Hősies küzdelem után *Ulászló király is elesett*.

A király váratlan halála megbénította a magyar hadsereg harci kedvét. Hunyadi megkísérelte ugyan összetartani és a küzdelem folytatására sarkalni katonáit, de siker nélkül. Mindenki futott, végül maga Hunyadi is kénytelen volt menekülni. A csata elveszett.

Mint minden nagy vereség után, a várnai csatavesztés után is a legellentétesebb hírek jöttek forgalomba az országban a királyról, Hunyadiról, Julián pápai követről, akiknek sorsáról senki sem tudott bizonyosat mondani. A fölizgatott kedélyek akkor nyugodtak csak meg, midőn megbízható hírek érkeztek arról, hogy *Hunyadi megmenekült* ugyan, de az oláh vajda, ki félt a szultán bosszújától, őt hazatérő útjában elfogatta és engesztelésül ki akarja szolgáltatni a szultánnak. A magyar rendeket mód nélkül felbőszítette a vajda álnoksága s azonnal követeket küldtek hozzá azzal az üzenettel, hogy Hunyadit haladék nélkül bocsássa szaba-

KaiÍsxtrán JÚlius.

don. A vajda nem mert ellenkezni s így Hunyadi visszanyerte szabadságát.

Hazatérésével a bizonytalanság csak részben oszlott el. Annyi időközben köztudomásra jutott, hogy *Julián pápai követ* a csata-téren lelte halálát, de viszont sokan akadtak, akik azt állították, hogy Ulászló megmenekült. Ez az állítás nem látszott lehetetlennek, hiszen sokan emlékeztek még arra, hogy 1396-ban a nikápolyi nagy vereség után Zsigmond király is csak hónapok múlva adott magáról életjelt. Ezért a rendek a király visszaérkezéséig ideiglenesen *öt főkapitányra* bízta az ország kormányzását; köztük választották természetesen Hunyadi is. A sokfejű kormányzás azonban nem bizonyult szerencsésnek s Hunyadi azzal a javaslattal állott elő, hogy mivel Ulászlónak halála most már bizonyosnak látszik, ismerjék el valamennyien Albert fiának, *Lászlónak királyságát*, mindaddig azonban, míg a kis király tényleg átveheti az uralkodást, a kormányt az országgyűlés által megválasztandó *kormányzóra*, illetőleg a melléje rendelendő országtanácsra kellene bízni. Az 1446. évi rákosi országgyűlés elfogadta Hunyadi javaslatait és óriási lelkesedéssel őt választotta meg Magyarország kormányzójává, szinte királyi hatalommal.

Hunyadi *hat éven át* vezette Magyarország ügyeit mint kormányzó. Ezen idő alatt sok nehéz küzdelmet kellett folytatnia irigyeivel, akik mindenféle akadályt igyekeztek útjába gördíteni s e miatt egészben véve nem hivatkozhatott nagy sikerekre. Sőt 1448-ban a *Rigómezőn*, az oláhok árulása következtében, akik az ütközet alatt átpártoltak az ellenséghez, nagy vereséget is szenvedett. De mégis szerencse volt hazánkra nézve az ő kormányzósága, mert erős kezével megakadályozta a bomlást. Ebben bizonyára része volt annak is, hogy kormányzósága idején nagy *zsoldossereget* tudott szervezni. Alatta ettől fogva nem a nemesség tetszésétől függő alkalmi haderő, hanem egy kitűnően fegyelmezett, állandó hadsereg állott, amely akkoriban párját ritkította Európában.

1452-ben átadta a kormányt a közben felerdült *V. Lászlónak* (uralkodott 1452—1457), aki a volt kormányzót hálából *az ország főkapitányává* nevezte ki s ezzel az ország védelmének sorsát továbbra is Hunyadi kezén hagyta. Újból elismételhetjük: az ország szerencséjére. A gyermekkirály ugyanis nagybátyja, *Czilley Ulrik* gyámsága alá került, aki V. Lászlót úgy nevelte,

mintha egy királynak a táncon, lakmározáson és a legkülönfélébb szórakozásokon kívül egyébhez nem kellene értenie. De megrontotta a kis király lelkét azzal is, hogy azt iriggyé és féltékennyé tette Hunyadi Jánosra és családjára s bizalmatlansággal töltötte el általában a magyarokkal szemben. Innen van az, hogy a boldogtalan kis király szívesebben lakott Bécsben és Prágában németjei és csehjei körében, mint bárhol Magyarország területén. Mi lett volna szegény küzdő hazánkból s mi lett volna a tétlen Európából, ha Magyarország védelme V. László s nem Hunyadi János kezében lett volna, éppen akkor, midőn ismét küszöbön állott a törökök hatalmas előretörése.

1453-ban ugyanis *elesett Konstantinápoly* s ezzel a régi, ezeréves görög császárság örökre eltűnt Európa térképéről. Az új szultán, *Mohamed*, nyíltan hirdette, hogy Európa meghódítására készül. Hadai 1454-ben már a Dunánál állottak, hogy a határvárak elfoglalása után hazánk ellen támadjanak. Hunyadi •ébersége és vitézsége azonban elhárította a fenyegető veszedelmet. A kudarc mindamellett nem vette el a szultán kedvét a további kísérletektől. Hatalmas sereget szervezett és személyesen akarta *Nándorfehérvár ellen vezetni*, mert ezt a várat Magyarország kulcsának tekintette. A szultán nagy hadikészületeinek híre egész Európát bejárta és nagy izgalomba ejtette a keresztény népeket. Hunyadi a fenyegető hírekre mindenekelőtt Nándorfehérvárat hozta rendbe, azt nagyszámú őrséggel látta el és a vár parancsnokságát sógorára, *Szilágyi Mihályra* és fiára, *Lászlóra* bízta, ő maga azon fáradozott, hogy minél nagyobb hadsereget toborozzon össze. Nagy segítségére volt ebben *Kapisztrán János* ferencrendi szerzetes, aki lelkes szónólója volt a keresztény népek egyesülésének a törökök ellen. Az ő tüzes szónoklatainak volt köszönhető, hogy hatalmas kereszteshadsereg verődött össze, amely aztán Hunyadi seregével Szegednél egyesülvén, a szárazon és vízen egyaránt keményen ostromolt vár felmentésére indult. Hunyadi először is a török hajóhadat szórta szét és miután így a várat a Duna és a Száva felől felmentette, bevonult a falak közé.

A felmentő sereg megérkezése éppen a tizenkettedik órában történt. A szultán ugyanis nem sokkal ezután általános rohamra vezérelte seregeit s bár a törökök kezdetben jelentékeny előnyöket vívtak ki, a kereszteshadak hősieles ellentámadása az időközben

már elfoglalt város feladására kényszerítette a török hadsereget. A kereszteseket az elért sikerek annyira fellelkesítették, hogy habozás nélkül a török táborra vetették magukat s miután egyidejűleg Hunyadi is rohamra vezényelte csapatait, a tábor minden készletével és összes ágyúival együtt elfoglalták. A megrémült ellenség fejvesztetten menekült. A törökök ezrenként hullottak el az üldöző magyarok csapásai alatt, maga a szultán is súlyos sebet kapott s alig kerülte el a fogságot.

Hunyadi győzelme teljes volt. A törökök oly megsemmisítő vereséget szenvedtek, hogy ennek hatása alatt hetven évig nem háborgatták Nándorihérvárat és környékét. A győzelem hírére egész Európa örömmámorban úszott. Mindenütt ünnepelték a keresztény fegyverek diadalát, mert érezték, hogy Európa elkerülte a török igát. A pápa hálaadásul Istennek, világszerte elrendelte a máig is érvényben lévő *déli harangozást* s ezt a pápai rendeletet nemcsak a görögkeletiek, hanem utóbb a protestánsok is elfogadták. A pápák még századokkal később is hálás szívvel emlékeztek meg e sorsdöntő küzdelmekről s a gondviselészerű hősről, Hunyadi Jánosról.

A nándorfehérvári győzelemnek azonban nagy ára volt. A csata-téren kitört pestis 1456 augusztus 11-én *elragadta Hunyadit* s néhány hónap múlva követte őt az utóbb szentté avatott *Kapisztrán János* is. Emléküket ma is nagy tisztelet övezi, nevöket igaz kegyelettel emlegetik a késő utódok.

Az országos gyászban, mely a nagy törökverő hős halálának; hírére a magyarság lelkét megszállta, V. László és szűkebb környezete közömbös és hideg maradt. Talán még öi'ültek is Hunyadi halálának, mert hiszen Czilleynek és hasonló gondolkodású társainak ő volt legkeményebb ellenfele, akire irigységgel és gyűlölettel tekintettek, de akinek nem árthattak. Hunyadi Jánosnak és családjának személyes ellenségei, bízva a gyermekkirály gyengeségében és akarathiányában, most elérkezettnek látták az időt arra, hogy a hatalmat magukhoz ragadják és azt a pártot, mely Hunyadi és családja körül csoportosult, megsemmisítsék. Számításuk teljesen bevált, mert V. László *Czilleyt Magyarország főkapitányává nevezte ki*, Hunyadi Lászlót pedig, aki maga is számított erre a méltóságra, arra szólította fel, hogy adja át azokat a várakat, amelyeket atyja reája bízott. Czilley már mint országos főkapitány

kísérte a királyt Nándorfehérvárra, a csatater megszemlélésére. A várban Hunyadi László fogadta a királyt és kíséretét, de a velők lévő német zsoldosokat, az ország törvényeire hivatkozva, nem engedte be. Talán e miatt, talán az új főkapitány sértő magatartása miatt, csakhamar heves összeütközésre került a sor Hunyadi László és Czilley között. Ez alkalommal Hunyadi kíméletlen őszinteséggel vetette Czilley szemére eddigi álnokságát és gyűlölködő-

Hunyadi János halála.

magatartását, mely annyi bajt okozott az országnak. A heveszaváltás annyira felizgatta az ellenfeleket, hogy utóbb karddal támadtak egymás ellen. A szenvedélyes párviadalba azután Hunyadi Lászlónak közel tartózkodó hívei is beleelegyedtek, akik megölték a királynak szívósan védekező nagybátyját, a szomorú- emlékű Czilley Ulrik grófot.

V. Lászlót halálos rémülettel töltötte el nagybátyjának szomorú vége s ha meghallgatta is Hunyadi Lászlónak és híveinek felvilágosításait és magyarázatait, szíve mélyén meg volt győződve Czilley ártatlanságáról. Egyelőre azonban, a Hunyadi-ház híveitől lévén körülvéve, azt mutatta, hogy megnyugszik a tör-

tétekben. Ennek jeléül *Hunyadi Lászlót* kinevezte az ország főkapitányává, hazatérő útjában *Temesvárott* pedig esküvel fogadta Szilágyi Erzsébetnek, hogy Czilley haláláért senkin sem fog bosszút állani. Budára érve azonban megváltozott. A királyi udvarban csak olyanok tartózkodtak, akik a Hunyadi-család esküdt ellenségei voltak s akiknek könnyű volt V. Lászlót a Hunyadiak ellen felizgatni és bosszúra tüzelni. Ezek arra hivatkoztak, hogy Czilley megöletése tervszerűen történt, mert el akarták távolítani az útból a király leghatalmasabb és leghívebb támaszát, hogy azután kezökbe kerítsék a koronát. Szerintök a király csak úgy vethet gátat a bekövetkehető baj ok elé, ha a Hunyadi-pártot megsemmisíti. V. László, akit Czilley a Hunyadiak gyűlésében nevelt fel, készségesen elhitte mindazt, amit Budán hallott s nem ellenezte, hogy a két Hunyadi fiút: Lászlót és Mátyást, nemkülönben a Hunyadi-párt néhány befolyásos hívét elfogják és mint hazaárulókat a törvényszék elé állítsák. A törvényszéket a Hunyadi-család ellenségei alkották, mely a vádlottak és védekezések meghallgatása nélkül valamennyiüket fő- és jószágvesztésre ítélte. Az ítéletet 1457 március 16-án csupán *Hunyadi Lászlón hajtották végre*, akit Budavárában a Szent György-téren, a király szemeláttára lefejeztek. A többiek börtönbe kerültek.

Hunyadi László kivégzésének hírére az országban *forradalom* támadt, amelynek élén *Szilágyi Mihály* állott. Főleg a köznemesség sorakozott nagy tömegekben Szilágyi zászlaja alá és féktelen haraggal tört azok ellen, akiket a király híveinek és a Hunyadi-család ellenségeinek tartott. A nemzet felzúdulása oly hevessé és nagyarányúvá vált, hogy a király is tanácsosabbnak vélte az országot elhagyni. Előbb Bécsbe, majd Prágába tette át udvarát, de mindkét helyre magával vitte fogolyként *Hunyadi Mátyást*, a Hunyadi-családnak immár egyetlen életben maradt tagját. V. Lászlót azonban csakhamar elérte a végzet. 1457 nov. 13-án néhány napi betegség után hirtelen elhalt, éppen akkor, midőn esküvőjére készült. Egyike legszomorúbb emlékü királyainknak, aki «arra volt kárhoytatva, hogy a bölcsőtől a sírig a viszálykodás ki nem apadó forrásául szolgáljon».

Halála után természetesen ismét a királykérdés lett a nemzeti élet főkérdése. Jelöltekben nem volt hiány, a nemzet nagy többsége azonban döntött s *Hunyadi Mátyás* nevével indult a királyválasz-

tási harcba. A választó országgyűlés, amely alkalommal a főrendek és köznemesek külön-külön tanácskoztak, 1458 január elején kezdődött Pesten. Csakhamar kitűnt, hogy Mátyást nemcsak a köznemesség, hanem a főnemesek nagyobb része is királyul óhajtja s nincs komoly akadálya megválasztásának. A tanácskozások mindamellett elhúzódtak, heteken át tartottak s a Pesten összegyűlt nemesség már veszteni kezdte türelmét. Január 23-án történt

V. László esküje Temesvárt.

azután, hogy a budai királyi palota előtt a Duna jegén összegyűlt nemesség és polgárság éltetni kezdte Mátyást. A nemesség ezen elhatározása erős visszhangra talált a városban, sőt a főurak körében is, akik a megnyilvánult közhangulat hatása alatt *Mátyást jelentették ki Magyarország királyának*. Tekintettel azonban fiatal korára, melléje kormányzót választottak Szilágyi Mihály személyében. Mátyásnak, aki Y. László halálával kiszabadult a fogságból és Prágában tartózkodott, ünnepélyes követség adta tudtul királlyá történt megválasztását. Ugyanaz a követség kísérte hazatérő útjában is, mely valósággal diadalmenet volt, mert hiszen Mátyás megválasztásában mindenki az igazság győzelmét látta és ünnepelte.

Mátyás király a tudósok közt.

MÁTYÁS KIRÁLY.

Fadrusz János Mátyás király-szobra Kolozsvárott. Mátyás király török háborúi. Európai szövetség a török ellen. Mátyás király német császár akar lenni. Háborúi a cseh koronáért. Foglalásai. Az állandó hadsereg. A gazdasági élet. Mátyás király mint a tudományok és művészetek pártolója-

Ha utunk a Királyhágón túli részekre vezet s megállunk a régi Erdély egykori fővárosában, *Kolozsvárott*, bizonyára meghatott lélekkel fogjuk szemlélni azt a hatalmas *szoborcsoportozatot*, melynek háta mögött emelkedik az ősi Szent Mihály-templom gótikus falazata. Egy nagy tehetség művészi alkotását látjuk magunk előtt, mely hatalmat, erőt, dicsőséget, a magyar nép szeleteit és lelkesedését hirdeti. «Bástyafokán lóháton ül a hatalmas uralkodó, harci ruhában. A kivívott győzelem dicsősége sugárzik méltóságos alakjáról. Diadalmas kardját öntudatos lélekkel pihenteti nyergén. Előtte lent, a bástya talapzatán hadvezérei zászlókat lobogtatnak s a meghódított országok: Cseh- és Morvaország, Szilézia, Ausztria stb. zászlait helyezik a legfőbb hadúr lábai elé. Ajkukról az öröm kiáltása hangzik, átszellemült tekintetükből a rajongó szeretet, lelkesedés és hódolat meleg sugarai áradnak a szeretett király felé. A szobor minden alakja a király dicsőségét, hatalmát, nagyságát hirdeti és magasztalja».

Érezni fogjuk, hogy Mátyás király *Fadrusz János* művésztében megtalálta a magához méltó alkotószellemet. Ez a szobor ott, Kolozsvár főterén, nem messze attól a háztól, melyben 1440

Faárun János Mátyás király szobra Kolozsvárott.

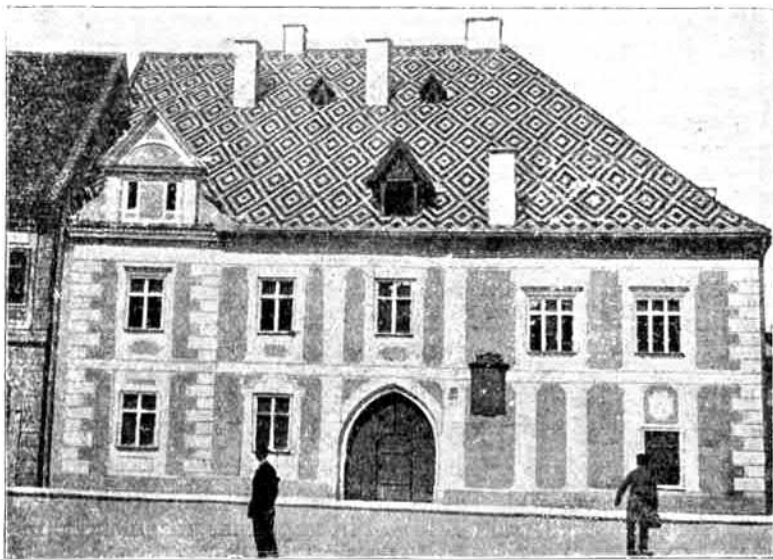
február 22-én napvilágot látott, érthetően hirdeti a szemlélőnek, hogy ki volt Mátyás király. S valóban, Szent László és Nagy Lajos óta nem volt királyunk, kinek alakja és uralkodásának emléke oly mélyen bevésődött volna a magyar nép leikébe, mint Mátyás királyé. S míg az utána következő uralkodók alakjait hamarosan eltemette a feledés pora, Mátyás emléke elevenen élt tovább még hosszú századokon át népe szívében. Történelmünk zivataros századaiban az ő dicsó alakját idézte maga elé, hogy elviselhesse megalázott sorsának szenvedéseit s erőt és bizalmat merítsen a jövőjére.

Azok a diadalmi zászlók, melyeket Fadrusz szobrán Magyarai Balázs és Kinizsi Pál helyeznek a győzelmes király lába elé, arra mutatnak, hogy *Mátyás uralkodása* nem tartozott Magyarország történetének csöndes és békés éveit közé. Uralkodása valóban szakadatlan harc és háború volt. Nem azért, mintha a harcot kereste volna, hanem azért, mert nagy politikai terveinek és eszméinek megvalósítását csakis a kard ereje által remélte. Réá, mint a nagy törökverő hős, Hunyadi János fiára, szinte természetes örökségként szállott a *törökök ellen való küzdelem* kötelezettsége. A keresztény nyugat tőle várta Hunyadi János politikájának folytatását, aminek Mátyás király meggyőződésből is meg akart felelni. Uralkodásának első éveit *török háborúkkal* teltek el, melyek folyamán nemcsak egyéni bátorságról, hanem fényes hadvezéri képességéről is tanúságot tett. E hadjáratok hatása alatt az egész kereszténység benne látta azt a gondviselésszerű hadvezért, kinek győzelmes kardja megoltalmazza a Nyugatot az előrenyomuló török félhaddal szemben s aki talán képes lesz megoldani azt a feladatot, amelynek érdekében közel száz esztendő óta patakokban folyt a keresztény vér, t. i. a török hatalomnak Európából való kiszorítását.

A török hadjáratok azt a fontos tanúságot tárták Mátyás szeme elé, hogy Magyarország egymagában, saját erejére utalva, nem tud döntő csapást mérni a török világhatalomra, melynek erőforrásai sokszorosan felülmúlták Magyarországot. A török világhatalommal szemben, meggyőződése szerint, csak egy *nagy-európai szövetség* veheti fel a győzelem kilátása mellett a küzdelmet. Arra viszont hajlandó volt, hogy egy ilyen világszövetség élén döntő mérkőzésbe bocsátkozzék a *félhaddal*.

Csakhogy Mátyás király Európa országait jól ismerte s tisz-

tában volt azzal, hogy az egymás hatalmára féltékeny európai államok között ilyen cél érdekében és az ő fővezérsége alatt, alig lesz lehetséges szövetséget létrehozni. Hunyadi János nagyszabású haditervei is a nyugati államok féltékenységén hiúsultak meg. Ezért Mátyás király az ő *törökellenes politikáját*, a múltak tapasztalatain okulva, nem kétes értékű ígéretésekre, hanem kézzelfogható valóságokra akarta alapozni. Európa akkori poli-

Mátyás király szülőháza Kolozsvárott.

tikai viszonyainak gondos vizsgálata meggyőződéssé érlelte benne azt, hogy törökellenes európai szövetség egyetlenegy esetben jöhet csak létre, akkor t. i., ha Nyugat-Európa politikai életének intézésében magának irányító szerepet tud biztosítani. Az iránt nem volt kétségben, hogy a *pápaság* támogatni fogja, hiszen a török hatalomnak nyugat felé való terjeszkedése elsősorban Olaszországot fenyegette, melynek egyrészében a pápa világi hatalmat is gyakorolt. A pápai segítség mindamellett, bár alapfeltétel volt, egymagában korántsem mutatkozott elegendőnek arra, hogy Mátyás felvegye a küzdelmet a törökökkel. A keresztény tömegek támogatása is szükséges volt a sikeres folytatáshoz.

A keresztény tömegek megmozgatása azonban, a múltak tapasztalatai alapján, csakis úgy volt elképzelhető, ha azt a kereszténység világi fejének tekintett *németrámai császár* kezdeményezi és hajtja végre. III. Frigyes, németrómai császár azonban, aki családi politikát folytatott s családja hatalmának gyarapításán kívül más alig érdekelte, nem látszott alkalmasnak egy ilyen nagyszabású vállalat megszervezésére és végrehajtására. Mátyás meggyőződött arról, hogy a császár szűk látókörén és kicsinyes politikáján meghiúsul ez a nagyarányú terv, még abban az esetben is, ha az európai közvélemény átérezné és sürgetné is egy törökellenes szövetség létesítését. Így alakult ki lelkében az az eszme, amely utóbb egész politikáját irányította, hogy a császári trónt meg kell szereznie, hogy terve megvalósuljon.

Mátyás király előtt a *császári trón* nem volt végső cél, hanem csupán eszköz törökellenes politikája megvalósítására. Azok a hosszadalmas és Magyarország katonai és pénzügyi erejét erősen megterhelő háborúk, amelyeket Csehország ellen folytatott, tulajdonképpen ezen cél szolgálatában állottak. A cseh korona megszerzésével ugyanis közvetlen kapcsolatba akart jutni a német birodalommal, mert kétségtelennek tartotta, hogy mint cseh király, aki tudvalevőleg egyúttal egyike volt a legtekintélyesebb német választófejedelmeknek, a német birodalom belső ügyeire állandó befolyást biztosíthat magának. Szentül hitte, hogy a német császársággal való szorosabb kapcsolat, személyét magasabbra emeli a nyugati kereszténység szemében. Számított arra is, hogy mint cseh választófejedelem és magyar király, a legközelebbi császárválasztás alkalmával a siker bizonyosságával küzdhet a német császári koronáért. E nagyszabású tervek a csehek váratlan ellenállásán és III. Frigyes kétszínű politikáján meghiúsultak ugyan, azt mindemellett elérte, hogy *Magyarországhoz csatolhatta* Csehország és Szilézia nagyobbik részét, majd pedig a császárral folytatott háborúi során Alsó-Ausztriát is, Béccsel együtt. E tartományok birtokában nyugodtan egyengethette útját a császári trón felé, melynek megszerzése most már nem tartozott a lehetetlenségek közé. Korai halála azonban, mely 1490-ben, alig 50 éves korában következett be, e nagyszabású tervet végkép eltemette.

A cseh és az osztrák háborúk során Magyarország *katonai*

nagyhatalommá alakult. Mátyás király teljesen szakított a hadviselés korábbi módjával, a nemesi fölkelés igénybevételével s e helyett, atyja nyomdokain haladva, *állandó zsoldos hadsereget* tartott. E hadsereg, melyet később *fekete seregnek* neveztek, főként gyalogságból és tüzérségből állott. Szervezetét és kiképzését maga a király személyesen irányította. Serege mintául szolgált Európában s a különféle európai udvarok szívesen küldték

Mátyás király. [(Fadrusz szobra.)]

hozzá fiaikat, hogy közvetlen szemlélet útján sajátítsák el a hadviselés tudományát. E hadsereget elsősorban a fegyelem jellemezte s a külföldi írók, akiknek alkalmuk volt a hadműveletek, vagy a béke idején a hadgyakorlatok alkalmával megfordulni a magyar király táborában, elragadtatással írtak a hadsereg fegyelmettségéről és képzettségéről. Mátyás királyt kitűnő vezérkar vette körül, melynek segítségével egymás után aratta fényes diadalait. Hadjáratainak sorsát nem a nyers katonai erő, hanem a *magasabb hadtudomány* döntötte el, aminek fényes példája a

boroszlói eset. Mátyás király 1474-ben Szilézia fővárosában, Boroszlóban táborozott mintegy 10.000 főnyi seregével. A lengyelek és csehek ostrom alá vették a várost s bár hatszor annyian» voltak mint a magyarok. Mátyás király úgy vezette a védelmet, hogy az ostromló hadak könyörögtek békéért és súlyos feltételeket vállaltak magukra.

Természetes, hogy a háborúk szakadatlan sora s az állandó zsoldos hadsereg fenntartása óriási *pénzügyi terheket* rótt Magyarországra. Mátyás király csak úgy tudta a szükséges költségeket előteremteni, hogy az *ország anyagi megerősödését* s ezzel adózási képességét megnövelte. Fel-

virágoztatta az ipart és kereskedelmet. Segített a jobbágság anyagi helyzetén és mivel kímélte az ország vérét, mert hiszen nagy százalékban idegen

Mátyás király aláírása.

zsoldosokat alkalmazott, az ország népessége meggyarapodott. Mátyás király uralkodásának végéig egy gazdaságilag megerősödött és népességében megnövekedett ország alakult a Közép-Duna medencéjében, amelyet Európa méltán tekinthetett a kereszténység bástyájának. Nemzeti öntudat hatotta át az ország lakosságának mindé» rétegét, mert a királyban mindenki érdekeinek *legigazságosabb védelmezőjét* látta. Mátyás király nem ismert különbséget alattvalói között. Jutalmazni vagy büntetni érdem szerint szokott. Sohasem nézte a származást s ha valaki vétett, előkelő rangja nem szolgált mentségül. Viszont jobbágyainak kisszerű apró ügyeit is elég; fontosaknak tartotta arra, hogy velők a szükséghez képest személyesen foglalkozzék s ha a jobbágnak igaza volt, Mátyás király, vagy az ő szellemében működő bíróság, bármilyen nagyúrral szemben a jobbágnak adott igazat. Ez az igazságszerefcet őrizte meg; emlékét legtovább a magyar nép körében.

Bizonyára feltűnik a figyelmes szemlélő előtt, hogy Mátyás-király alakja Fadrusz szoborcsoportozatában *római jellegű*. Olyan, aminőknek a régi római művészet a római császárokat ábrázolta. Ezzel azt akarta Fadrusz kifejezni, hogy Mátyás király s az *ókori görög és római műveltség és művészet* között szoros kapcsolat állott lenn. S valóban abban a korban, mikor az ókori görög és római műveltség és művészet újból divatba jött, Mátyás király egyike

volt a legkiválóbb tudomány- és művészetpártoló uralkodóknak Európában. Az ő példája nyomán nemcsak királyi udvartartásának székhelyei, a gyönyörűen kiépült Budavára, Visegrád, Tata, Vajdahunyad, hanem a püspöki városok és a főúri várkastélyok is központjaivá lettek e kor tudományos és művészi életének. Külföldi, főleg olasz és német tudósok, akiket *humanistáknak* nevezünk, továbbá költők és művészek valóságban rajokban keresték fel hazánkat. Magyarországi tudósaink, költőink és művészeink pedig szívesen látott vendégei voltak Európa fejedelmi udvarainak és tudományos köreinek. Legendák terjedtek el *Mátyás király udvarának pompájáról*, a király műveltségéről és tudományszeretetéről, továbbá híres *könyvtáráról*, melynek egyes darabjait kézzel írták. Egyik-másik ilyen könyv a könyvmásoló művészetnek ma is világszerte csodált remeke. Az ő nevéhez fűződik a *pozsonyi s a budai egyetem* megalapítása és az első *magyar tudományos társaság* létesítése, melynek tagjai sorában kora legkiválóbb külföldi tudósai is helyet foglaltak. Az iskoláztatást újjászervezte. Emelte a magyar nép szellemi színvonalát s azáltal, hogy százsámra küldte *külföldi egyetemekre* a magyar ifjakat, a nyugattal való szellemi kapcsolat állandóságát biztosította. Megérthető ezek alapján, hogy Európa szemében Magyarország a keresztény művelődés egyik legfontosabb tényezője lett s királyát az európai szellemi és politikai élet egyik vezérének tekintették.

Mátyás király győzelmi emlékérmé.

II. Ulászló korabeli elmer díszítése.

II. ULÁSZLÓ ÉS II. LAJOS KIRÁLYOK.

Mátyás király és Korvin János. II. Ulászló megválasztása. Az új király egyénisége. Az ország hanyatlása. Az 1505-i rákosti országgyűlés. Családi kapcsolatok a Habsburgokkal. A Dózsa-féle parasztlázadás. Mátyás és a parasztság. II. Lajos nevelte# tése. A főnemesség és a köznemesség küzdelme a hatalomért Török támadás 1521-ben. A közállapotok fokozatos romlása.

A mohácsi vereség.

Mátyás királyt nagyszabású terveit közt érte a halál Bécs városában, ahol élete utolsó éveiben a legszívesebben tartózkodott. Halála nemcsak nagy terveinek végleges megghiúsulását jelentette, hanem új bonyodalmak kezdetét is. Mint legtöbb nagy királyunknak, Mátyásnak sem született fiúutóda s így nem volt senki, aki Mátyásnak a messze jövőbe tekintő politikáját megérteni és folytatni tudta volna. *Fogadott fia, Korvin János*, erélytelen ember volt. Pedig Mátyás király benne látta utódát, akinek trónörökösödését, főleg uralkodása utolsó éveiben, mindenképpen biztosítani igyekezett. Óriási vagyon és hatalom birtokába juttatta. Az 1485-i váci országgyűlés alkalmával a nádori méltóságot széles jogkörrel látta el s nádorrá Szapolyai Imrét tette, ldvel nagyanyja révén, aki Szapolyai leány volt, különben is atyafiságban állott, hogy ezzel is biztosítsa fogadott

fia királyságát. Korvin Jánosra bízta a szent korona őrzését, az ország legjelentékenyebb várait, a legbefolyásosabb főpapokat és főurakat pedig esküvel kötelezte arra, hogy halála után fiára szavazzanak. Mindezen előkészületek azonban halála pillanatában megsemmisültek.

Mátyás vaskezű uralkodó volt, aki nem tűrt ellenmondást még a leghatalmasabb főurak részéről sem, akik pedig megszokták volt a régi világban, hogy azt tegyék, amit akarnak. Néhányszor megkísérelték ugyan az ellenállást, de mindannyiszor rosszul jártak. Hiszen Mátyás még tulajdon nagybátyját, Szilágyi Mihályt, továbbá volt tanítóját és nevelőjét, Vitéz János esztergomi prímást is elzáratta, mikor azok megtagadták az engedelmességet. Az urakra ólomsúlyként nehezedett *Mátyás hatalmas egyénisége* s valósággal fellélekzettek, midőn halála hírért vették. Meg is mondta egyikük-másikuk, hogy utána majd olyan királyt fognak választani, kinek üstökét markukban tarthatják.

Az önző s csak a maguk érdekeire tekintő makkal szemben állottak azok, akik hirdették, hogy valahogy biztosítani kellene Mátyás király politikájának folytatását. Ezek arra hivatkoztak, hogy Mátyás csak azért hagyta abba a török hadjáratokat, — bár tagadhatatlanul fényes sikereket tudott elérni — mert Magyarország nem tartotta elég erősnek arra, hogy egymagában hadakozzék és mérkőzzék meg a török birodalommal. Csehországot, Morvaországot és Sziléziát csak azért akarta meghódítani, hogy birodalmának erőforrásait gyarapítsa. Ez alapon az ország figyelmét *Ulászló cseh királyra* irányították. Szerintük ennek megválasztásával Mátyás király nagyszabású tervei könnyűszerrel, áldozatok nélkül megvalósíthatók. Ulászló jelöltségét *Beatrix*, Mátyás királynak olasz származású özvegye szintén támogatta, mert arra számított, hogy a cseh király nőül veszi, amit a nagyravágyó asszony Korvin Jánostól nem várhatott. A választási harcból valóban Ulászló került ki győztesen, mert reája szavaztak és érdekében erősen buzgólkodtak azok is, akiknek gyenge, érelytelen király kellett, mert a hírek szerint Ulászló ugyancsak nem hasonlított Mátyás királyhoz.

Korvin Jánosnak, aki pedig kezdetben a legnagyobb eshetőségekkel tekinthetett a választási harc elé, végül alig maradt pártja. Mindenki cserbenhagyta s mikor Korvin János a válasz-

tás megtörténte után a rendelkezésére álló csapatokkal a Dráván túli területre akart visszavonulni, Ulászló hívei haddal támadtak reája ugyanannak a *Kinizsi* Pálnak vezetése alatt, aki dicső hadvezéri pályafutását Mátyás királynak köszönhette s akinek hadvezéri nevét az utókorra a törökökön nyert híres kenyérmezei diadala napjainkig fenntartotta. Az ütközet, mely valahol a *Sárvíz mentén* történt, Korvin János teljes vereségével végződött, aki ezek után kénytelen volt Ulászlónak meghódolni.

Ulászló megválasztásával (1490—1516) a cseh-morva tartományok és Szilézia Magyarországgal egy korona alatt egyesültek. Ennyiben tehát célt értek azok, akik hirdették, hogy Ulászló megválasztásával lehet leginkább szolgálni az elhunyt király politikáját. De elérték céljukat azok is, akik *erélytelen, gyenge uralkodót* akartak, mert csakhamar bebizonyosodott, hogy keresve sem találhattak volna széles e világon ily kedvükre való királyt. Az új király jó ember volt, aki mindenkinek igazat akart adni és senkitől sem tudott megtagadni semmit. A hagyomány szerint mindenre azt válaszolta lengyelül, — mert hiszen a lengyel Jagelló királyi családból származott — hogy «jól van» («Dobzse László»). így azután, ami elajándékozni vagy eladományozni való volt ebben az országban, annak rövid idő alatt gazdája akadt. Végeredményben a legrosszabbul maga a király járt, mert a jövedelmeket hajtó királyi birtokok idegen kezekbe jutván, nemcsak azon jövedelemforrások veszttek el, amelyek az udvartartás költségeit fedezték, hanem azok is, melyek fontos állami célokat szolgáltak. A tudományos és művészeti élet, melynek táplálására Mátyás király annyit áldozott, most teljesen megszűnt, sőt a király minden meggondolás nélkül elajándékozgatta a királyi udvarban elődjei alatt felhalmozott kincseket és drágaságokat. Mátyás király világszerte ismert könyvtárának legszebb példányai így jutottak idegen kezekbe. De nem telt a honvédelemre sem. *Mátyás király híres serege* éveken át alig jutott zsoldjához s mikor a szükség a katonákat erőszakoskodásokra és egyéb törvénytelenségekre ragadta, *Kinizsi Pál*, a sereg fővezére, a Száva-folyó mentén szétverte és megsemmisítette az egykor félelmes haderőt (1492). A határvárak katonasága nagy szükségét szenvedett s a felszerelés, amelyet időnként javítani és kiegészíteni kellett volna, pénz hiányában lassanként tönkrement. Mátyás király Magyarországa

halála után néhány évre már a hanyatlás és a pusztulás szomorú nyomait mutatta. Se pénze nem volt, se katonája.

Ez a rendszer, melyet egyedül az ország sínylett meg, egyeseknek azonban kétségtelen hasznot hajtott, lassanként visszahatást szült a nemzetben. A süllyedés sokakat bántott s mennél szembe-ötölőbb és nyilvánvalóbb lett a különbség az idegen származású Ulászló és a vérünkéből való Mátyás egyénisége és uralkodása között, az elégedetlenség annál nagyobb arányban nőtt és terjedt az országban. A nemesség arra a gondolatra jutott töprengése közben, hogy az állam életében mutatkozó bajoknak maga a király a legfőbb oka, mert nem ismeri sem a nemzet nyelvét, sem törvényeit, sem szokásait s ily módon a főurak és főpapok kezes eszközévé lett. Ezért mondták ki törvényben az *1505-i rákosi <yrszággyűlésen>*, hogy «miután az ország rémséges szétrongyolódásának és csúfságos pusztulásának, a melléktartományok és végvárok elvesztésének» legfőbb okai a múltban az idegen származású királyok voltak, ellenben azok, akik «a magyar nemzet törzsökéből emelkedtek királyi polcra, az ország hasznát és gyarapodását eszközölték», abban az esetben, ha Ulászló király fiúutód nélkül találna meghalni, de általában a jövőben, idegent nem választanak királlyá, «hanem csakis magyart, aki ilyen hivatalra képes és alkalmas».

A rákosi végzés tulajdonképpen nem volt egyéb, mint Ulászló uralkodásának kíméletlen bírálata, sőt megbélyegzése, amelyenre még nem volt példa történelmünkben. A végzés a legbeszédesebb bizonyosága a királyi tekintély süllyedésének és annak a mély szakadéknak, mely a királyt a nemzet többségét alkotó köznemességtől, mely ekkor már politikai párttá szervezkedett, elválasztotta. Ulászlónak éreznie kellett, hogy a többségnek bizalmát elvesztette s hogy csupán a főnemességre támaszkodhatik. A főnemességnek támogatását viszont maga sem tarthatta elégségesnek, hiszen jól ismerte azokat az ellentéteket, melyek a főnemességet különféle érdekcsoportokra bontották. Mindamellet Ulászlónak nem saját helyzete okozott nyugtalan órákat, hanem gyermekei: *Anna és Lajos jövőjének biztosítása*. Annyit már ő is látott, hogy a magyarokra feltétlenül nem számíthat, hogy tehát valamely hatalmas külföldi uralkodócsaláddal való szoros kapcsolatra kell törekednie, így fordult figyelme *a Habsburg-családra*, amelynek ezidőszerinti

feje Miksa német-római császár, Ulászló közeledését szívesen fogadta, mert azt remélte, hogy a családi kapcsolatok révén Magyarországot vagy a cseh tartományokat megszerezheti a Habsburgok számára. A két uralkodó közt éveken át folytak a titkos, tárgyalások, melyek eredményeként Ulászló 1515-ben fiát, Lajost Miksa unokájával Máriával, leányát, Annát pedig Miksa másik unokájával, Ferdinánddal jegyeztette el, egyúttal pedig kölcsönös örökösödési szerződést kötött Miksa császárral.

Ulászló ezzel elérte életének legfőbb célját: gyermekei jövőjének biztosítását. Más alig érdekelte. Pedig ha egyéb nem, az 1514-ben lezajlott *'parasztláadás* is megtaníthatta volna arra, mennyire megromlottak a magyar közállapotok s tulajdonképpen homokra épített akkor, amidőn nem számolt a tényleges viszonyokkal.

A *magyar parasztság* sorsa Ulászló uralkodása alatt fokozatosan romlott. Helyzetük előbb sem volt könnyű, mert a földesúrnak járó kilenced és az egyháznak köteles tized mellett sok mindenféle szolgálat terhelte őket. De tudták és érezték, hogy a törvény nekik is védelem s Mátyás király minden körülmények között érvényt szerez a törvény rendelkezéseinek bármily hatalmas földesúrral szemben. *Mátyás* nem titkolta, hogy a parasztságot az ország egyik legértékesebb társadalmi osztályának tartja, amelynek munkáját meg kell becsülni. S a parasztnép száján is sok olyan történet öröklődött meg Mátyás királyról, mely igazságszeretetét és a parasztság megbecsülését tükrözi. El-elbeszélgettek *a gömöri esetről*, amidőn a király megkapáltatta a szőlőt az urakkal s amikor a kemény munkában sorra kidőltek, figyelmeztette őket, hogy íme, magukon tapasztalhatták a földmunka fáradságos voltát, becsüljék meg tehát azokat, akiknek egész élete ilyen munkában telik el. Emlegették *a kolozsvári bíró történetét*, aki ingyen hordatta és vágatta a fát a szegény néppel s Mátyás királyt is, aki ekkortájt álruhában járt-kelt a kolozsvári piacon, fahordásra és favágásra kényszerítette. A király elvégezte ugyan a munkát, de néhány fatuskóra ráírta saját nevét s mikor nem sokkal utóbb ünnepélyesen bevonult a városba és a bíró a királyi kérdésre azt válaszolta, hogy igazságosan, a törvények szerint intézi a város ügyeit, előhozatta a farakásból a nevével ellátott hasábokat, amelyek éppen az ellenkezőjét bizonyították annak, amit a bíró-állított s keményen megbüntette.

De meghalt Mátyás király s oda lett az igazság. Ulászló király gyenge ember lévén, nem volt, aki érvényt szerezzen a törvény erejének s megvédje a parasztságot a földesurak önkénye ellen. A parasztság sorsa rosszra fordult. Elkeseredés és elégedetlenség lett úrrá a lelkeken s bár a földesuraknak tudomásuk volt erről, mégsem tettek semmit a sérelmek orvoslására. Ily viszonyok közt történt, hogy *Bakócz Tamás* esztergomi érsek a pápa és a magyar országtanács hozzájárulásával *keresztsháborút* hirdetett a török ellen s mindenkit arra szólított, hogy gyülekezzenek a kereszttel ellátott zászlók alá. A felszólításnak elsősorban a parasztság tett eleget s nagy tömegekben gyűlt a Pest környékén kijelölt táborba, bár a földesurak nem egy helyt erőszakkal gátolták meg a parasztek eltávozását, éppen a legsürgősebb mezei munka idején. A táborban a különböző erőszakoskodások hírére csakhamar izgatott hangulat támadt. Nyomában az a nézet terjedt el, hogy a parasztságnak tulajdonképpen nem a törökök, hanem a földesurak a legnagyobb ellenségei, velők kellene tehát először leszámolni. Ezen az állásponton volt *Dózsa György*, a keresztesek nemes származású vezére is, aki az országossá lett forradalmat személyesen irányította. A parasztság támadó fellépése oly váratlanul történt, hogy ellenállásra alig gondolhattak s ha Szapolyai János erdélyi vajda *Temesvár alatt* szét nem veri Dózsa György hadait, a forradalomnak az egész ország áldozatul esik. így is pótolhatatlan érték pusztult el.

A levert parasztság teljesen ki volt szolgáltatva a földesurak bosszújának. A megtorlás rideg szelleme vezette az *1514-i országgyűlést*, amikor elvette a parasztek szabad költözködési jogát s újabb terheket rótt rájuk. Ezzel csak azt érték el, hogy az ország két legnagyobb rendje: a nemesség és a parasztság most már halálos ellenségként állott egymással szemben s a nemzet éppen akkor oszlott meg, midőn az erők összefogására lett volna szüksége. Ulászló tizesztendős *fiára Lajosra* (1516—1526) egy tépett, szomorú ország jutott örökségül, amidőn atyja 1516-ban elhalt.

Ulászló kiskorú fiának *nevelését* s egyúttal az ország kormányzását Bakócz Tamás esztergomi érsekre, Bornemissza János budai várkapitányra és rokonára, György brandenburgi örgrófra szerette volna bízni, akiket családja megbízható híveinek tartott. A trónváltás miatt összegyűlt országgyűlés azonban másként határozott. II. Lajost nagykorúnak nyilvánította s melléje tizenhattagú

állandó tanácsot rendelt, melynek az volt a feladata, hogy a királlyal egyetértve intézze az ügyeket. Azzal a rendek nem törődtek, hogy a tízesztendő királynak gondos nevelésre van szüksége és még sokat kell tanulnia. Ezt a királyi család magánügyének tekintették s nem emeltek kifogást az ellen, hogy II. Lajos nevelését Ulászló imént említett három híve vegye a kezébe. A kis király eszes fiú volt, korához képest komoly, aki örömét találta ugyan a különféle testedző gyakorlatokban, de igyekezett kötelességét úgy is teljesíteni, mint tényleges uralkodó. Talán derék király vált volna belőle, ha utóbb nem került volna teljesen rokona. *György őr gróf befolyása* alá. Az őrgróf könnyelmű, léha ember volt, aki csak szórakozásainak élt, ezekben azonban fáradhatatlan és találékony volt. A gyermekkirálynak mindenre fogékony lelke a rossz példa és György őrgróf hatása következtében természetesen lassanként átalakult, s olyanná lett, aminővé az őrgróf nevelte.

Az ország a gyermekkirály kormánya alatt *a pártok zsákmányaiéit*. A főnemesség és a köznemesség egyedüli célja a hatalom megszerzése volt. Mindent a pártérdekek szempontjából ítélték meg s az ország érdekeivel bizony vajmi keveset gondoltak. Noha tudták, hogy a könnyelmű gazdálkodás következtében nincsenek államjövendelmek, ami pedig esetleg mégis befolyik, azt elnyeli a költséző udvar s így sem a végvárak fenntartására, sem a katonaság fizetésére nem telik, noha azt is tudták, hogy pang a gazdasági élet, mert a rossz és gyakran hamisított pénz megölte az ipart és a kereskedelmet, mindez mellékes volt szemökben akkor, amidőn arról volt szó, hogy kié legyen a hatalom. Senkinek sem jutott eszébe érdeklődni a felől, minő az ország külpolitikai helyzete, vannak-e barátai a külföldön s mi lesz akkor, ha ellenség támad az országra? Még a török veszedelemről is megfeledkeztek. A végvidékeken folytak ugyan a szokásos csetepaték, minthogy azonban papiroson már évek óta béke volt Magyarország és a törökök közt s ezt a békét időnként mindkét fél minden vonakodás nélkül megújította, abban a meggyőződésben voltak, hogy erről az oldalról sem fenyeget veszedelem. Annál nagyobb riadalmat keltett az országban az a hír, hogy *II. Szulejmán*, az új török szultán, felbosszankodva azon, hogy a béke ügyében Budára küldött követeit itt meggondolatlanul bebörtönözték, háborúval fenyegetőzik, sőt hadait a Duna felé meg is indította. A hírek

igazaknak bizonyultak, mert Szulejmán 1521-ben tényleg ostrom alá fogta a déli határ védővárait s kisebb-nagyobb ellenállás után hatalmába is ejtette. Ekkor veszett el *Nándorfehérvár, Szabács, Zimony, Szalánkemény és Titel*. Most már valóban nyitva állott

II. Szulejmán török szultán

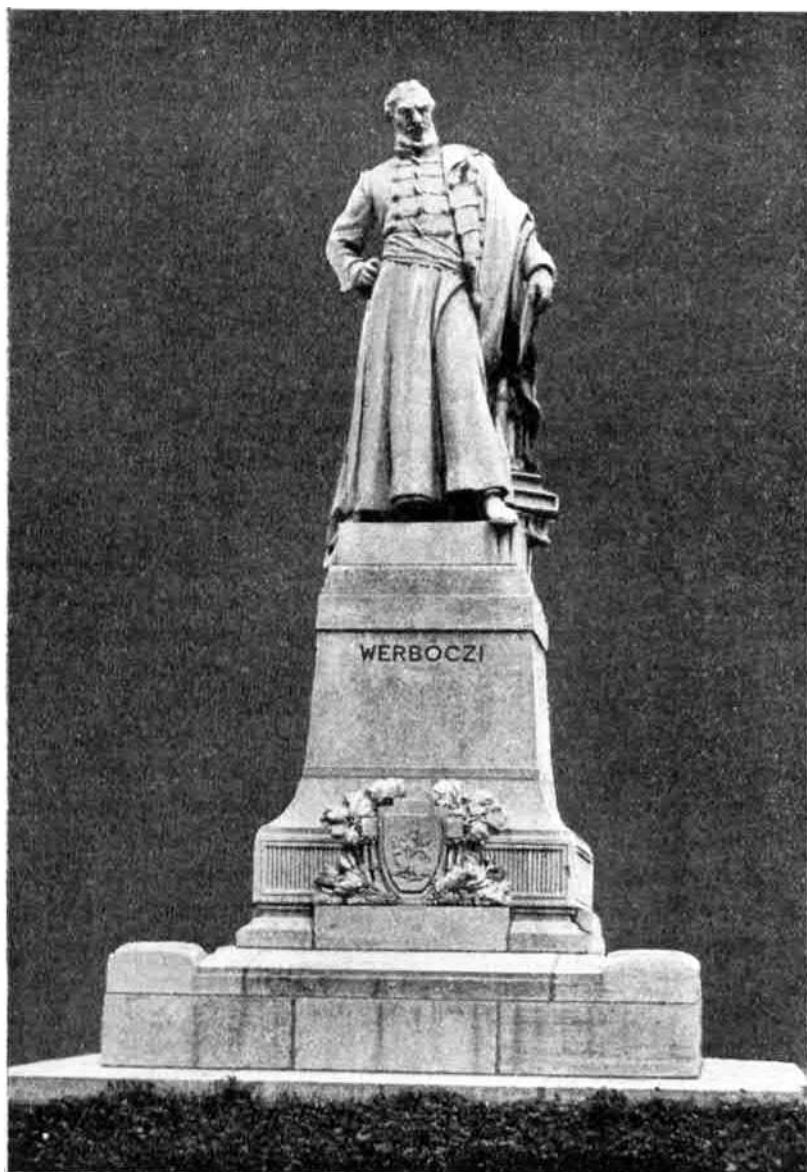
az út Magyarország belseje felé! Az Úristen azonban ez egyszer még kegyelmes volt az országgal szemben. Perzsiában ugyanis felkelés támadt, ami jó néhány esztendőre lekötötte a török haderőt s így Magyarország egyelőre békében maradhatott.

A déli végvárak pusztulása óriási rémületet keltett az országban. Még a pártharcok is megszűntek a fenyegető veszedelem

közeledtére. A szembenálló felek, mintha ráeszméltek volna arra, hogy örvény szélén tülekednek, most békejobbot nyújtottak egymásnak s komolyan hozzáfogtak ahhoz, hogy egyesült erővel megmentsek, ami még megmenthető. S valóban, ha azt a sok törvényt, rendeletet, utasítást, amelyek a közvetlen veszedelemnek hatása alatt sűrű egymásutánban megjelentek, szigorúan végrehajtották volna, talán más irányba fordul az események folyása. Mihelyt azonban hírül vették, hogy a török támadás egyelőre elmarad, mert a szultán hadi erejét talán évekre lekötik a perzsiái és más hadjáratok, egyszeriben eltűnt minden áldozatkészség, minden fogadkozás. A pártharcok ismét kitörtek s talán még nagyobb szenvedélyességgel folytak, mint azelőtt.

A *közállapotok ezen elfajulása* még az idegen szemlélőben is azt a benyomást keltette, hogy az ország készakarva rohan vesztébe! *Báró Burgio* pápai követ, aki 1523 óta csaknem állandóan a királyi udvarban tartózkodott s így tisztán láthatta a helyzetet, az általános romlásért elsősorban II. Lajost tette felelőssé, akiről azt írta a pápának, hogy «híjával van minden uralkodói erénynek». A királyt minden komoly munka halálos unalommal tölti el, a királyi tanács üléseit lehetőleg kerüli s ha mégis résztvesz a tanácskozásokon, akkor csak beszélget, tréfálkodik hol egyik, hol másik tanácsosával. A kormányzás teendőit György örgróf végzi, akinek a pápai követ szerint «egyetlen foglalkozása a mindennapi táncolás». Még jobban elfajult a helyzet a király házassága óta (1521), mert *Mária királyné* épúgy kedvét találta a vadászatokban, fegyverjátékokban, táncokban és lakomákban, mint akár az örgróf, vagy maga a király. A multságok egymást érték az udvarban. Mindez természetesen nem szolgált a királyi tekintély emelésére, sőt éppen ellenkezőleg, annyira ártott annak, hogy utóbb bárki szabadon beléphetett a királyi palota termeibe, s hivatlanul is leülhetett a király asztalához.

S még sem ez volt a főbaj. Bármennyire visszatetsző volt a jobbérzésűek előtt a léha udvari élet, abba talán valahogy még beletörődtek volna, mert a külföldön sem volt másként. De tűrhetetlennek találták, hogy a királyi *udvar egészen németté lett*; a pápai követ szerint «a királyhoz most már sem asztalnál, sem szobájában, sem a tanácsban semmi más ügy nem jutott el, mint a németségé». A király és udvara lassanként elidegenedett a

Werbőczy István szobra.

magyarságtól, szakadék támadt köztük, mely idő múltával egyre mélyebb és szélesebb lett. Ez az ellenséges és gyűlölködő érzés, természetszerűen a főnemességre és főpapságra is kiterjedt, mely eleitől fogva a királyi udvar körül sorakozott s annak érdekeivel azonosította magát. A köznemesség nagy számánál fogva és a magyar nemzeti érdekelt védelmének címe alatt egyre türelmetlenebbül magának követelte a hatalmat és annak zálogaképpen a nádorságot. S mivel a *főnemesség* egyikről sem volt hajlandó lemondani, elkerülhetetlenné vált köztük a legszenvedélyesebb és legkíméletlenebb pártharc. Az 1525-i rákosi országgyűlésen a köznemesei pártnak végre sikerült megbuktatni *Báthory István nádort*, a főnemesei párt vezérét, akinek helyére *Verböczy Istvánt*, a kitűnő jogtudóst, a híres Hármaskönyv című törvénykönyv szerzőjét emelte. Azonban, mint a következmények mutatták, a személyváltozás nem jelentett egyúttal rendszerváltozást. A pápai követ azt jelentette kevéssel utóbb Rómába, hogy itt «mindenki azt teszi, amit akar, a világon semmi tekintély nincs többé, még igazságszolgáltatás sincsen, sőt remény sincs arra, hogy valaki igazságot tegyen». Különféle pártok, csoportok, alakulatok jöttek létre a politikai hatalom megszerzése végett, amelyet a legtöbben önző anyagi érdekeik kielégítésére akartak felhasználni. Pedig azok, akik a határokon kitekintve, figyelemmel kísérték az európai eseményeket, már számoltak egy erőteljes török támadás valószínűségével. A veszedelmet csak áldozatra kész, önzetlen hazaszeretettel lehetett volna elhárítani. De — miként a pápai követ 1525 augusztus 9-én, kétségtelenül erős túlzással írta, — «ha Magyarországot meg lehetne menteni három forinton ebből a nagy veszedelemből, amiben most van, nem hiszem, hogy akadna három ember, aki ideadná azt a három forintot».

Verböczy, az új nádor, nem tudott segíteni a gyökeréig megromlott közállapotokon. Inkább csak eszköz volt a pártok kezében. A köznemesség néhány havi nádorsága alatt ki is ábrándult belőle, magára hagyta, úgyhogy Verböczy 1526 elején lemondott méltóságáról és Erdélybe távozott. Helyét ismét Báthory István foglalta el s vele együtt a főnemesei párt került az ország élére, ami annyit jelentett, hogy minden maradt a régiben. S ez volt a végzet. Megbízható hírek és különböző jelentések alapján ekkor már nálunk is köztudomásúvá lett, hogy II. Szulejmán támadásra

készül az ország ellen. A *vitéz Tomwy Pál*, a tisztaelkú kalocsai érsek, aki a délvidék főkapitánya volt, egymásután küldte a királyi udvarba a kérő és sürgető leveleket, de katonái hónapokon át egy fillért sem kaptak. Hogy éhező és rongyos katonasággal, rossz karban tartott határvárakkal nem lehet sikeres az ellenállás, azt Tomoryn kívül a pápai követ is tudta, akit sötét balsejtelmekkel töltött el a magyar jövő képe, ha arra gondolt, hogy Magyarország belátható időn belül szembekerül a félelmes török nagyhatalommal. «Meg kell vallanom és Őszentsége legyen elkészülve arra, — jelentette 1526 január 18-án a pápának — hogy ez az ország nem képes magát megvédeni, hanem ki van szolgáltatva az ellenség kegyelmének és úgy fog kikerülni a háborúból, ahogyan az ellenségnek tetszik. Mert el lehet-e képzelni azt, hogy Magyarország háborút viselhessen a török egész hatalma ellen, mikor a magyar király és az urak még arról sem tudnak gondoskodni, hogy a végeken szolgáló katonaság megkapja zsoldját. A király olyan súlyos anyagi helyzetben van, hogy gyakran még konyhája költségeit sem tudja fedezni, az urak viszálykodnak, a nemesség pártokra bomlott. De ha még mindnyájan összetartának is, mit tehetnének a török ellen, amikor legegyszerűbb hadifelszerelésük hiányzik? Azt megtehetik, hogy egyszer megütkezzenek, de akkor biztos vereség éri őket . . . Nem sokat értek a hadviseléshez, de ami kevés tapasztalatom a háborúról van, abból azt látom, hogy nincsen rá mód, amivel ezt az országot megmenteni lehetne, ha a törökök nagy erővel megtámadnák».

Minden nemzet történetében a hanyatlás legkétségtelenebb jele az akarathány s az elhatározási erő csökkenése. Látni a veszedelmet s annak elhárítására mit sem tenni, legfeljebb olyan félrendszerű abályokkal kísérletezni, melyeket senki sem követ, ez a mohácsi vést megelőző hat hónap története. A török veszedelem közelsége megremegtette ugyan a lelkeket, s egy-egy komorabb hír hatása alatt valóságos ideges cselekvési láz váltotta fel a közönyös tétlenség állapotát, de a komoly elhatározás kedvezőbb hírekre azonnal megszűnt, hogy helyet adjon a féktelen és szenvedélyes pártharcoknak. A fő- és köznemesség lelkén szinte korlátlanul uralkodott a gyűlölködés szelleme, mely erősebb volt, mint a haza szeretete és az annak jövő sorsa fölötti aggodalom. *A szultán* 1526 április végén már megindult hadaival Magyarország felé,

itt viszont ugyanekkor országgyűlésre készülődtek, nem azért, hogy az ország védelméről gondoskodjanak, hanem azért, hogy nyílt színen mérkőzzenek a hatalom birtokáért. Természetes, hogy intézkedéseik és rendszabályaik akkor, amidőn a szultán már közel járt a magyar határokhoz, nem értek semmit. A védelem megszervezésére idő kellett, idő pedig már nem volt. Az az elszánt lelkesedés, amely az utolsó p rcekben végre egy táborba sorakoztatta az egész magyarságot, korántsem pótolhatta a könnyelműen eltékozolt hónapok mulasztásait. A helyzetet mindennél jobban megvilágítja azon tény, hogy mikor *II. Lajos király* július 20-án

Ludovico Rex Hungarie et
Bohemie etc manu etc

II. Lajos király aláírása.

megindult Budáról délfelé, mindössze háromezer ember állott mellette s ez a szám augusztus elején alig ezer fővel emelkedett.

A *támadó török haderő*, melyet a szultán személyesen vezetett, körülbelül 80 ezer főre és mintegy 160—200 ágyúra rúgott akkor, midőn Magyarország határához érkezett. Ezzel szemben *II. Lajos hadserege* nem haladta túl a 25 ezer főt s mindössze csak 85 ágyú felett rendelkezett. A számbeli túlsúly tehát a törököknél volt, akik azonban a tekintetben is felette állottak a magyar haderőnek, hogy hadseregök túlnyomóan kiképzett és fegyelmezett gyalogságból és lovasságból, nemkülönben jól begyakorolt tüzérségből állott, míg a magyar hadsereg egészben véve gyakorlatlan alkalmi alakulat volt, mely a tűzkeresztségen még nem ment keresztül. A szemben álló haderők számának és képzettségének aránytalanságát még fokozta az, hogy a magyar hadseregnek *nem volt fővezére*. Bár Tomory Pál, a délvidéki főkapitány igen vitéz és bátor katona volt, nagyobb hadsereg vezetéséhez nem értett, különben is csak augusztus derekán értesült arról, hogy a király őt szemelte ki vezérül. Mikor ezt a felelősséges állást — ismerve képességeit —

elvállalni vonakodott, II. Lajos azt a megoldást ajánlotta, vegye maga mellé vezértársul Szapolyai János erdélyi vajda öccsét, Györgyöt; s ha a vajda megérkezik, öccsét a vezérségben felváltja. Fővezér már volt kettő is, de egyikük sem mert parancsolni, a jóakarátú, de fiatal és tapasztalatlan király még kevésbé. Végzetessé vált a határozott *haditerv* hiánya. A legkülönbözőbb tervek merültek fel az utolsó napokban. Az útban levő erdélyi vajda, de

A mohácsi elesettek temetése.

mások is azt ajánlották futáraik útján a királynak, hogy kerülje a döntő csatát, vonuljon vissza Buda felé és kedvező helyen várja be a segítő csapatok megérkezését. A táborban összegyűlt haderő többsége azonban nem akart kitérni a mérkőzés elől, csatát kívánt s arra kényszerítette a két fővezért, hogy Mohács környékén foglaljanak állást és ott várják meg a szultán hadseregének felvonulását, holott a kiválasztott csatater nem volt alkalmas az ütközetre.

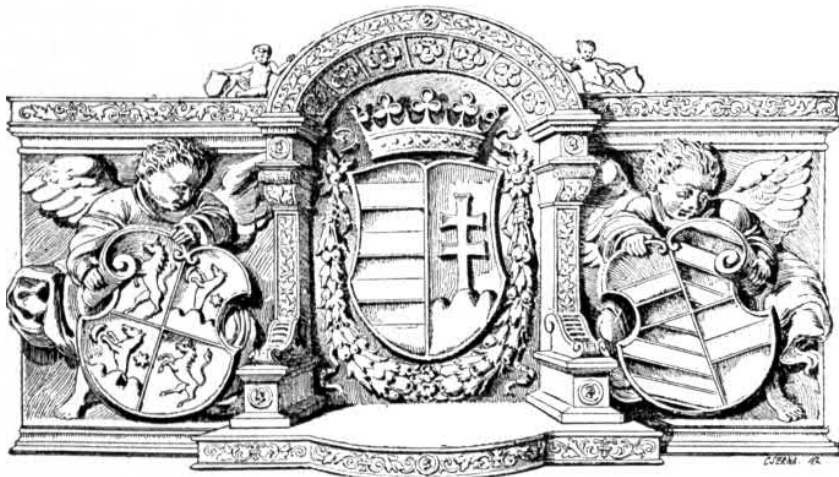
Mikor a kémek értesítéseiből és a felderítő osztagok jelentéseiből kitudt, hogy a török haderő felvonulóban van s a mohácsi

magyar tábor felé közeledik, a magyar sereg *augusztus 29-én*, szerdai napon, szép derült nyári időben, már a reggeli órákban csatasorba állott s várakozott. A török derékhad azonban csak a kora délutáni órákban jutott oly közel a magyar hadálláshoz, hogy Tomory kiadhatta a parancsot a támadásra. A magyarok első rohama sikerrel járt, mert a török lovasságot hátrálásra kényszerítették. Nem sokkal utóbb azonban a török túlerő ellentámadása, melyet a török tüzérség is erőteljesen támogatott, visszaverte a támadókat, akiket ugyanekkor a török lovasság: oldalról fenyegetett. A visszavonulás ily viszonyok között csakhamar meneküléssé fajult, s közben helyrehozhatatlan súlyosvesztés érte a magyarokat. A hadseregnek legalább fele odaveszett, a két fővezérrrel, az esztergomi érsekkel, több püspökkel és számos főúrral együtt.

II. Lajos, aki az utolsó hetekben a kötelességteljesítésben személyes példával járt elől, sőt az ütközetben is vitézül helyt állt, seregének felbomlása után maga is menekülni próbált szűkebb környezetével együtt. Iliikor azonban Mohácsot elkerülve, az ártereken át a Csele-patak torkolatához ért s azon át akart kelni, hogy elérje a Buda felé vezető utat, nehéz vassal borított lovával belesüllyedt a mély iszapba, melyet az aznap délutáni felhőszakadás hordott össze, s a nélkül, hogy kísérői megakadályozhatták volna, a fiatal király odaveszett. Halála elfeledtette elhibázott életét. Halálának emlékét *a Csele-patak torkolata* közelében emlékoszlop hirdeti. Halottainkat Kanizsay Dorottya nagyasszonya temettette el.

Magyar és török kard.

Szapolyai János, Magyarország és I. Ferdinánd címere.

FRÁTER GYÖRGY BÍBORNOK.

Küzdelem a magyar trón birtokáért Szapolyai János és I. Ferdinánd között. A törökök beavatkozása, Budavára elvesztése, az erdélyi fejedelemség megalakulása. Fráter György élete és szerepe Szapolyai János és fia János Zsigmond mellett. Kísérletek az ország területi épségének helyreállítására. Fráter György halála és annak következményei.

A mohácsi ütközet Magyarország történetében új korszakot jelent. Az ütközet korszakos jellegét azonban nem a csatavesztés, hanem messze kiható *'politikai következményei* adták meg. Az ütközet egyáltalán nem jőzanította ki az egymással szembenálló pártokat, amelyek egyfelől Szapolyai János erdélyi vajda, másfelől a királyi udvar körül csoportosulva, évtizedek óta küzdöttek egymással. A végzetes pártharcokat akkor sem szakították meg, amikor az ellenség már betört az országba, sőt Mohács után sem! Úgy látszik, a csatavesztést nálunk mindenki csak múltó eseménynek tartotta, aminő már nem egyszer fordult elő az ország történetében. Az érdeklődés központjába a II. Lajos halálával megüresedett *királyi trón betöltésének kérdése* került. A jelek szerint eljött ideje a nemzeti törekvések megvalósításának, amelyért a *Szapolyai János erdélyi vajda* körül csoportosult ellenzék évtizedek

óta küzdött. Ez az ellenzék, mely legnagyobbbrészt a köznemesség soraiból került elő, a múltban az ország romlásáért s az általános elszegényedésért az idegen nemzetiségű királyi családot okolta s minden politikai iskolázottság híján, készpénznek vette a nem mindig önzetlen érdekből cselekvő vezérek azon jelszavát, hogy minden jóra fordul, ha vérükből való király ül Szent István trónjára. Pedig ez a hit csak akkor lehetett volna igazi eredmények kútfeje, ha e fölfogásban a magyar nemzet minden rétegé egyformán osztozik. A régi udvari párt és a főnemesség túlnyomó része azonban nem volt hajlandó elismerni sem a régi köznemesi ellenzék álláspontjának helyességét, sem a helyzet kényszerűségét. Szerinte a mohácsi vereséget jó külföldi összeköttetés még helyrehozhatja. Ez a főnemesi párt meg volt arról győződve/hogy Mohács nem következett volna be, ha az országot magára nem hagyják, a jövőben pedig a csatavesztés minden káros következményeit elháríthatja, ha valamelyik jelentős nyugateurópai hatalom érdekeibe szorosan bekapcsolódik. Hogy ez a nyugateurópai hatalom csak a *Habsburgok világbirodalma* lehetett, afelől az udvari párt múltja és a tényleges politikai helyzet nem engedett kétséget és tétovázást.

S ez volt az ország szerencsétlensége! Álláspontjából a két párt egyike sem volt hajlandó engedni. Sokkal jobban gyűlöltek egymást, még most, Mohács után is, mint sem szerették a hazát s a pártszenvédeyeknek szabad teret engedve, prédául dobták oda az országot a töröknek.

A *köznemesi párt vezére* Szapolyai János erdélyi vajda nem volt az az egyéniség, aki a tények magaslatára emelkedve, fel tudta volna ismerni Magyarország valódi helyzetét s jövő politikája helyes irányait. Szűk politikai látóköre lévén, minden függő kérdés legegyszerűbb és legjobb megoldásának a trón mielőbbi betöltését tartotta, régi vágyainak megfelelően természetesen saját személye által. Azonban látnia kellett, hogy^{3T} megválasztása (1526 nov. 5.) és királlyá való koronázása korántsem jelentette azt, hogy magát az egész ország tényleges urának mondhatta. Az udvari párt vele szemben ellenkirályt választott a Habsburg-családból való *Ferdinand személyében* (1526 dec. 16.), aki, mint *V. Károly* német császár testvére, legalább az udvari párt szemében a legnagyobb európai hatalom teljes anyagi és erkölcsi támogatását jelentette Magyarország számára a török nagyhatalommal szemben. Mindkét

fél mereven ragaszkodott álláspontjához és ennek következtében a trón, illetőleg az ország birtoklásának kérdését a kardra bízta. 1526 végétől kezdve Magyarország hosszú időken keresztül *polgárháború színtere* lett, ahol váltakozó szerencsével küzdöttek a felek.

Fráter György bibornok

E küzdelemben eleinte Ferdinandnak kedvezett a hadi szerencse s volt idő, amidőn János király menekülni volt kénytelen, sőt 1527 elején már az ország területéről is kiszorulván, Lengyelországba vonult vissza, hogy onnan kísérelje meg valamilyen úton a Ferdinánd pártjához szegődött ország visszahódítását. Míg azonban idáig minden tettét a pillanatnyi szükséghez mérte és minden nagyobb politikai terv nélkül küzdött céljaiért, 1527 óta már határozott eszmék és célok szabták meg politikájának irányait.

E változást egy egyszerű pálosrendi szerzetes idézte elő, *Utjeszenics*, vagy másnéven *Martinuzzi György*, akit *Fráter György* név alatt ismer a történelem.

Származására nézve horvát volt. Kora ifjúságától fogva Magyarországon élén, szívben-lélekben magyarrá vált s mint János király anyjának, a tescheni hercegnőnek alkalmazottja, — állítólag kályhafűtő volt gyermekkorában a hercegnő udvarában — közelebről megismerte a Szapolyai-párt bizalmasabb híveit. Utóbb a pálosrendiek sorába állott s közöttük tehetsége révén csakhamar vezető szerepre tett szert. Mikor János király Lengyelország felé menekült s útjában megpihent a Miskolc közelében levő *sajóládi kolostorban*, e kolostor főnökében felismerte az egykori kályhafűtőt, akiben élénken élt még a Szapolyai-ház iránt való ragaszkodás érzése. A vele ez alkalommal folytatott bizalmas megbeszélések során kitűnt, hogy az egyszerű szerzetesi ruha alatt kiváló államférfiúi tehetség lappang. Kitűnt, hogy Fráter György jobban van tájékozódva az ország igazi hangulatáról, jobban ismeri a pártok erőviszonyait és vezető egyéniségeit, mint maga János király. Ennek tulajdonítható, hogy János király Fráter Györgyöt magával vitte Lengyelországba s maga mellett tartotta, mint a szó szoros értelmében vett valóságos belső titkos tanácsosát.

A Mohács után következő korszakban Fráter György volt az *egyetlen magyar államférfiú*, aki tudatosan küzdött Magyarország területi egységének helyreállításáért, illetőleg a pártharcok megszüntetéséért. Előtte végső célként *egy egységes magyar haza* lebegett, melynek királya ne pártok, hanem az egész nemzet felett uralkodjék. A kérdés csak az volt, lehetséges-e s ha igen, minő módon ennek a célnak elérése? Pályájának története azt mutatja, hogy a kitűzött célhoz vezető utakon neki is sokat kellett bolyongania, érzelmein sokszor erőt vennie, a keserű csalódások gyötrő érzéseit elszenvednie és végül is belátnia, hogy szinte hiába élt. Sorsa tragikus.

Fráter György volt az egyetlen magyar politikus e korban, aki tisztában volt *Magyarország akkori nemzetközi helyzetével*. Tudta, hogy a magára hagyott ország tartósan nem állhat fenn a nélkül, hogy az európai főhatalomért szenvedélyesen küzdő német-spanyol, vagy a francia nagyhatalmak valamelyikének érdekköréhez ne csatlakozzék. Tudta azt is, hogy a török szultán

már szövetségi viszonyban van Ferenc francia királlyal, V. Károly és általában a Habsburgok ezen halálos ellenségével. János király önálló királyságát ily viszonyok között tehát teljesen reménytelennek látta. A kettős nyomást egy hatalmas és egységében meg nem bontott Magyarország is alig tudta volna sikerrel ellen-súlyozni, hogy gondolhatott volna erre János király ez elszigetelt-ségében? Ha Fráter György valóban szükségesnek vélte a Szapolyai-ház királyságát a jövő számára is fenntartani, akkor azt csak úgy kép-zelte lehetségesnek, ha valamely külföldi szövetségre támaszkodik.

A külföldi szövetség megválasztása a kényszerűség súlya alatt csak a Habsburg-ellenes európai szövetség valamelyik tagjára •eshetett. így merült fel

még Lengyelországban a korábban elképzelhetetlennek tartott török-magyar szövetség gondolata. A szövetség valóban létre is jött Szapolyai János és a szultán közt s ennek következményeként

Fráter György aláírása.

Szulejmán

szultán 1529-ben és 1532-ben személyesen vezette seregét Bécs ellen, hogy annak elfoglalásával a Habsburg-befolyást keleti Európában egyszersmindenkorra megtörje. Hadjáratai azonban eredménytelenek voltak, viszont Magyarország területének nagy része sivataggá vált, amelyen füstölő romok, vér •és nyomorúság jelölték a szövetséges török csapatok útját. Fráter Györgynek be kellett látnia, hogy ezen az úton János király nem érheti el célját, sőt pártja, melyet *török-pártnak* gúnyoltak, mind gyűlöltebbé válik azok előtt, akik elsősorban az ország •egyetemes érdekét tartották szem előtt. Felvetődött tehát előtte <i>Habsburgokkal való megegyezés gondolata</i> olyanformán, hogy ám maradjon meg egyelőre a két király és mindketten uralkodjanak azon részek fölött, amelyek éppen birtokukban vannak, de János király halála után, kinek nem volt családja, egyesüljön az egész ország Ferdinánd, illetőleg utódai alatt. Az 1538-ban megkötött *nagyváradi békének* ez volt az alapgondolata. A béke Ferdinánd bizalmatlanságán megghiúsult és midőn János király 1540-ben

elhalt és Ferdinand karddal kísérelte meg a János-párti ország-részek megszerzését, e kísérlet újabb beavatkozásra bírta a szultánt, ki 1541-ben nagy sereggel sietett János király időközben született kis fiának, János Zsigmondnak segítségére. E hadjárat *Buda várának török kézre jutásával* végződött s Budával együtt a nagy magyar Alföld jelentékeny része is török birtokká lett. *János Zsigmond* édesanyjával, *Izabella* királynéval és *Fráter Györggyel* együtt *Erdélybe* vonult vissza a szultán határozott kívánságára. Az ország ezzel három részre szakadt.

Fráter György most nehéz helyzet előtt állott. Vagy szakít eddigi politikájával, mely az egység gondolatán nyugodott s ez. esetben a tényleges területi elhelyezkedésben, vagyis Magyarország háromfelé szakadásában meg kell nyugodnia. Vagy pedig politikája alapgondolatához ragaszkodva, új utakon kísérli meg az egység helyreállítását. Fráter György ez utóbbi mellett döntött s mivel tudta, hogy a szultán az elfoglalt magyar területeket soha, senki kedvéért sem lesz hajlandó átengedni, Fráter Györgynek szükségképpen ismét a *Habsburgokkal való szövetkezés* felé kellett hajolnia. A múlt tanulságait azonban hasznára fordította. Az egységet lassan akarta előkészíteni, hogy az időközben külön fejedelemsséggé szervezett Erdély állami létét ne kockáztassa. Bár tárgyalásokat folytatott Ferdinánddal, sőt az 1541 végén kötött *gyalul szerződésben* Erdélyt tényleg átengedte neki, mint magyar királynak s ezen egyezséget tíz év múlva megismételte, egyúttal a török portával állandóan fenntartotta a régi viszonyt, az évi adót rendszeresen megküldte és ismételt követküldések útján a szultán támogatását biztosítani iparkodott Erdély, illetőleg János Zsigmond számára.

Politikája ezen kettős irányát az a törekvés magyarázza meg, hogy egy török háború veszedelmét mindenáron kerülni akarta mindaddig, amíg Ferdinánd király, illetőleg a Habsburgok a győzelem bizonyosságával indulhatnak a török hatalom ellen. Felfogása szerint a megmaradt Magyarországot semmiféle családi érdek kedvéért nem szabad kockára tenni, mert nem az uralkodó család, hanem az ország érdeke a döntő. Bécsben azonban ezt a kétfelé tekintő és kétszínűnek látszó politikát nem tudták megérteni. Fráter Györgyben, aki időközben *bíbornokká* lett, sem Ferdinánd, sem tábornokai nem bíztak, sőt éppen benne látták

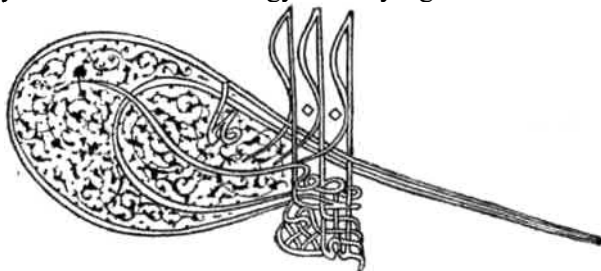
Magyar huszár a törökvilágban.

a nagy nehezen s tulajdonképpen csak papiroson helyreállott területi egység egyedüli és igazi ellenségét. Amikor Ferdinándnak Erdélyben tartózkodó tábornoka *Castaldo* 1551-ben olyan jelentéseket küldött Bécsbe, hogy Fráter György összejátszik a törökkel és ennek következtében el kell készülni újabb kellemetlen meglepetésekre, amelyeket egyedül Fráter György ártalmatlanná tétele háríthat el, Ferdinánd nem emelt kifogást tábornoka javaslatai ellen. Fráter Györgyöt *Castaldo* 1551 december 17-én *alvinczi*

kastélyában megölette, abban a tudatban, hogy benne a keresztény érdekek legnagyobb ellenségét tette ártalmatlanná. A bekövetkezett események mást mutattak. Fráter Györgyben elveszett az egyetlen magyar államférfiú, aki idővel talán még meg tudta volna teremteni a területi egységet.

Halálának végzetes következményei csakhamar mutatkoztak. Szulejmán szultán Fráter György megöletését kedvező ürügynek látta arra, hogy az ország területén tovább folytassa hódításait s 1552-ben megkezdte azon várak ostromát, amelyek addig akadályozták hódító tervei végrehajtását. Ekkor esett el a délvidék legfontosabb végvára *Temesvár*, amelyet hős parancsnoka *Losonczy István* haláláig vitézül védelmezett; *Drégely* vára, amelynek romjai alatt *Szondy György* halt hősi halált; *Szolnok*, amelyet idegenekből álló őrsége gyáván feladott. Elveszett ezenkívül még több kisebb vár is a felföldön. Egyedül *Eger* várának falai alatt érte kudarc a törököket, mert támadásaikat a *Dobó István* parancsnoksága alatt álló magyar védő sereg mindig sikeresen, nagy veszteségeket okozva verte vissza, úgyhogy a törökök végül is kénytelenek voltak elvonulni a falak alól.

Ferdinánd azonban *Erdélyt* sem tudta megtartani, bár ez az országrész Fráter György meggyilkolása óta ellenmondás nélkül birtokában volt. A lakosság elégedetlen volt az új kormányzattal, mely önkényesen vitte az ügyeket s elviselhetetlen terheket rótt az országra. De elégedetlen volt helyzetével János Zsigmond és anyja Izabella királyné is, akiknek Erdélyért két kis sziléziai hercegséget adtak s akik onnan haza kíváncsoztak. 1556-ban a szultán határozott kívánságára vissza is tértek, átvették a kormányt s ezzel Erdély ismét elszakadt a magyar királyságtól.

11. Szulejmán kézjegye.

A large, elegant handwritten signature in black ink, reading 'István Bocskay'. The signature is written in a cursive style with long, sweeping flourishes, particularly on the 'I' and 'B'.

Bocskay István fejedelem aláírása.

BOCSKAY ISTVÁN, MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY FEJEDELME.

/Az erdélyi fejedelemség. A törökök terjeszkedése. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem és Rudolf (király szövetsége a törökök ellen. Erdély hanyatlása és pusztulása. Bocskay István élete. Fegyveres támadása. A bécsi béke. Bocskay halála.

Erdély a honfoglalás, de még inkább Szent István király uralkodása óta Magyarországhoz tartozott. Az Árpádok és utódaik alatt vajdaság volt, amelynek élén a magyar királytól kinevezett vajda állott. Mikor a mohácsi ütközet és Buda várának török kézre jutása (1541) után hazánk területén a törökök megvetették lábukat, Magyarország keleti fele, mely nem akart a Habsburgok kormánya alatt élni, — külön állammá, fejedelemséggé alakult és pedig először Szapolyai János király fia *János Zsigmond*, majd utóbb a *Báthoryak fejedelemsége* alatt. Ettől az időtől fogva Erdély képviselte a magyar nemzeti gondolat és a független magyar állam eszméjét több mint száz esztendőn keresztül.

Magyarország három részre szakadása s főleg az a körülmény, hogy az ország szívében a törökök megfészkeltek magukat, egyaránt fájtt minden magyarnak, akár Erdélyben lakott, akár a királyi területen. Azok a részek, ahol a törökök uralkodtak, pusztulásra voltak ítéelve, mert a lakosság nem tudta elviselni az óriási adóterheket s a különféle zaklatásokat s inkább kivándorolt, semhogy rab-szolga módjára éljen. A nagy magyar alföld és a Dunántúlnak a Balatontól keletre eső fele lassanként lakatlanná vált s még ma is

sok helyen csak romok, dűlő- vagy határnevek mutatnak arra, hogy ott valamikor községek lehettek. *A török uralom*, olyan volt, mint az égő seb az élő szervezetben, nem akart behegedni, hanem inkább terjedt. Valahányszor újabb hódítások történtek a magyarok rovására, mélységes fájdalom fogta el a lelkeket s ilyenkor itt is, ott is felvetődött az a gondolat, hogyan lehetne ennek az áldatlan állapotnak véget vetni, *hogyan lehetne a törököket Magyarországból kiszorítani?* Ez a gondolat vezérelte egész életén át *Fráter Györgyöt* s ez a gondolat vetődött fel a XVI. század végén is, midőn az 1591-ben kitört török háború folyamán elveszett Nagykanizsa, Eger s még egy csomó kisebb vár, úgyhogy Habsburg- királyaink hatalma ekkor jóformán csupán a határszéli vármegyékre terjedt.

Erdélyben ekkor a fiatal *Báthory Zsigmondi* (1581—1598) volt a fejedelem, unokaöccse annak a *Báthory Istvánnak*, aki közvetlenül követte a fejedelmi székben János Zsigmondot (1571—76) s aki 1576-ban lengyel királlyá választatván, egyike lett Lengyelország legnagyobb királyainak. Báthory Zsigmond gyűlölte a törököket, akik tudvalevőleg Erdély fölött is fennhatóságot gyakoroltak s szabadulni akart tőlük. Sokan voltak azonban Erdélyben, akik arra hivatkoztak, hogy bármilyen terhes is a török fennhatóság, Erdély végeredményben mégis csak békességben él, fejlődik és virágzik, mert meg van kímélve a háborúktól. Ha ellenben elszakadna a töröktől és egyesülne a magyar királysággal, kihívná maga ellen a törökök bosszúját, az ország földje hadiszíntér lenne s mindaz, amit a béke évei alatt szorgalmas munkával összegyűjtöttek, hamarosan tönkre menne s Erdély elpusztulna. Ezek az érvek azonban, amelyeket a törökbarát politika hívei, az úgynevezett *törökpártiak* hangoztattak, nem hatottak a fejedelemre, aki jobban hitt azoknak a káprázatos képeknek, amelyeket idegen követek és a királyi házhoz húzó fejedelmi tanácsosok festettek eléje, melyeken ő is egyike volt azon keresztény hősöknek, akik egy nagy európai szövetség tagjaiként, egyesült erővel megtörik a török birodalom erejét és visszaállítják Szent István koronájának területi egységét.

Minél jobban beleélte magát Báthory Zsigmond ebbe a gondolatvilágba, a törökpártiak aggályoskodásai és ellenvetései annál terhesebbek és türhetlenebbek lettek előtte. Végül is erőszakhoz folyamodott, *megsemmisítette a törökpártot, kivégeztette vezéreit*

Báthory István lengyel király.

(1594), a megrettent és megfélemlített erdélyi rendekkel pedig kimondatta a Rudolf (1576—1608) magyar királlyal való *szövet-séget* a török ellen. Abban, hogy *Erdély politikája új irányt vett*, nagy része van Báthory Zsigmond egyik tanácsosának, ki egyébként közeli rokona is volt: *Bocskay Istvánnak*. Ősrégi magyar család tagja, akinek atyja György, Dobó Istvánnak, az egri hősnek volt sógora. Bocskay György éveken át a magyar kancelláriának volt magyar titkára s mint ilyen, állandóan a királyi udvar közelében tartózkodott. Ez a magyarázata annak, hogy Bocskay István gyermekéveinek nagy részét Prágában és Bécsben, az udvar közelében s részben az udvarnál töltötte. Mint gyermek a nemes udvari apródok sorában gondos nevelésben részesült, utóbb pedig azon nemes ifjak társaságába vették fel, akik állandóan az uralkodó és családjá mellett teljesítettek szolgálatot. Ez az állás, melyért akkoriban nemcsak a magyar, hanem a legelőkelőbb nyugat-európai főnemesi családok tagjai is versenyeztek, nagy befolyással volt Bocskay lelkére. Kitérőlhetsen benyomások érték fiatal lelkét a középeurópai fejedelmek legfőbb urának, a német-római császárnak ragyogó udvarában, mely középpontja volt Európa politikai, tudományos és művészi életének, ahol soha nem látott fénynek, pompának, gazdagságnak volt tanúja. Sha ezzel szemben fel-feltűnt emlékében a hazulról hozott fájdalmas kép: a koldusbotra jutott magyar szülőföld nyomorúsága és szegénysége, akkor öntudatlanul, sőt szinte akaratlanul is meggyökereztek benne annak a politikai nézetnek és meggyőződésnek alapjai, amelyek szerint a török hatalom alól való felszabadulás csak ettől a nagy, erőteljes császárságtól várható, melynek megszemélyesítője egyúttal Szent István koronájának birtokosa is.

Visszatérvén hazájába, az erdélyi fejedelmi udvarban tartózkodott, mert hiszen a fejedelmi családdal közeli rokonságban állott. Csakhamar *nagyváradi főkapitány* lett. Itt viszont bő alkalma nyílt közelebről megismerni a szorosabb értelemben vett Magyarországnak áldatlan viszonyait, teljes magárahagyatottságát, mely a gazdátlan jószágnak szomorú hatását tette reá. Szinte természetes, hogy lelkében az a szilárd meggyőződés érett meg, hogy ha Erdély a királyi Magyarországgal kezét fog, akkor a félhold uralmának meg kell törnie és a Duna medencéjében a magyar nemzet nagy államának újra fel kell támadnia. Ez az őszinte, becsületos-

STEPHANVS BOCHKAY DE KIS
MARIA, PRINCEPS TRANSSYLVA
NIAE, PARTIVM REGNI HVNGARIAE DOMI
NVS, ET SICVLORVM COMES · ANNO MDCV.

Defuncta uscriptio ex aëtera argenteis ab ipso curis

Bocskay István.

meggyőződés tette őt az erdélyi *német párt* vezérévé, aki kemény küzdelmek után megtörte a török-párt ellenszegülését és létrehozta a császári házzal való szoros szövetséget.

Az *új német-barát politika* első következménye török háború lett, melynek folyamán Báthory Zsigmond jelentős eredményeket ért el. 1595 októberében nagy győzelmet aratott az erdélyi fenntartóság alá hajtott Oláhországban a török nagyvezéren és több várat visszafoglalt. Mikor azonban a törökök az egyesült császári és erdélyi hadakra *Mezőkeresztes* táján nagy vereséget mértek (1596 okt. 26.), vagyis a két ország első közös hadi vállalatát csúfos kudarc érte, a csalódott fejedelem lemondott trónjáról és Erdélyt hosszas tárgyalások után átadta Rudolf királynak.

Ezzel a lemondással kezdődik *Erdély történetének egyik leg-szomorúbb korszaka*. Az országot idegen és ellenséges indulati! zsoldosok lepték el, akik vérig zaklatták és vagyonából kiforgatták a lakosságot. *Báthory Zsigmond*, aki megbánta a fejedelmi trónról való lemondást, 1598—1601 közt háromszor tért vissza Erdélybe és háromszor választotta meg magát fejedelemmé, a nélkül, hogy meg tudta volna védelmezni Erdély korábbi függetlenségét Rudolf vezéréivel és szövetségeseivel szemben. Az imént még virágzó fejedelemség *szakadatlan háborúk színhelyévé* lett s alig néhány év leforgása alatt elpusztult. S mintha a végzet is Erdély ellen fordult volna, kiütött a *pestis*, mely ezrenként szedte áldozatait s a mindennél borzalmasabb *éhínség*, minek következtében az emberhúsevés sem volt ritka, különösen az oláh lakosság körében. Ily viszonyok között jól meg lehet értenünk, hogy az elkeseredett lakosság azokat tette elsősorban felelősekké a történetekért, akik Báthory Zsigmond tanácsosai voltak s őket Erdélyből száműzte. Igv történt azután, hogy Bocskay Istvánnak is el kellett hagynia az ország területét.

A *száműzött Bocskay* biharmegyei birtokaira vonult vissza, lelkében mély fájdalommal politikájának bukása miatt. Fájdalmát csak növelte az előbb még gazdag és hatalmas Erdély rohamos hanyatlásának megdöbbentő képe. Itt, bihari magányosságában bőséges alkalma nyílt a magyarországi viszonyok felett is elmélkednie. Mindenütt elégedetlenséget és egyre mélyülő elkeseredést látott. Az idegen katonaság kíméletlenül ránehezedett az országra s a helyett, hogy a lakosság érdekeit védelmezte volna, zaklatásaival

és erőszakoskodásaival tűrhetlenné tette életüket. Még a leggazdagabb és leghatalmasabb mágnások sem érezték magukat biztonságban, mert sohasem tudták, hogy mikor állítják őket koholt vádak alapján törvényszék elé. Ez történt pl. *Illésházy Istvánnal*, a Felvidék egyik leghatalmasabb főúrával, akit el is ítélték s aki csak szökés árán tudta életét megmenteni. Vagyonát, — mert hiszen tulajdonképpen erre áhítoztak — természetesen elkobozták. S a legnagyobb baj az volt, hogy ha jogaiban, vallásos meggyőződésében, vagy vagyonában sérelem ért valakit, nem volt kihez fordulnia, mert nem volt nádor és nem volt országgyűlés.

Bocskay politikai múltja az udvarhoz kötötte. Az a politika azonban, melyet az udvar nevében császári tábornokok és idegen hivatalnokok gyakoroltak Magyarországon, belőle is kiszakasztotta az elkeseredés és a tiltakozás hangját. Ekkor viszont lázadónak, rebellisnek nyilvánították, akit ártalmatlanná kell tenni. S Bocskaj% ha magát kegyelemre kiszolgáltatni nem akarta, kénytelen volt fegyverhez nyúlni, hogy ne csak életét és vagyonát, hanem a pusztulásra kárhoztatott magyar értékeket is megmentse.

Mikor 1604 őszén a hozzá csatlakozott hajdúkkal megverte a császári vezéreket, egy pillanat alatt lángba borult az egész ország. A következő évben a magyarországi és az erdélyi rendek megválasztották *fejedelmeüknek* s minthogy a török porta támogatta, sőt számára királyi koronát küldött, a prágai udvar kénytelen-kelletlen belátta, pedig sokáig szóba sem akart vele állani, hogy keresnie kell a megegyezést, mert különben könnyen elvesztheti egész Magyarországot. így jött létre hosszas tárgyalások után 1606 június 23-án *a bécsi béke*. Ez a béke az összes sérelmeket orvosolta, helyreállította a nádori méltóságot és az országgyűlések törvényhozói jogát, biztosította a vallásszabadságot, elismerte Erdély függetlenségét, amire Bocskay különösen nagy súlyt helyezett, mert Erdély különállásában a magyar nemzeti eszmék legerősebb védelmét látta. Bocskay e békével megteremtette a lelkek nyugalmát, de egyúttal megmentette Magyarországot a Habsburgok számára.

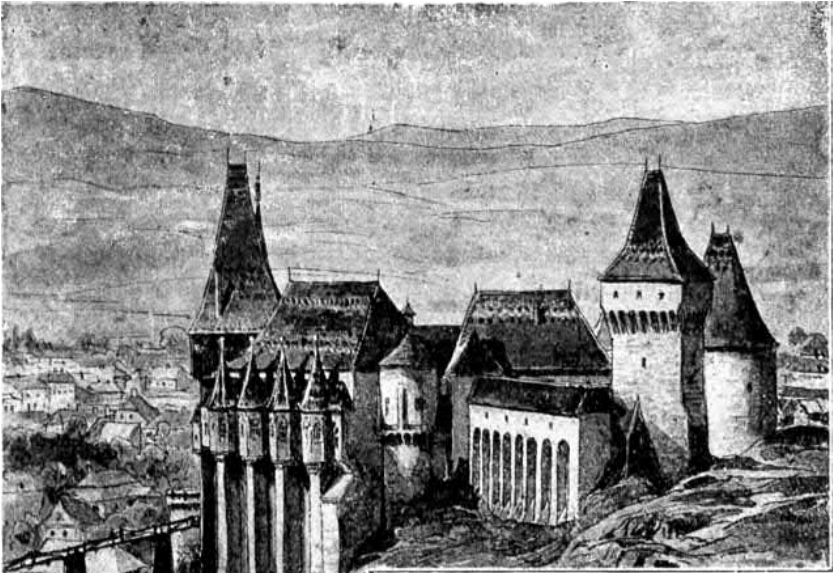
Bocskay a magyar nemzet háláját nemcsak a bécsi békével érdemelte ki, hanem azáltal is, hogy közvetítette és tulajdonképpen létrehozta a török portával való megegyezést az 1606 november 11-én megkötött *zsitvatoroki békében*, mely az 1591 óta szakadat-

lanul folyt harcokban teljesen kimerült ország számára a várvavárt nyugalmas élet lehetőségét megadta.

A Gondviselés nem engedte meg, hogy Bocskay személyesen irányíthassa az újjáépítés nagy munkáját azokon az alapokon, melyeket a bécsi békében ő maga emelt, mert 1606 dec. 29-én váratlanul elhalt. Mi tudjuk, hogy a bécsi békén épült fel az új Magyarország. Nagy jelentőségét az is igazolja, hogy azok a küzdelmek, melyek később Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc vezérlete alatt az ismételten veszedelemben forgó magyar alkotmány védelmére folytak, tulajdonképpen a Bocskay békéjében kimondott s megerősített alkotmányos elvek biztosítását célozták.

Bocskay István fejedelmi buzogánya.

A vajdahunyadi vár.

BETHLEN GÁBOR ERDÉLYI FEJEDELEM.

Bocskay István utódai az erdélyi fejedelemségben. Báthory Gábor. Bethlen Gábor és a bécsi udvar. Háborúi a magyar alkotmány védelmében. Uralkodásának eredményei és jelentősége.

Bocskay István rövid ideig tartó erdélyi fejedelemsége nem volt elegendő ahhoz, hogy Erdély a közelmúlt évek, a Básta és a Mihály vajda korszak nagy veszteségeit kiheverje. Sokkal mélyebb sebeket ejtettek az állam testén az éveken át tartó háborúk

és elemi csapások, sem hogy azok rövid idő alatt begyógyulhattak volna. Óvatos, körültekintő és a tényleges helyzettel mindenben számoló kormányzatra volt szükség, hogy Erdély idővel oda emelkedjék, ahol Báthory Zsigmond fejedelemségének kezdetén állott.

Bocskay közvetlen utóda *Rákóczi Zsigmond* (1607—1608) törődött, öreg ember lévén, csakhamar belefáradt a kormányzás gondjaiba s lemondott a fejedelemségről. *Báthory Gábor* viszont, aki utána következett (1608—1613), fiatalságánál és tapasztalatlanságánál fogva sem volt alkalmas arra, hogy a lassan gyógyuló Erdély ügyeit irányítsa. Különben is türelmetlen, féktelenségekre hajló, ellenmondást nem tűrő egyéniség volt, kinek néhány évi uralkodása alatt Erdélyben *éles felekezeti és nemzetiségi ellentétek* támadtak. A fejedelem maga ellen ingerelte a katolikusokat, akik összeesküvést forraltak megbuktatására; vérig zaklatta a szászokat, akik megtagadták az engedelmességet. Mikor azután a közhangulat teljesen ellene fordult, Bécsben keresett védelmet a maga és ingadozó trónja számára s ennek fejében Erdély függetlenségét is kész volt feláldozni. *II. Mátyás magyar király* (1608—1619), aki Rudolfot követte a trónon, szívesen vette Báthory Gábor ajánlközásait, mert azt hitte, hogy most könnyűszerrel juthat Erdély birtokába. A köztük létrejött megegyezés (1613 ápr. II.) azonban már nem védhette meg Báthoryt azon nemzeti mozgalommal szemben, mely *Bethlen Gábor* vezetése és a török porta támogatása mellett a fejedelem megbuktatására tört. A mindenkítől elhagyott Báthory Gábor menekülni volt kénytelen, de menekülése közben a hajdúk megölték.

1613 okt. 23-a óta Bethlen Gábor intézte Erdély ügyeit, mint a rendektől megválasztott és a török portától a hagyományos szokásoknak megfelelőleg megerősített fejedelem. Kora ifjúságától fogva részt vett hazája politikai életében s kiváló képességeinek már oly korán adta tanúbizonyságát, hogy azok az erdélyiek, akik a Báthory Zsigmond lemondása után Erdélyben bekövetkezett zavaros időkben menekülni kényszerültek az országból, a fejedelemséget is felajánlották neki. Bethlen azonban nem nyújtotta ki kezét a korona felé. Hűséges alattvalója maradt Bocskaynak és utódainak s csak akkor állott a nemzeti ellenzék élére és emelt fegyvert Báthory Gábor ellen, midőn nyilvánvalóvá lett, hogy a fejedelem az ország függetlenségét áruba bocsátotta.

Fejedelemmé választása *megdöbbenést keltett Bécsben*, ahol megéreztek, hogy Erdély sorsa új fordulóhoz ért s a fejedelemség annyira óhajtott visszacsatolása ezidőszerint lehetetlen. A bécsi udvar kezdettől fogva bizalmatlan volt Bethlen Gáborral szemben

Bethlen Gábor.

s míg egyfelől fejedelmül elismerni vonakodott, addig másrészt arra törekedett, hogy a poita támogatását elvonja Bethlentől, sőt ha lehet, teljesen ellene fordítsa. Ugyanezen idő alatt a bécsi politika Erdély belső életében is Sok nehézséget támasztott. így főleg *a szászok elégületlenségét* tartotta ébren, akik a felülről jött biztatásokra hajlandók voltak ellenforradalom szervezésére s 1614 tavaszán Erdélytől elszakadni és német-török fennhatóság alatt külön szervezkedni is készek voltak. *A hajdúk és a székelyek különválást törekvéseit* is táplálták és általában nem volt olyan trónkövetelő, akit Bethlennel szemben Bécs ne pártolt volna. A fejedelem meg volt arról győződve, hogy a bécsi udvar, jóllehet vele évek során át több megegyezést kötött, csak tűri a fejedelmi székben, de az első kedvező alkalmat megragadja arra, hogy onnan kibuktassa. Nem lehet tehát megütköznünk azon, hogy midőn 1618-ban Csehországban vallási és politikai okokból forradalom támadt a császári kormány ellen s a csehek Erdélytől segítséget kértek, Bethlen készségesen szövetkezett velük, sőt fegyveres erővel támadt *II. Ferdinánd német császár* (1619—1637) ellen is. ki ugyanezen időben lépett a magyar trónra.

Bethlen támadásának nemcsak személyi, hanem politikai okai is voltak. Magyarország hangos volt azon sérelmekről, melyek alig másfél évtizeddel előbb Bocskay táborába kényszerítették a magyarságot s mely sérelmek, különösen vallási téren, a bécsi béke ellenére azóta is változatlanul fennállottak s állandóan izgatták a kedélyeket. így lehet csak megértenünk, hogy mikor Bethlen Gábor 1619 aug. 26-án hadaival meg indult Gyulafehérvárról nyugat felé, Pozsonyig alig találkozott ellenállással. Mindenki zászlai alá sietett, mert mindenki érezte, hogy a veszedelemben forgó magyar alkotmány ügyéről van szó. Fegyvereinek győzelme azonban nem tette elbizakodottá s bár 1620 aug. 25-én *a besztercebányai ország-gyűlés* Magyarország királyává is megválasztotta, mégis készségesen megkezdte a béketárgyalásokat *II. Ferdinánd*dal, mikor látta, hogy a bécsi udvar kész elfogadni a bécsi békét tárgyalási alapul, sőt hajlandó megadni mindazon biztosítókat, melyeket Bethlen a magyar alkotmány védelme érdekében szükségeseknek látott. Bethlen az 1622 jan. 6-án aláírt *nikolsburgi békében* valóban nagy eredményeket ért el, mert nemcsak nagy területekkel gyarapította Erdélyt, hanem Magyarország alkotmányának és szabad-

ságának tiszteletben tartására is kötelezte II. Ferdinándot és pedig a bécsi békében elismert alapon.

A nikolsburgi békében megállapított feltételeket azonban a bécsi udvar nem tudta, vagy nem akarta teljesíteni, ami viszont Bethlenre nézve nem volt közömbös. Ennek tulajdonítható, hogy még két ízben intézeti támadást II. Ferdinánd ellen (1623, 1626) és pedig mindkét alkalommal mint Anglia, Franciaország, Hollandia

Bethlen Gábor érme.

és Dánia szövetségese, de egyik hadjáratában sem tudott egyebet elérni a nikolsburgi béke megerősítésénél.

Erdélynek az európai világpolitikába való szerves bekapcsolódása magasra emelte ennek a kis országnak és fejedelmének tekintését, főleg midőn második felesége, *Brandenburgi Katalin* hercegnő asszony lévén sógorságba került Gusztáv Adolf-fal, a híres svéd királlyal. *A lengyelek* egy része őt látta volna legszívesebben a lengyel királyi trónon, mert tőle Báthory István dicső uralkodásának megújulását remélték. Bethlen viszont, akit háborúi arról győztek meg, hogy a török porta támogatása kétes értékű és több kárral jár, mint haszonnal, *egy nagy európai szövetség* gondolatával foglalkozott, hogy annak segítségével Magyarország területi egységét visszaállítsa s ha lehet, a törököt Európából kiszorítsa. Nagyszabású terveinek 1629 nov. 15-én, alig 49 éves korában bekövetkezett váratlan halála vetett véget.

Bethlen Gábor egy elszegényedett, gyűlölködő és szélsőségekre hajló ország kormányzását vette át 1613-ban. Társadalmi, felekezeti és nemzetiségi küzdelmek bénítottak akkor Erdély erejét

s Bethlen jól tudta, hogy ez az Erdély nem tényező, legfeljebb pusztá eszköz itt, kelet és nyugat ütközőpontján, a hatalomért három emberöltő óta szívósan küzdő német császárság és a török porta között. Ha Erdélynek nemzetközi jelentőséget akart adni, akkor elsősorban a fejedelemség *belső életében* kellett rendet teremtenie. Erdély aranykora valóban az ő nevéhez fűződik. Megtalálta a módját annak, hogy az előde alatt mesterségesen megnövesztett társadalmi, felekezeti és nemzetiségi harcok elnémuljanak és a fejedelemség valamennyi népét és társadalmi rendjét a közös haza felvirágoztatása érdekében kifejtett bizalom és nemes vetelkedés kapcsolja össze testvérekül. Őszintén óhajtott a *szászok* és magyarok békés együttélését. A szászok bizalmatlanságán múlt, hogy törekvése nem járt kellő eredménnyel, bár a szászok utóbb megszerették a fejedelmet és kegyelettel őrizték emlékét. Figyelmét a csekély kultúrájú *oláhság* helyzete sem kerülte el. Azokat, akik érdemeket szereztek és főleg a harctereken tüntették ki magukat, a régi magyar hagyományokhoz híven szívesen bevette a magyar nemesi társadalom tagjai közé; a nép kezébe oláhnyelvű bibliát akart adni, s nem tartotta lehetetlennek, hogy ha az oláhságot Kálvin eszméinek megnyeri, a vallás közösségénél fogva az oláhság műveltségi színvonalának jelentékeny emelkedése bekövetkezik.

Bethlen Gábor egyik nagy elődje Báthory István, a későbbi lengyel király, mondta egy alkalommal, hogy Isten három dolgot tartott fenn magának: teremteni a semmiből, a jövőbe látni és uralkodni a lelkiismeret felett. Ugyanez volt Bethlen Gábor felfogása is. ő buzgó kálvinista volt, aki hitének forrását, a Bibliát állandóan olvasgatta, de *tisztelte mindenkinek vallási meggyőződését* is. Rövid uralkodása alatt két kancellár szolgált mellette: Péchy Simon és Kovacsóczy István; az első szombatos, a másik katolikus volt s ezzel példát mutatott arra, hogy embertársainkban elsősorban az egyéni értéket és ne a felekezeti különbséget vegyük észre. Ez az emelkedett felfogás vezette őt akkor is, midőn *Káldi György* jezsuitát szívesen látta udvarában, vele gyakran érintkezett, őt bibliafordításának kiadásában anyagilag támogatta, sőt kényes politikai kérdésekben szolgálatát is igénybe vette. Azt is meg kell említenünk, hogy Bethlen Gábor kiváltságokat adott a zsidóknak és az Erdélybe menekült anabaptistáknak is, főleg az ipar és a

kereskedelem fellendítése érdekében. A türelmetlenség századában szinte egyedülálló kormányzati politika.

A nemzetiségi és a felekezeti kérdések mellett nagy gondot fordított *a közművelődés és a közoktatás* kérdéseire, mert jól tudta, hogy a közoktatás fejlesztése és az ifjúság tudományos kiképzése elsődrendű állami érdek. Már az 1614-i medgyesi országgyűléssel kimondatta, hogy a lehetőség szerint mindenütt iskolákat kell építtetni. A következő évben tartott kolozsvári országgyűlés mindazokat, akik az egyházi férfiakat, tanítókat és tanulókat ok nélkül bántalmazták, kétszáz forintnyi bírsággal sújtotta; az 1619-i gyulafehérvári országgyűlés pedig az egyházi parancsok megszegőire rótt pénzbüntetésekről akként intézkedik, hogy azok

Bethlen Gábor aláírása.

$\frac{2}{8}$ -ából minden város és falu elsősorban templomát és iskoláját tartozik felépíteni. Az 1624. évi gyulafehérvári országgyűlés a jobbágygyermek részére is biztosította az iskoláztatás szabadságát s a földesurakat ezer forintnyi pénzbírság terhe alatt eltiltotta attól, hogy a tanulni vágyó jobbágygyermeket tanulásukban gátolják. E szórványos adatok nem csupán az erdélyi országgyűléseknek a közoktatásról való állandó gondoskodását mutatják, hanem egyúttal arról is tanúskodnak, hogy az országgyűlési tárgyalásokat irányító fejedelem mily fontosnak tartotta a magyar művelődés ügyét. Bethlen Gábor hatásának tulajdonítható a közfelfogásnak azon kialakulása, hogy amiként a múltban a tudós férfiak nagy szolgálatokat tettek a hazának, ez várható tőlük a jövőben is, intézményesen kell tehát gondoskodni arról, hogy Erdély a jövőben is rendelkezze tudományosan képzett férfiakal, mert tudós férfiak hiánya végzetes következményekkel járhat.

Művelődési politikájában a külfölddel való szellemi érintkezés mélyítésére és erősbitésére törekedett. A közműveltségben és a közoktatásban nagy gondot fordított ugyan a *nemzeti sajtóságok*

megőrzésére és megerősítésére, de azt tartotta, hogy a nemzeti öntudat a nyugati államok szellemi kincseinek, nyelvének, közszellemének közvetlen megismerésével és a szükségesek átvételével csak mélyülni fog. Erdélyt szellemileg és műveltségileg is szorosabb viszonyba akarta hozni Nyugat-Európával, amely a kis fejedelemségben a nyugati művelődés előretolt őrseit látta és politikai súlyát és jelentőségét már jól ismerte. Innen van az, hogy uralkodása alatt a külföldi egyetemek látogatása is fellendült, amiben kétségtelen része volt személyes ösztönzésének, bőkezűségének és azon körülménynek is, hogy a közéletben való boldogulást tudományos képzettséghez kötötte. Szinte megható, hogy a fejedelmek országos gondjai és világpolitikai tevékenysége között sem feledkezett meg azokról az ifjakról, akik külföldi iskolákban tanultak s akiknek tanulmányi előmenetelét a legtöbb esetben személyesen szokta ellenőrizni.

A *gyulafehérvári főiskola* megalapítása és jövőjének valóban fejedelmi adományokkal való biztosítása is egy messzetelektől művelődéspolitikai alkotás, mert ez a főiskola volt hivatva kiváló hazai és külföldi tanárok irányítása mellett a nyugateurópai műveltség keleti határait védelmezni. S valóban e főiskola századokon át nemcsak Erdély nevelőintézete, hanem az európai művelődés egyik fontos tényezője maradt.

Általában *Gyulafehérvár* közel állott szívéhez; ebből a jelentéktelen kis helységről ő alkotott fejedelmi székvárost, melyet pompás palotákkal díszített és vízvezetékekkel látottéi. *Építkezni különben is szeretett*, az ő nevéhez fűződik a vajdahunyadi vár átépítése. Mintha Mátyás király kora éledt volna fel Erdélyben, mikor a tudomány, irodalom és művészet művelésében az egyházi és világi főurak versenyeztek egymással és a királlyal. Bethlen Gábor udvara is művelődési központ volt, hol a harctéri küzdelmekben és a diplomáciai hadjáratokban kifáradt fejedelmek szívesen pihent meg tudósai körében, teológiai vagy politikai kérdések felett vitatkozva és szívesen gyönyörködött az olasz zene dallamában és a külföldi színészek előadó művészetében, melyek főleg második feleségének, Brandenburgi Katalinnak bevonulása óta szinte állandóan hozzátartoztak a *gyulafehérvári udvari élethez*. Itt merült fel Mátyás király híres könyvtára megszerzésének gondolata s itt fogamzott meg lelkében az a nagyjelentőségű elhatá-

rozás is, amellyel 1629-ben minden akkori és későbbi református lelkészt és tanárt utódaikkal együtt az ország nemeseinek sorába emelte, hogy ezzel a magyar értelmiség utánpótlását biztosítsa.

Olyan alkotások ezek, amelyek Bethlen Gábor emlékét kortársai és utódai előtt magukban véve is megörökítették volna. Ezirányú tevékenysége annál figyelemreméltóbb, mert hiszen Bethlen szívvel-lélekkel katona volt, s elsősorban annak is tartotta magát. A fegyverek zajában, a csaták tüzeiben nőtt fel, s így kevés alkalma jutott az önművelésre; de tábori szekerein mindig vele volt könyvesládája, hogy olvasással és szorgalmas tanulás-sal pótolja azt, amit a sora mostohasága ifjúkorában megtagadott tőle.

Mi nemcsak azt a hadvezért bámuljuk benne, aki az akkori Magyarország területét Pozsonyig elfoglalta s akivel szemben egy Wallenstein sem merte megkockáztatni a hadiszerencsét. Nemcsak a bölcs mértéket tartó államférfiút tiszteljük Bethlen Gáborban, aki nem fogadta el a neki felajánlott magyar királyi koronát, de aki Erdély területének nagyarányú gyarapításával fejedelemségét elsőrendű politikai tényezővé tette. Erdély állásfoglalásával nemcsak Bécsben és Konstantinápolyban, hanem Párizsban, Londonban és Stockholmban is számoltak, s fejedelmét szívesen látta volna Báthory István örökében a lengyel nemesség nagy része is. Bethlen Gábor valóban az alkotó munka mestere, aki kivezette országát a süllyedésből s megjelölte számára azt az utat, melyen haladva történelmi hivatást teljesíthetett, elsősorban Magyarország történetében.

Írószerek és könyvek a 17. századból.

PÁZMÁNY PÉTER BÍBORNOK.

A hitújítás okai. Elterjedése hazánkban. A protestantizmus jelentősége. A jezsuita-rend és működése. Pázmány Péter pályája. Pázmány és a török-kérdés. Pázmány és Erdély. Iskolaalapításai.

Éppen huszonöt esztendővel történt Amerika felfedezése (1492 okt.) után, hogy Németország Wittenberg nevű városa templomának ajtajára egy addig ismeretlen ágostonrendi szerzetes egy iratot szegezett fel, mely hittani tételeket tartalmazott 95 pontba foglalva. Egyúttal pedig azt a kijelentést tette, hogy a tételeket bárkivel szemben kész megvitatni (1517 okt. 31). Ez a szerzetes, akit *Luther Márton* név alatt ismer a történelem, ekkor nem sejtette, hogy lépése forradalmi tett volt, mellyel a hitújítás, vagy latinosan reformáció mozgalmát megindítva, utóbb megbontotta a katolikus egyház egységét. Akkoriban mindenki azt hitte, hogy papi vitatkozásról van szó, milyenek gyakran fordultak elő s csak akkor irányult a közfigyelem Luther felé, mikor látták, hogy a pápai szék is érdeklődik a vita iránt, magában Németországban pedig nagy irodalmi harc van kialakulóban a Luthervitatta kérdések körül.

Sokan Luthernek adtak igazat, midőn támadta az egyház kormányzatába becsúszott visszaéléseket és ostromozta a pápának vilá-

gias életmódját. Mások viszont kétségbe vonták egy szerzetes pap jogát ahhoz, hogy bírálat tárgyává tehesse az egyházi intézményeket, annál kevésbbé a katolikus hit tételeit. Mindamellettt valószínű, hogy ha a Luther támadó fellépésével megindult *irodalmi háború* a hittani kérdések területén maradt volna, az érdeklődés előbb-utóbb ellanyhult, s talán végkép megszűnt volna. Minthogy azonban Luthernek Róma ellen intézett támadásaiban erős német nemzeti érzés nyilvánult meg, Németországban pedig rendkívül nagy volt ekkor az olaszgyűlölet, szavai ott is visszhangot keltettek, ahol a hittani vitákra egyébként nem szoktak figyelni. A német nép nagy része előtt Luther lassanként *a német nemzeti szellem és érdekek* bátor képviselőjévé lett, kinek műveit mind nagyobb és nagyobb olvasótábor forgatta és terjesztette mindenütt, ahol németek éltek. Hatása átterjedt a német határokon Skandináviába, Angol- és Skótországra, Németalföldre, Francia- és Lengyelországra is és tanítása nyomán új nemzeti protestáns egyházak alakultak.

Luther tanai nálunk is legelőször a német városi polgárság körében váltak ismeretessé, de sok szó esett azokról II. Lajos udvarában is, mely a király házassága óta tudvalevőleg egészen németjellegű lett. Azon *németellenes hangulatnál* fogva, mely a mohácsi ütközetet megelőző években a magyar köznemesség lelkét eltöltötte, a magyarság Luther tanait nagy ellenszenvvel fogadta, mert attól tartott, hogy azok útján a német szellem erősödni és terjedni fog. A magyar országgyűlések (1523, 1525) a legszigorúbb büntetésekkel sújtották azokat, akik az új tanokhoz csatlakoztak. Mohács után, midőn az egyházmegyéek nagyrésze fej nélkül maradt s a Szapolyai János és I. Ferdinánd királyok közt kitört polgárháborúk, nemlői l önben a török támadások idején nem lehetett arra gondolni, bby a törvényeknek érvényt szerezzenek, nemcsak *Luther tanai* tencttek el, kinek követőit lutheránusoknak, vagy evangélikusoknak nevezzük, hanem a francia származású *Kálvin János* eszméi isjf kinek hívei a kálvinisták vagy reformátusok. Lutherhez jobbára a németek és tótok csatlakoztak, ellenben a magyarok többsége Kálvin tanait vallotta, ezért vallásukat «*magyar vallás*»-nak is nevezték.

A *hitújítás*, vagy másként *reformáció* elterjedését elsősorban *nemzeti jellegének* köszönhetette. Mindenütt, ahol jelentkezett, a lakosság anyanyelvén szólalt meg és pedig nemcsak a prédikációk-

ban, melyeket a katolikus egyház is híveinek nyelvén tartott, hanem az istentiszteleteken is. A szentírást, melyet a reformáció a liit egyedüli forrásául jelölt meg, a nép anyanyelvére fordították s kinyomtatva ezenként terjesztették a lakosság között. Iskolákat létesítettek, hogy az írás és olvasás elsajátítására mindenkinek alkalmat adjanak, ezzel viszont az általános műveltség színvonalának emelkedését segítették elő. Az újság ingere, a nemességnél pedig az egyházi birtokok könnyű megszerzésének lehetősége mind hatással volt arra, hogy a reformáció terjedése egyre nagyobb arányokat öltött s alig egy emberöltővel Mohács után már Magyarország lakossága nagy többségének vallási meggyőződését jelentette.

A katolikus egyház a reformáció rohamos elterjedését nem nézte közömbösen, de időre volt szüksége ahhoz, hogy az egyház kormányzatában szükségessé vált intézkedések foganatosítása után felvehesse a küzdelmet az elveszett területek visszafoglalására. Ebben nagy segítségére volt a *jezsuita rend*, melyet 1510-ben alapítottak elsősorban és főként a reformáció ellen. A rendnek tagjai ugyanazokat az eszközöket használták céljuk elérésére, melyek a reformáció győzelmes térfoglalását elősegítették: a nép anyanyelvén való prédikálást, a tanítást és a könyvsajtót. Szívós, kitartó és a körülményekkel számoló tevékenységükkel rövid idő alatt óriási eredményeket értek el. Európa minden országában elterjedtek s 1561-ben már nálunk is megtelepedtek *Nagyszombatban*, ahol *Oláh Miklós* esztergomi érsek, aki különben közeli rokonságban állott a Hunyadi-családdal, számukra iskolát építtetett. A Báthoryak kívánságára 1580-ban *Kolozsvárt* is megjelentek, hol a fejedelmi család iskolát bocsátott rendelkezésükre s azt nyomdával is felszereltette.

A hírnévre vergődött kolozsvári jezsuita kollégiumot nagyszámban keresték fel az erdélyi nemesség gyermekei. De sűrűn megfordultak ott a protestáns urak fiai is, mert ez időben a jezsuita iskolák voltak a legjobbak. Itt tanult *Pázmány Miklós*nak, a biharmegyei alispánnak fia, *Péter is*, aki 1583-ban tanárainak hatása alatt katolikussá lett, sőt utóbb a jezsuita rendbe is belépett. Tanulmányainak elvégzése után a gráci főiskolán tanított s innen is élénk figyelemmel kísérte azt az irodalmi harcot, mely hazánkban az egyre erősödő katolikus hit és a reformáció követői

Pázmány Péter arképe,

közt mind nagyobb méreteket öltött, sőt abban maga is tevékeny részt vett. Könyveivel, majd pompás magyarságéi szónoklataival oly nagy sikereket aratott, hogy a katolikusok csakhamar benne látták a reformáció visszaszorítására irányuló mozgalomnak, az úgynevezett ellenreformációnak leghivatottabb vezérét. Mikor 1616-ban *Magyarország primása* lett, magas közjogi méltósága és az a körülmény, hogy II. Ferdinánd magyar királynak legbizalmasabb hívei közé tartozott, oly hatalomhoz és befolyáshoz juttatta, hogy rövid idő alatt diadalra segíthette az ellenreformáció ügyét.

Pázmány a magyarság legnagyobb veszedelmének a török hatalmat tartotta, mely az ország nagy és mindenesetre legértékesebb része felett korlátlanul uralkodott s az ország rovására egyre továbbterjedt. Szerinte ezzel a nagy hatalommal szemben csak az egységes szellemű és lelkű magyarság veheti fel siker reményében a küzdelmet. Mindenekfelett egységre van tehát szükség s ezért el kell távolítani mindazokat az akadályokat, melyek gátolják az egység létrejöttét. Ilyen akadálynak tekintette a nemzetnek különféle felekezetekre való szakadását, melyek heves harcot folytatnak egymással, ellentéteket és gyűlölködést támasztanak a magyarságban s ezzel lehetetlenné teszik az ellenállást a legnagyobb ellenséggel, a törökkel szemben. Ez a felfogás magyarázza meg és teszi érthetővé céltudatos térítő munkáját, mely a reformáció ellen irányult ugyan, tulajdonképpen azonban a nemzeti egység helyreállítását is szolgálta egy nagy cél: a törökökkel való végleges leszámolás érdekében.

De nem kerülte el Pázmány figyelmét az a veszedelem sem, mely a szintén világhatalmat jelentő *németség részéről* fenyegette az országot. «Úgy tetszik, mint a küszöbön ajtó között lévő ujj, úgy vagyunk mi a hatalmas császárok között», — írta találó hasonlattal Bethlen Gábornak (1626 okt. 26). A kétfelé szakadt: keleti és nyugati magyarságnak meg kell tehát egymást találnia és értenie, nem szabad különféle okokból viselt hadjáratokban egymás erejét gyengíteni, mert «mind oltalomtól s mind ellenségtől romlanunk kell, ha békességben nem maradunk». — Vagyis a német védelem s a török támadás egyaránt a magyarság romlását okozza. Éppen ezért *ellene volt Bethlen Gábor harcias politikájának*. Meg volt arról győződve, hogy ha sikerei lesznek, azokat drágán kell megfizetni, már pedig «ha nekünk nem fáj saját nemzetünknek

Pázmány Péter szobra.

romlása, fogyása, nem tudom, kinek fájjon», — írta imént említett levelében Bethlennek. «Akarnám, — izente egy más alkalommal I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek — ha ezt a kevés magyarságot jobb időre tartanók és egymást ne fogyatnék, ki tudja, talán Isten könyörül romlott hazánkon és a természet szerint való ellenségtől (tudniillik a töröktől) megment».

Pázmányt a magyarság jövőjéért való aggodalma tette, — ellentétben az udvarral és az akkori nádorral, Esterházy Miklóssal

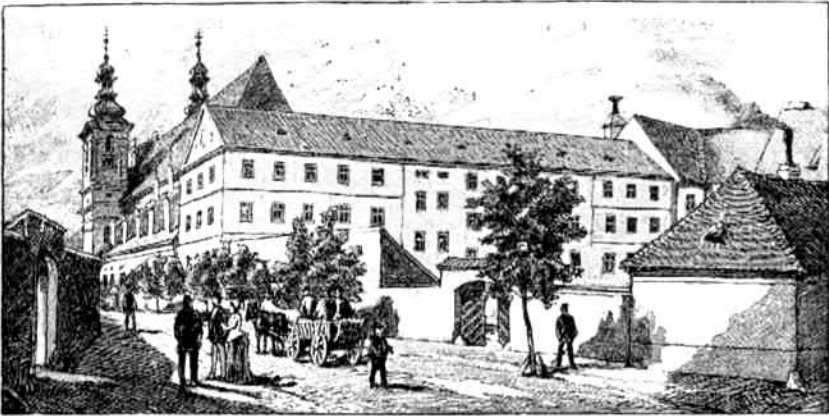

Pázmány Péter címere.

— az erdélyi fejedelemség védelmezőjévé. Erjlély különállásában ó is Magyarország alkotmányos szabadságának és a magyar államférfiak tekintélyének egyik biztosítékát látta, elsősorban a bécsi udvar hatalmi törekvéseivel szemben. *Kemény János* előtt is, aki később erdélyi fejedelem lett, őszintén kijelentette, hogy csak addig van hitele és tekintélye a magyarságnak a bécsi udvarban, míg az erdélyi magyar fejedelemség fennáll, de mihelyt az megszűnik, mindjárt «gallérunk alá pökik a német». Innen van az, hogy akkor, midőn az erdélyi rendek nem sokkal Bethlen Gábor halála után Rákóczi Györgyöt választották meg Erdély fejedelemévé (1630—1648), Pázmány védelmébe vette az új fejedelmet Esterházy nádorral szemben, aki mindenáron meg akarta buk-

tatni, s bár tudta Rákócziról, hogy buzgó kálvinista, támogatója maradt haláláig.

Mint egyházfőjedelem, aki a *bíbornoki méltóságot* is megkapta, élénken érezte, hogy súlyos kötelességei vannak a katolikus egyházzal szemben. Elsősorban a *lelkészképzés* színvonalának emelésére és a papok helyzetének javítására törekedett. Amikor Pázmány az esztergomi egyházmegye kormányzását átvette, ott alig talált száz plébánost, de ezek nagy része is kifogás alá eshetett a műveltség és erkölcsiség szempontjából. Pázmány jól ismerte az alsó papság helyzetét, de azt is tudta, hogy papjai parancsszóra nem

A nagyszombati egyetem.

fognak átalakulni s csak akkor áll be gyökeres változás, ha tudományosan képzett és szigorú egyházi szellemben nevelt papság felett fog rendelkezni. Ezért alapította (1623) Bécsben, melynek egyeteme akkoriban nagy hírnévnek örvendett, azt a *papnevelő intézetet*, mely ma is fennáll és ma is ugyanannak a célnak szolgálatában működik, melyet alapítója tűzött volt ki eléje. (*Pazmaneum*.) Nagyszombat városában is létesített papnevelőt s nagy alapítványokkal lehetővé tette, hogy a tehetségesebb növendékek Rómában abban a kollégiumban tanuljanak, melyet főképp magyarok számára alapított az egyik pápa.

Gondja volt azonban *a világiak iskoláztatására is*. A katolikusok akkoriban kevés iskolával rendelkeztek s azok sem feleltek

meg hivatásuknak, holott ugyanakkor a protestánsok áldozatkészsége virágzó és magas színvonalon álló tanintézeteket teremtett. E tekintetben elegendő Bethlen Gábor iskoláira hivatkoznunk, melyekben alapítványok biztosították a szegényebb sorsúak számára a tanulás lehetőségét. Ilyenekre gondolt Pázmány is, midőn érsekségének székhelyén *Nagyszombatban* iskolákat és nevelőintézeteket alapított a szegényebb sorsú nemesek gyermekei, nemkülönbén a polgárok és jobbágyok gyermekei számára, kiket a nyújtott kedvezmények fejében csupán az a kötelezettség terhelte, hogy «hazájuknak és nemzetüknek» híven szolgáljanak. Gondja volt azonban a magasabb kiképzésre is. Ezt a célt szolgálta a *Pozsonyban*, Magyarország akkori fővárosában alapított nagy kollégium, melyet a jezsuiták vezetésére bízott, kiknek működését egyébként is mindenben támogatta és előmozdította.

Pázmány Péter legnagyobb alkotása kétségkívül a manapság is az ő nevét viselő *budapesti tudományegyetem*. 1635-ben alapította azt Nagyszombatban s hittudományi és bölcsészeti karral látta el. E két karhoz 1667-ben a jogtudományi, 1769-ben pedig az orvostudományi kar járulván, az egyetem teljessé vált. Fellendülésének korát 1777-től fogva számítjuk, amikor Mária Terézia királyné Budára helyezte és székhelyéül a királyi várapalotát jelölte ki. Utóbb (1783) az egyetem Pestre került s azóta ott teljesíti hivatását, mint az ország első, legrégebb és legnagyobb egyeteme.

Pázmány Péternél senki sem érezte jobban, hogy a rangnak és méltóságnak nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak. Fáradhatatlan volt, mikor a katolikus egyház s a magyarság érdekeiről volt szó s áldozatkészsége nem ismert határt, ha a magyar tudomány és művelődés támogatására volt szükség. Nagysága előtt ellenfelei is meghajoltak; még a protestánsok is Bethlen-nel együtt emlegették, mint azon kor egyik legnagyobb magyarját. Mikor 1637 március 17-én elhunyt, nemcsak a magyar katolikus egyház öltött érte gyászt, hanem az egész magyarság is, mely érezte, hogy Pázmány Péterben egyik legnagyobb erősségét veszítette el.

Török martalócok üldözése.

GRÓF
ZRÍNYI MIKLÓS,
A KÖLTŐ ÉS HADVEZÉR.

II. Szulejmán hadjárata 1566-ban. Szigetvár. Zrínyi Miklós hőies önfeláldozása. A Zrínyiek és a törökök. Zrínyi Miklós ifjúsága. írói működése. Zrínyiújvárnak felépítése. Az 1664-i téli hadjárat. A szentgottvárdi csata és a vasvári béke. Zrínyi Miklós halála.

Az öreg II. Szulejmán szultán 1566-ban hetedszer lépte át Magyarország határát. Miksa magyar király és német császár (1564—1573) ellen készülődött, mert vele szemben

meg akarta védelmezni János Zsigmond erdélyi fejedelemnek érdekeit, akit, mint volt szövetségstársának, Szapolyai János királynak fiát, még gyermekkorában vett oltalmába. Hadjárata legközvet-

lenebb céljául Szigetvár bevételét tűzte ki, mely a Balatontól délre eső megyéknek legnagyobb erőssége volt. A vár kapitánya, *gróf Zrínyi Miklós* gyűlölt személy volt a törökök előtt. Sok kárt okozott nekik, állandóan nyugtalanította őket, úgyhogy sehol sem érezték magukat tőle biztonságban. A szultán ezek miatt érkezettnek látta az időt arra, hogy leszámoljon Zrínyivel. Előbb fenyegetésekkel, később pedig fényes ígéretekkel igyekezett rávenni a vár átadására; mivel Zrínyi nem állt vele szóba, ostrom alá fogta Szigetvárat.

Zrínyi és magyarjai tisztában voltak a helyzettel. Tudták, hogy csak két lehetőség között választhatnak: vagy meghódolnak, vagy hősi halált halnak. S valamennyien a mellett döntöttek, hogy utolsó csepp vérökig védelmezik a Dunántúl ezen fontos végvárát. Zrínyi és katonái a heteken át tartó ostrom alatt a vitézségnek és bátorságnak annyi jelét adták, hogy a szultán bámulatát is kivívták, aki most újból fényes ajánlatokat tett Zrínyinek, ha abban hagyja az ellenállást. Zrínyi állhatatosan visszautasította a szultán ajánlatait, jóllehet teljesen reménytelennek látta a vár helyzetét. Erre Szulejmán megizente a várbeli őrségnek, hogy ezer aranyat ad annak, aki Zrínyi fejét a török táborba hozza. De nem akadt köztük áruló. Az ostrom tehát tovább folyt, mind nagyobb hevességgel. Mikor Szigetvára már nem volt egyéb, csak romhalmaz, melyet a várban kiütött tűzvész miatt nem lehetett tovább védeni, Zrínyi Miklós díszruhába öltözött, pénzét szétosztotta vitézei között s kinyitvatván a kaput, katonái élén az ostromló törökökre rohant. A törökök a szultán nevében most is kegyelmet kértek neki, ha megadja magát. Zrínyi azonban azt kiáltotta nekik, hogy nem kell a kegyelmök, mert szívesen meghal a keresztény hitért és a hazáért. Kemény küzdelem után el is esett és katonái közül is csak néhányan kerültek el a halált. A török nagyvezér Zrínyi levágott fejét a király táborába küldte, mely akkor Győr körül tétlenül vesztegelt s azt izente a német fővezérnek, hogy a legbátrabb magyar vezér fejét küldi neki, akire a jövőben is nagy szüksége lett volna.

Zrínyi hazafias önfeláldozása egész Európát bámulatba ejtette. Számptalan újság, kép és költemény jelent meg Szigetvár védelméről, Zrínyi Miklósról s a szultánról, aki különben még az ostrom közben elhalt. Mindannyia a keresztény vitézség mintaképeül

állította a világ elé Ziinyit és derék katonáit. Szinte természetes, hogy a szigetvári hős valamennyi ivadéka az ő példáját követte s a *Zrínyi-név* csakhamar egyértelmű lett a törökök elleni elszánt és kemény ellenállás fogalmával.

A szigetvári hős dédunokája *gróf Zrínyi Miklós* (1620—1664) szintén a család hagyományait követte. De míg ősei csak a kardot forgatták és a törökök ellen való fegyveres küzdelmen kívül egyéb

Zrínyi Miklós kirohanása a várból.

életcél nem ismertek, ez a késői leszármazott kitűnő forgatója lett a kardon kívül a tollnak is, mint *magyar író és magyar költő*. Ő a szerzője az első magyar hőskölteménynek: *A Szigeti Veszedelemnek*, amelyben dédapjának, a szigetvári hősnek emelt örök emléket.

Korán árvaságra jutván, gyámja *Pázmány Péter* oldala mellett nőtt fel. Családi hagyomány, ősei példája, magyarsága, a primás fajszeretete és szilárd meggyőződése, hogy Magyarország minden bajának legfőbb oka az, hogy a török itt megfészkelte magát s ezért velők szemben minden magyar erőnek össze kellene fognia, mély hatást gyakorolt az ifjú Zrínyi lelkére. Lelkében erős

hazaszeretet fejlődött ki s az ő lelkét is áthatotta az az engesztelhetetlen törökgyűlölet, mely Pázmány egyéniségét és politikai felfogását jellemezte.

Mint hatalmas ősi főnemesi család sarjának, a *közélet terén* volt a helye. Erre nevelte Pázmány Péter is, akinek házában nem ritkán országos jelentőségű tanácskozások folytak, amelyeken a fiatal Zrínyi gyakran jelen volt. *A bécsi udvar*, hol a Zrínyi-család ekkor még nagy kegyben állott, ugyancsak azt a felfogást vallotta, hogy a két Zrínyinek: *Miklósnak és Péter öccsének* a családi hagyományokhoz híven, a harcmezőn és a politikai élet terén kell szolgálniok. Azt remélte, hogy a két Zrínyi-fiú a dinasztia feltétlen szolgálója lesz. A király a jóformán még gyermek Zrínyit főlovász-

Gróf Zrínyi Miklós aláírása.

mesterré, majd néhány vármegye főispánjává és a Muraköz kapitányává nevezte ki. Fiatalon nyerte el a tábornoki rangot és a horvát báni méltóságot. Mindenki benne látta az ország jövőndő nádorát, mert vallási türelme, erős magyarsága, de főleg a törökökkel folytatott szerencsés csatározásai következtében ő volt a legnépszerűbb ember az országban. Maga Zrínyi Miklós is szeretne volna, ha megválasztották volna nádorrá, mert így nagyobb hatáskörhöz és hatalomhoz jutott volna, amellyel okosan élve, többet használhatott volna az országnak, mint horvát báni méltóságában.

Nádorságát Bécs gáncsolta el, mert rossz néven vették tőle, hogy annyira azonosította magát a magyar érdekekkel és kíméletlenül támadta azt a rendszert, mely veszni engedte *a török határok mentén épült magyar várakat* és sem kellő felszerelésükről, sem a katonák ellátásáról nem gondoskodott. Mintha szándékosan tönkre akarták volna tenni a várak magyar hadi erejét, úgy bántak velők. A határvárakban, melyeket akkor végházaknak neveztek, az éhhalál sem volt ritka s hiába könyörögtek az éhező és nyomorgó

D'küst der edle Graf de: von Herin genant / Sein Hiesel ist die Schwert: die furte Carclen Slut
 So spilt son Angelicht: das Hert: ist lanast betant / Die Zaffel: ist gesand: woran des: Helden: Mut
 Und san am sualichsten: ohn kuffe: s: tuch: de: Erden / Demahlt: viel unter: dem: rucht: aufstet: und: voll: sech: ten
 Durch: einen: blanchen: Stahl: recht: fur: gebildet: werden / Verdient: uson: ein: Selas: des: Ach: mets: sane: bache

Gróf Zrínyi Miklós.

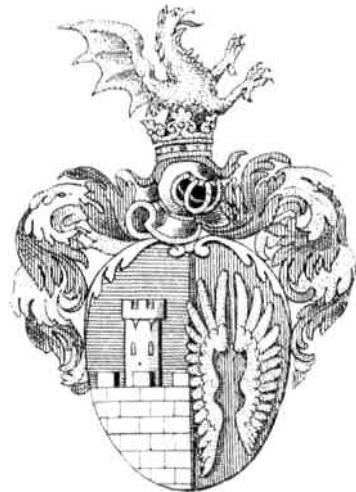
katonák, hiába fenyegetőztek a várkapitányok, Bécsben süket fülekre találtak. Zrínyi testestül-lelkestül katona volt, aki gyönyörűségét találta a vitézi életben, de fájdalommal és megütközéssel látta, hogy a végvárak magyar katonáit, akik pedig éjjel-nappal őrt állottak a fenyegetett határszéleken s minden percben életüket kockáztatták a hazáért és az uralkodóház érdekeiért, a bécsi kormány nyomorultid pusztulni engedi. Annyi bizonyos, s azt Zrínyi is tudta, hogy a császári kormány sohasem volt bővében a pénznek, de határozottan rosszindulatú szándékosság nyilvánult abban a bánásmódban, amely a magyar várak katonáinak osztályrészül jutott. Zrínyi ez ellen a rosszindulat ellen emelt óvást s nemcsak szóban, hanem írásban is tiltakozott a nemzet színe előtt a magyar erő szándékos gyengítése ellen.

Zrínyi a magyar erőnek nagy szerepet akart biztosítani a jövőben. Érzékeny csapásnak tartotta ugyan, hogy Erdélyt, *«koronánknak egy legszebbik bogiárát»*, akkori fejedelmének, *II. Rákóczi Györgynek* (1648—1660) nagyravágyása külső háborúba sodorta, melyeket a törökök Erdély területe egy nagy részének elfoglalására használtak fel. De Zrínyi még az így megfoglyakozott magyarságot is elégségesnek tartotta arra, hogy megküzdjön a törökkel, ezzel a *«rettenetes sárkánnyal»*, ahogy őket nevezte. Egyik iratában, melynek *«A török áfium ellen való orvosság»* címet adta s melyet akkoriban másolatokban adtak kézről-kézre, részletesen kifejtette, hogy Magyarország sehonnan sem várhat segítséget, mert — úgymond — *«az mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk, senki sem érzi nyavalyánkat úgy, mint mi»*. Ha tehát valamelyik külföldi ország meg is segítene bennünket, azt ugyancsak drágán kellene megfizetni. Csak magunkban bízunk, mert *«egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók és ha kevesen vagyunk is, nem oly kevesen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk, hogy ily semminek tartott minket»*. Azt javasolja, hogy Magyarország önálló állandó sereget tartson készenlétben, *«ki mindenfelé, minden órában, minden szempillantásban, télen-nváron oda mehessen, ahová szükség kívánja»*. Jól jegyezzük meg magunknak, hogy *«minékünk magyaroknak valamink vagyunk, fegyverrel nyeretett az mi eleinktől, úgy tartaték eddig és nincs kérdés már abban, ezután is úgy kell megtartatni ... Az mi első 'politikánk fegyver volt, most is annak kell lenni»*.

Nem volt senki ebben az időben, aki a magyarság akkori helyzetét oly tisztán értette és ítélte volna meg, mint Zrínyi Miklós. S nem volt senki, aki a magyar szívósság, vitézség és áldozatkészség sikerében és végső győzelmében oly rendületlenül bízott volna, mint ugyancsak Zrínyi Miklós. A felölném volt kétségben, hogy sokan, kiváltképpen a kishitűek, lehetetlennek tartják a kis Magyarország sikeres ellenállását a török nagyhatalommal szemben. Ezeket saját példájával akarta megcáfolni. A nélkül, hogy támogatást kért és kapott volna a bécsi kormánytól, a Mura folyó mellett várat építtetett, melyet *Zrínyiújvárnak* nevezett el s ebből a kis várból féken tartotta a szomszédos törököket. A két Zrínyi-testvér állandóan itt tartózkodott, innen figyelték a törökök mozdulatait s bizony jaj volt annak, aki magyar földre merészkedett. Mi sem mutatja jobban a törökök félelmét és aggodalmát, mint az, hogy a nagyvezér megfojttatta a nagykanizsai basát, mert nem tudta megakadályozni Zrínyiújvár felépítését, s hogy egymásután küldötték Bécsbe a követeket azzal a követeléssel, hogy a kormány rendelje el a vár lerombolását, mert különben háború lesz.

A bécsi kormányban megvolt ugyan a hajlandóság arra, hogy Zrínyiújvár lerombolásának elrendelésével kiengesztelje a törököket, utóbb azonban mégis belátták, hogy a háborút a vár lerombolásának árán sem tudják megakadályozni. A török politikának irányítását egy mindenáron háborút kívánó harcias párt ragadta magához, mely minduntalan olyan követelésekkel állott elő, melyeket még a meghunyászkodó bécsi kormány sem teljesíthetett. Szembeszálltak a török követelésekkel s megtették a készüléteket a török támadás elhárítására, mely 1663 folyamán be is következett.

A török háború természetesen szabad kezet biztosított Zrínyi-nek, akit előbb a törökökkel korábban kötött békeszerződések

A Zrínyi-család címere.

akadályoztak abban, hogy teljes erővel felvegye velők a harcot. Most kifejthette egész erélyét s tanúbizonyságát adhatta hadvezéri tudásának s magyar vitézei kiváló katonai értékének. A két testvér gondosan felkészült a török támadásra. Zrínyi Péter állandóan Zrinyiújvárbán őrködött, tudva azt, hogy a törökök megpróbálják ennek a kellemetlenkedő várnak elfoglalását. Zrínyi Miklós pedig a császári haderőhöz csatlakozott, mely ekkor a Vág folyó mentén táborozott, abban a szent hitben, hogy része lesz a döntő mérkőzésben. A császáriak azonban tétlenül vesztegeltek s még csak kísérletet sem tettek *Érsekújvár* felmentésére, melyet a törökök több heti ostrom után elfoglaltak (1663). Még szerencse, hogy Zrínyi Miklós saját felelősségére több ízben megtámadta az ellenséget s nemcsak megakadályozta *Csallóköz elfoglalását*, hanem sok ezer keresztény fogolyt is visszaszerezte szabadságát.

A Csallóköz vidékén folytatott csatározások főképp abból a szempontból jelentősek, hogy tanúságot tettek Zrínyi kiváló hadvezéri képességéről s az alatta szolgáló csapatok kiváló katonai értékéről. Mikor az esős őszi idők beálltával hazatért Zrinyiújvárbába, melyet közben öccse a törökök támadásaival szemben vitézül megvédelmezett, az időt nem pihenésre, hanem egy nagyobb szerű támadó hadjárat előkészítésére fordította. A Dunántúl magyar csapatait mindenfelől összegyűjtötte s míg Becsben arról tanácskoztak, hogy honnan lehetne pénzt és segítséget kapni a háború folytatására, *Zrínyi megkezdte a támadást*. Több várat elfoglalt, számos török sereget megsemmisített s végül is hatalmába kerítette a híres eszéki hídfőt; felgyűjtotta, lerombolta s így a török haderőnek a Dráván való átkelését hosszú időre lehetetlenné tette.

Ez az eredmény, amelyet Zrínyi Miklós csekély erővel és alig néhány hét alatt ért el, mégpedig csikorgó hidegben, egész Európát felvillanyozta. A pápa és a francia király köszönő levelet intézett hozzá, több német városban hálaadó körmeneteket tartottak és mindenütt dicsőítették Zrínyi vitézségét és bátorságát. A törököket ellenben mód nélkül felingerelte a támadás. A szultán keményen meghagyta a nagyvezérnek, hogy minden erejével Zrínyi ellen forduljon s addig ne nyugodjék, míg ártalmatlanná nem teszi. S valóban, mikor 1664 tavaszán a törökök megint megkezdték az előnyomulást, támadásuk közvetlen célpontja Zrinyiújvár lett. A két Zrinyi-testvér jól tudta, hogy ez a kis vár magára ha-

gyatva nem tud sokáig ellenállani a török túlerőnek. Segíts get kértek tehát a császári haderő fővezérétől, Montecuecolitól, aki a kérést irigységből vagy titkos utasításra megtagadta. *Zrínyi-újvár* ennek következtében elesett s talán a Muraköz is elveszett volna, ha a két Zrínyi hősiessen vissza nem verte volna a törökök többször ismételt támadását.

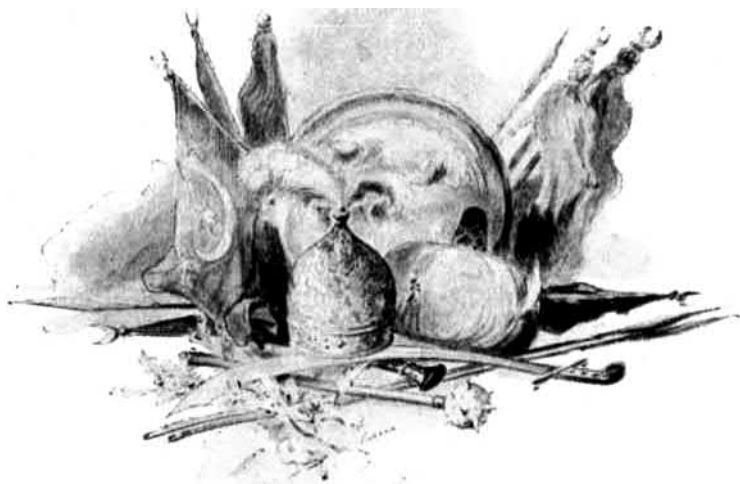
Azt a veszteséget, melyet Zrínyiújvárnak török kézre jutása jelentett, szerencsésen kiegyenlítette a császári csapatoknak a török főhaderőn *Szentgotthárd mellett* nyert döntő diadala (1664 augusztus 1). A győzelem hírére egész Magyarország fellélekzett. Azt hitte mindenki, hogy ez az igazán nagyszabású diadal csak kezdetét jelenti egy erőteljes támadó hadjáratnak s hogy most már gondolni lehet arra, hogy a magyarországi török uralom belátható időn belül összeomlik. Villámcsapásként hatott ezért az a hír, hogy az ellenfelek alig néhány nappal a szentgotthárdi ütközet után *Vasvárott békét kötöttek* és pedig olyan feltételek mellett, amelyeknél kedvezőbbeket a törökök akkor sem érthettek volna el, ha Szentgotthárdnál nem a császáriak, hanem ők arattak volna döntő győzelmet.

Mindenki megdöbbsent, mikor a békefeltételekről értesült. *Végtelen keserűség fogta el* a magyarokat, mert látták, hogy a kormány nem akar áldozatokat hozni az országért s nem bánja, ha belepusztul is a török igába. S most eszökbe jutott, amit Zrínyi Miklós a török áfiumról szóló írásában mondott, hogy «az mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk, senki sem érzi nyavalyánkat úgy, mint mi». S eszökbe jutott Zrínyi azon figyelmeztetése is, hogy senkire sem támaszkodhatnak e világon, csak saját magukra. Beismerték, hogy Zrínyinek igaza volt s belátták, hogy tenni kell valamit. Még *Wesselényi Ferenc nádor* és *Lippay György esztergomi prímás* is azt vallották, hogy a kormányt a törvények megtartására rá kell szorítani s módot kell találni arra, hogy Magyarország érdekei kellő védelemben részesüljenek. Zrínyi Miklós is egyetértett velők s így kezdődött az a mozgalom, amelyet Wesselényi-féle szövetkezés néven ismer a magyar történelem.

Még 1664 novemberében történt, hogy Zrínyi Miklóst Csáktornyai várkastélyában meglátogatta egy fiatal erdélyi főnemes, *Bethlen Miklós*. Zrínyi szívesen fogadta vendégét, akire nagy

hatással volt ez a nagyhírű ember. Az idő jobbára vadászattal telt el, mert vad, főleg vaddisznó, bőven akadt a Csáktornyái erdőségekben. November 18-át is vadászattal töltötték. Alkonyat táján éppen indulóban voltak hazafelé a zsákmánnyal, amidőn Zrínyi egyik vadása azt jelentette urának, hogy egy vadkanra talált, amelyet megsebesített ugyan, de nem tudott elejteni. Zrínyi a vadász jelentésére azonnal visszafordult s behatolt a sűrűségbe a vadkan után, mialatt vendégei, köztük Bethlen Miklós is, az ő határozott kívánságára a hintónál várakoztak. Egyszer csak hallják, hogy Zrínyivel szerencsétlenség történt. Valamennyien az erdőbe rohantak, de Zrínyit már holtan találták. A feldühödött vadkan váratlanul fellökte, agyarával feltépte torkát s a nagy hős pillanatok alatt elvérzett.

Az országban senki sem hitte el, hogy Zrínyi így végezte pályafutását 44 éves korában. Az egész nemzetben hitelre talált az a hír, hogy orgyilkosság történt. Noha Bethlen Miklós, tehát szemtanú írta meg Zrínyi halálának körülményeit, ez a hit századokon át élt a nemzet lelkében.

Török is magyar fegyverek.

Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc.

II. RÁKÓCZI FERENC, MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY FEJEDELME.

A Wesselényi-féle szövetség. A kuruc-labanc világ. A magyar alkotmány eltörlése. Thököly Imre felkelése. A felszabadító hadjáratok. Az 1687-i országgyűlés. A Kollonics-rendszer. Általános elégedetlenség. A Rákócziak. II. Rákóczi Ferenc ifjúsága, elfogatása, menekülése. A szabadságharc. A szatmári béke. Rodostó.

Az a nagy felháborodás és általános elégedetlenség, amelyet a **A**vasvári béke okozott Magyarországon, a nemzet vezéreinek, Zrínyi Miklósnak, Wesselényi Ferenc nádornak és Lippay György esztergemi érseknek rövid néhány év alatt bekövetkezett halála után sem csendesült el. A kidőlt vezérek helyébe mások léptek, akik lankadatlan tüzzel és kitartással szervezték a nemzeti ellenállást a bécsi kormánynak mind túrhetetlenebbé váló politikája ellen. *Az új vezérel:* Zrínyi Péter *lrvát bán*, Nádasdy Ferenc *országbíró* és Frangepán Ferenc, akikhez utóbb Zrínyi Péter veje, *I. Rákóczi Ferenc* megválasztott erdélyi fejedelem is csatlakozott, hosszas fontolgatások után abban állapodtak meg, hogy elszakadnak Bécstől és vagy francia, vagy török segítséggel teremtik újjá Magyarországot. A kormány azonban, amelynek kitünően kiépített kémszervezete volt bent az országban és a külföldi udvarokban egyaránt, könnyű szerrel, még csirájában elfojtotta a mozgalmat és a vezéreket kivégeztette (1671). Csupán Rákóczi Ferenc nyert kegyelmet, de ennek fejében óriási váltságdíjat kellett fizetnie a császári kincstárnak.

Bécsben tisztában voltak azzal, hogy a titkos szövetség néhány ember próbálkozása volt csupán s érte nem lehet felelőssé

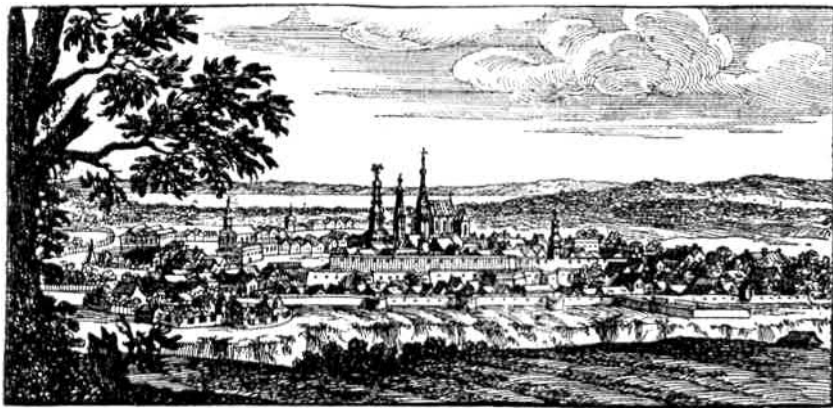

tenni az egész nemzetet. Mégis ürügyül használták arra, hogy Magyarországot beolvasszák a császári tartományok közé. A gyenge és a tanácsosai fejével gondolkodó *I. Lipót* (1657—1705) császár azon a hamis címen, hogy az imént leleplezett mozgalmat főleg a *protestánsok* támogatták, elrendelte üldözésüket, iskoláik és templomaik lefoglalását. A birtokos nemességre, valláskülönbség nélkül, *súlyos adókat* róttak; behajtásuk végett ellenséges indulatú idegen katonasággal rakták meg az országot. A garázda, zabolátlan zsoldosokat természetesen a lakosságnak kellett fizetni és eltartani. A személy- és vagyonbiztonság teljesen megszűnt, a lakosok ezrével menekültek Erdélybe és azon területekre, amelyek a törökök birtokában voltak s csapatokba összeverődve meg-megtámadták a császári katonákat, s általában azokat, akikről tudták, hogy a bécsi kormány szolgálatában állanak. *E bujdosók* az itt-ott elért sikerekből bátorságot merítve, utóbb valószínű seregeket toboroztak össze, de első nagyobbzabási támadásukat 1672-ben tökéletes vereség érte.

A császári kormány ezt a sikert a magyarságon aratott döntő győzelemnek tartotta s azt hitte, hogy az ország ellenálló erejét most már teljesen megsemmisítették. *Eltörölte tehát az alkotmányt, s Magyarországot császári tartománynak nyilvánítva, élére német kormányzót helyezett, egyúttal a legkíméletlenebb harcot indította azok ellen, akik állítólag a bujdosókkal egyetértettek. Eőkép a protestánsokkal éreztették gyűlöletüket, mert bennük ellenséges érzületű politikai pártot láttak, amelyet minél előbb ki kell irtani. Pozsonyban rendkívüli törvényszéket állítottak fel, mely többszáz protestáns papot és tanítót fogott perbe és ítélte börtönbüntetésre, vagy gályarabságra. A politikai és vallási üldözöttek, akik *kurucoknak* nevezték magukat, szívósan védekeztek s ahol csak szeret ejthették, megtorolták szenvedett sérelmeiket a *labancokon*, vagyis a császárpártiakon. Arra senki sem gondolt, hogy ezek a testvérharcok elsősorban a magyarságot fogyasztják s az ország ellenállóképességét gyengítik. A vak gyűlölet teljesen elhomályosította a tisztánlátást, olyan ember pedig nem akadt, aki fékezni tudta volna a politikai pártok szenvedélyét.*

A bujdosók tevékenysége éveken át kisebb-nagyobb csatározásból állt s jelentősebb eredményt elérni nem tudtak. *Erdély*, amelynek ekkori fejedelme, *I. Apafi Mihály* (1662—1690), melegen

érdeklődött az üldözöttek sorsa iránt, beleavatkozott ugyan ezekben a küzdelmekbe, de kevés sikerrel. A bujdosók ügye csak akkor lendült fel s öltött országos méreteket, amikor élükre *Thököly Imre* került, aki a belőlük szervezett kitűnő sereggel elfoglalta egész Felsőmagyarországot, amelynek rendjei az ország fejedelmévé is megválasztották. A bécsi udvar válságos helyzetbe került. Lipót császár kénytelen volt beismerni, hogy az önkényuralmi rendszer megbukott s ha nem akarja végképpen elveszteni

Sopron a 17. században.

az országot, akkor vissza kell térnie az alkotmányos uralkodás útjára. Az 1681-i soproni országgyűlés valóban visszaállította az alkotmányt, nádort választott és megígérte a politikai és vallási sérelmek orvoslását.

Az egység ezzel nagyjából helyreállott. Thököly nem volt ugyan meglegedve az eredménnyel s tovább folytatta a küzdelmet, a nemzet zöme azonban, mely hitt az országgyűlési határozatok őszinteségében, elpártolt tőle. Híre járt, hogy újabb török háború áll küszöbön, s a haza ellen való bűnnek látszott a török hatalom terjeszkedését elősegíteni, hiszen Magyarországnak idáig is jóformán csak határszéli megyéi voltak királyi fennhatóság alatt. Ennek a törökellenes közhangulatnak tulajdonítható, hogy az 1683-i török támadás alkalmával Thököly sem csatlakozott a török főhaderőhöz, bár szövetségesök volt, hanem mindvégig különválva harcolt. így sem tudta megakadályozni a kuruc had-

erő felbomlását, mely múlhatatlanul bekövetkezett, amikor a török sereg *Bécs falai alatt* csúfos vereséget szenvedett (1683 szept. 12). A császári kormány a győzelem hatása alatt végre elhatározta, hogy támadásba kezd és megkísérli *Magyarország felszabadítását* a közel százötven esztendő s török járom alól. A császári hadak olyan célokért akartak tehát síkra szállni, amelyek egyúttal magyar nemzeti célok voltak. Hogyne támogatták volna őket ebben Thököly kurucjai! Abban a nemzetközi seregben, mely 1686 szept. 2-án *Budavárát visszaszerezte*, több ezernyi magyar vett részt, kik ugyancsak kitüntették magukat az ostromban. Bottyán János, Rákóczi későbbi híres vezére pl. a várat védő Abdi basának kincseit és házanépét fogta el; Petneházy Dávid, Thököly volt ezredese pedig azok közt volt, akik legelőször nyomultak be az ostromlott várba.

Buda visszavétele *megettörte a törökök ellenállását*. Váraik egymásután a császáriak kezére jutottak, akik Nándorfehérvár bevételét (1688) után már a Balkán-félszigetre tették át a harcshírt. A szalánkeményi (1691) s a zentai diadalmok (1697) után *Magyarország a Temesvidék kivételével véglegesen felszabadult*.

Magyarország területi egysége, melyért másfél század óta annyi vér omlott, végre megvalósult. Királyi Magyarország lett az ország egész területe s még *Erdély* is elismerte a császár fennhatóságát (1690) és szoros kapcsolatba került az anyaországgal. A magyarok hálás szívvel ismerték el, hogy ezt a nagy eredményt a császári kormány erőfeszítéseinek és a császári haderő győzelmeinek köszönhetik. S mikor I. Lipót császár azt kívánta az *1687-ben összegyűlt magyar országgyűléstől*, hogy a hozott áldozatok viszonzásául mondjon le *a szabad királyválasztó jogról* és ismerje el a Habsburg-család fiúágának örökösödési jogát, mondjon le továbbá *az aranybulla, azon pontjáról* is, mely az alkotmányellenes uralkodással szemben a törvényes ellenállás jogát biztosította a nemzetnek, az országgyűlés I. Lipótnak mindkét kívánságát teljesítette és ősi jogait hálája és hűsége bizonyságául feláldozta.

Ha a kormány megértéssel és jóindulattal bánt volna az országgal, a felszabadulás örömmámorában mindenki elfelejtette volna a múlt összes sérelmeit és szenvedéseit. A magyarság minden mellékgondolat nélkül őszinte hívévé lett volna az uralkodóháznak és a császári kormánynak. Hiszen a magyarok még *Thökölyt*

Thököly Imre

is sorsára hagyták, ki kénytelen volt Törökországban meghúzódni. Ott is halt el néhány év múlva a legszomorúbb száműzetésben. A megértés és belátás azonban nem tartozott a bécsi politika jellemvonásai közé, különösen a magyarokkal szemben nem, akiket sohasem szerettek és akikben sohasem bíztak. Legjobban jellemzi a helyzetet az, hogy *Caraffa császári tábornok* ezekben az években pusztá gyanúra egymásután fogathatta el és végeztethette ki a legelőkelőbb eperjesi polgárokat, a nélkül, hogy ezért bárki is felelősségre vonta volna. *Az idegen zsoldos katonaság* épúgy garázdálkodott és nyomorgatta a föld népét, mint azelőtt s ez ellen sem volt helye a fellebbezésnek, mert aki azt véletlenül megpróbálta, ugyancsak rosszul járt. *Az adóterhek* roppant módon megnövekedtek, *a vallási üldözések* tovább folytak s a felszabadított területek lakossága csakhamar arra a meggyőződésre jutott, hogy a pogány törökök uralma emberségesebb volt, mint a keresztény császáré. Bécsben nem csináltak titkot abból, hogy Magyarország kormányzását új alapra helyezik s *Köllönics Lipót esztergomi érsek*, a bécsi politika ezen vak eszköze, vállalkozott arra, hogy e célból részletes tervezetet készít. A tervezetet a magyarok tiltakozása ellenére életbeléptették, s ezzel az országot tulajdonképpen császári tartománnyá süllyesztették. Ilv viszonyok között az ország hangulata ismét Bécs ellen fordult s a kuruc-labanc korszak minden elkeseredése és gyűlölködése feléledt. Még a külföldiek is észrevették, hogy Magyarország forradalom előtt áll. Csak Bécsben nem akarták észrevenni, hogy inog a föld lábuk alatt. Az a nagy nemzeti mozgalom, melyet Rákóczi szabadságharca néven ismerünk, valóban teljesen készületlenül találta a vak bécsi kormányt.

II. Rákóczi Ferenc családjában hagyományos kötelesség volt a magyar alkotmány tisztelete és védelme. Egyik őse, *Rákóczi Zsigmond* Bocskaynak volt legbizalmasabb híve s utóbb az erdélyi fejedelemségben utóda (1606 — 1608). Dédapjának, *I. Rákóczi György* erdélyi fejedelemnek (1630—1648) nevéhez fűződik a linzi béke megkötése (1645), melyben Magyarország politikai és vallásszabadságát új törvényekkel bástyázta körül. *Nagyapja, II. Rákóczi György* (1648—1660) rendszeres törvénykönyvbe foglaltatta az erdélyi fejedelemség törvényeit, mely törvénykönyv 1848-ig Erdély alkotmányos életének legfőbb alapja lett. Atyja,

II. Rákóczi Ferenc.

I. *Rákóczi Ferenc*, a Wesselényi-féle szövetkezésnek volt részese s alig hogy elkerülte a hóhér pallosát. Ily ősök ivadékát a Gondviselés is a magyar alkotmány és a szabadság védelmezőjének szánhatta és nevelhette csak.

II. *Rákóczi Ferenc* 1676 március 27-én született Borsiban, Zemplén vármegyében. Atyját, aki ugyanebben az esztendőben halt el, nem ismerte s nevelését anyja, *Zrínyi Ilona*, a vértanúhalált halt Zrínyi Péter horvát bán leánya intézte. Zrínyi Ilonának tevékeny szerep jutott Thököly Imre szabadságharcában, akinek 1682 óta felesége volt s mikor a kurucok szerencsecsillaga lehanyatlott, ez a hőslélkü asszony három éven át vitézül védelmezte az utolsó kuruc várat, *Munkácsot* a császáriakkal szemben. A vár bukása után leányával, Juliannával együtt Bécsbe vitték, fiát, Ferencet pedig egy csehországi jezsuita nevelőintézetbe küldték, hogy ott a bécsi udvar szája íze szerint való embert neveljenek belőle. Rákóczi éveket töltött ebben az ellenséges indulatú környezetben, ahol magyarul sem Amit szabad beszélnie.

Sohasem bíztak benne. Mikor nagykorúságát elérve meg-nősült és visszatért ősi magyarországi birtokaira, *állandóan kémek környékezték*, akik minden szavát és minden mozdulatát figyelték s a bécsi udvart állandóan tájékoztatták. Bécsben jól tudták, hogy a nyomorúságos magyarországi állapotok láttára az erdélyi fejedelmek ivadékának szíve nem maradhat közömbös. S valóban vérzett ez a szív, amikor nap-nap után arról kellett meggyőződnie, hogy Magyarországot fegyverrel meghódított tartománynak tekintik, melynek sem joga, sem alkotmánya nincsen, lakossága pedig ki van szolgáltatva egy idegen zsoldos hadsereg önkényének és hatalmi túlkapásainak. A bécsi udvar jól számított. Rákóczi együtt érzett és együtt szenvedett népével s bár tudta, hogy mihelyt rálép a cselekvés útjára, nem fordulhat vissza, mégis habozás nélkül kockára, vetette mindenét hazája szabadságának ügyéért, amikor az időt elérkezettnek látta.

Közéleti pályájának ezen első lépésénél azonban nagy csalódás érte. Az az ember, akit bizalmasai közé számított s aki barátságát és vendégszeretetét éveken át élvezte, elárulta. Ez a *Lonqueval nevű francia kapitány* a bécsi udvar kémje volt, aki rendszeres jelentésekben számolt be a magyarországi közhangulatról s főleg arról, ami Rákóczi környezetében történt. Időközben Európa

nemzetközi helyzetében bonyodalmak támadtak, amelyek a magyarságot ismét tényezővé tették Európa életében. A *francia udvar* figyelve ekkor Magyarországra, illetőleg az itt erjedő elégtelenségre irányult és bizalmas úton értésére adta Rákóczi-nak, hogy számíthat a franciák támogatására, ha támadást kezd a császári kormány ellen. Rákóczi megkezdte a francia kormánnyal az érintkezést. A közvetítést megbízhatónak és hűségesnek

Rákóczi Ferenc elfogatása.

tartott barátjára, Longueval kapitányra bízta, aki azonban szerepének megfelelően, mindent elárult Bécsben, hol a kapitány által beszolgáltatott bizonyítékok alapján teljesen igazoltnak látták, hogy Rákóczi felségsértést követett el, ártalmatlanná tételét tehát a birodalom érdeke kívánja. Ekkor történt *elfogatám* (1701 április 18) és a bécsújhelyi várban való bebörtönzése, amelyet nyomon követett felségsértési perének megindítása és lefolytatása egy merőben idegen és ellenséges indulatú bíróság előtt. A kihallgatási tárgyalások során Longueval kapitány volt a fővádoló és a koronatanú egy személyben s bizonyára Rákóczit is az a sors érte volna, mint nagyatyját, Zrínyi Pétert, akit ugyanabból a börtön-

helyiségből vittek a vesztőhelyre, amelybe most Rákóczit zárták, ha felesége a bécsújhelyi vár megvesztegetett kapitányának segítségével meg nem szökteti. Rákóczi *Lengyelországba* menekült, ahol barátjával, *gróf Bercsényi Miklóssal* találkozott, aki Longueval árulása következtében szintén menekülni volt kénytelen.

A Lengyelországban eltöltött évek nem veztek kárba. Rákóczinak ugyanis sikerült ezalatt megnyernie a magyar ügy számára a francia támogatást s most már közvetlen összeköttetésbe léphetett a magyarországi elégedetlenekkel. Főleg a vérig sanyargatott *'parasztok* várták türelmetlen lélekkel Rákóczi bejövetelét, akik a tőle eredt biztatásra csapatokba verődve megtámadták a labancokat s a falvakban állomásozó császári katonaságot. *Károlyi Sándor* a parasztokat könnyűszerrel szétverte ugyan, e kudarc mindamellett nem vette el Rákóczi kedvét attól, hogy személyesen álljon a felkelés élére. A nemesek azonban, akik azt hitték Rákócziról, hogy nem reájok, hanem a paraszttömegekre akar támaszkodni, hidegen és bizalmatlanul fogadták. Nem is csatlakoztak a «parasztvezérhez», — ahogy maguk közt Rákóczit nevezték — amikor az 1703 júniusában némi haddal átlépte az ország határát. Mihelyt azonban meggyőződtek arról, hogy Rákóczi nem pártok, vagy egyes társadalmi osztályok, hanem az egész magyar nemzet jogaiért és érdekeiért fogott fegyvert s ha szereti és becsüli is a parasztot, mégsem a parasztok, hanem az egész ország vezére akar lenni, akkor a nemesség is, melynek sorsa semmivel sem volt jobb, mint akár a jobbágyságé, akár a polgárságé, tömegesen tódult Rákóczi zászlai alá. 1703 folyamán, a Dunántúl kivételével, már az egész ország Rákóczi mellé állott. A kuruc lovasok *Ocskay László, Balogh Adám, Bezerédi Imre, Vak Bottyán* és mások vezetésével még az osztrák és morva tartományokat is bekalandozták, sőt egyes vállalkozóbb szellemű csapatok Bécs környékén is feltűnedeztek, nagy rémületére a császári főváros lakosságának.

I. Lipót erejét a francia háborúk teljesen lekötötték s ellenállásra nem gondolhatott. Alkudozásokkal próbált tehát szerencsét s ugyancsak bőven ontotta az Ígéreteket. Rákóczi azonban nem hitt a szavaknak többé, megvolt az oka rá; kijelentette, hogy csak *megfelelő biztosítékok* ellenében hajlandó békét kötni. Ilyen biztosítéknak tekintette Erdély függetlenségét az ő fejedele-

Zrínyi Ilona.

lemsége alatt, továbbá a külföldi államoknak, főleg Angolország-nak és Hollandiának kezességét. A bécsi udvar egyik feltételt sem fogadta el, viszont Rákóczi ebben a két pontban sem most, sem később nem engedett. A kérdés elintézése ilyenformán újból a kardra maradt.

A háború még évekig tartott, változó szerencsével. Rákóczi, akit 1704-ben az *erdélyi*, 1705-ben pedig a *magyarországi* rendek fejedelmükké választottak, nagy mérséklettel és bölcseséggel vezette az ügyeket. A vallási kérdést a szécsényi gyűlésen ritka államférfiúi érzékkel közmegnyugvásra intézte el. Időszerű intézkedéseivel főleg az *ország gazdasági életének talpraállítását* célozta, hogy a birtokos nemesség és a jobbagység leromlott helyzetén segítsen s hogy biztosítsa a háború folytatásához szükséges erőforrásokat. Az ország azonban kimerült; a pénzkérdés mind égetőbbé vált. A francia pénzsegélyek el-elmaradoztak, sőt 1707 óta, midőn az *ónodi országgyűlés* Magyarországot független országnak, a Habsburg-családot pedig trónvesztettnek nyilvánította, végleg megszűntek. Az államjövendelmek fokozatosan csökkentek s a magyar arany és ezüst lassanként külföldre vándorolt az ott vásárolt hadianyag ára fejében. A háború nyomasztó teherré vált, mely csak fokozódott, mikor a kuruc fegyvereket kudarcok érték, vagy amikor a kuruc zászlók árulói mesterségesen szították a kimerült nép elégedetlenségét. Rákóczi a szemmel látható hanyatlást külföldi segítséggel próbálta feltartóztatni, az ország koronáját több külföldi uralkodónak felajánlotta, de senki sem vállalta a kockázatot. Ez volt az oka annak, hogy 1710 végén a kuruc hadak fővezére, *Károlyi Sándor* saját felelősségére megkezdte a béketárgyalásokat *Pálffy Jánossal*, a császári haderő főparancsnokával s hosszas alkudozások után 1711 április 30-án megkötötte vele a *szatmári békét*.

A szatmári béke abból a szempontból kétségtelenül előnyös volt, hogy az ország alkotmányos életének nyugodt folyását biztosította. Rákóczi a békével tulajdonképpen elérte azt a célt, melyet 1703-ban kitűzött, t. i. a magyar alkotmány helyreállítását és a sérelmek orvoslását. *Hiányzott azonban belőle* két lényeges pont és pedig az erdélyi fejedelemség visszaállítása és a külföldi hatalmak kezessége. Ezekben a bécsi udvar, bár ott *I. József* uralkodása (1705—1711) alatt engedékenyebb szellem

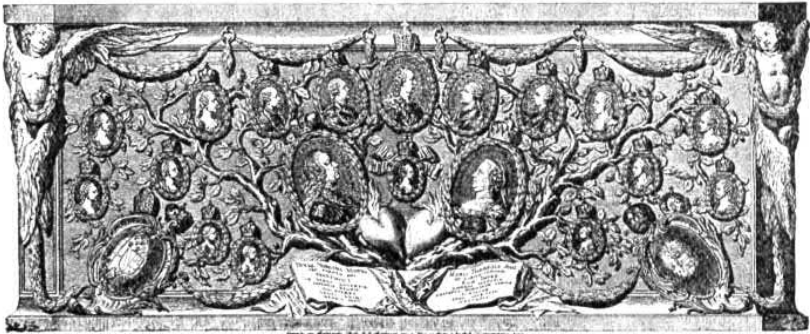
uralkodott., semmiképpen sem volt hajlandó engedni. Viszont Rákóczi is érezte, hogy ugyanebben a két pontban őt is köti múltja és eddig vallott álláspontja. S jóllehet a szatmári béke vagyonának és rangjának sértetlenségét biztosította számára, inkább választotta a számkivetést, semhogy elveinek megtagadása árán itt éljen. Ez teszi Rákóczit az elveikhez túrheterenül ragaszkodó magyar államférfiak egyik legnemesebb képviselőjévé.

1735 április 8-án halt el *Rodostóban*, török földön, a Márvány-tenger partján. Míg élt, állandó gondokat okozott a bécsi udvarnak, mely tudta, hogy Rákóczit a magyar nép nem felejtette el. Rodostóban is kémekkel vétette körül, hogy megbízható értesüléseket szerezzen mindarról, ami Rákóczi szerény Ids fejedelmi háztartásában történik. Halála hírének külön futár vitte meg Récsbe, ahol azt kitörő örömmel fogadták, mert nem tartották lehetetlennek, hogy Rákóczit a szultán a küszöbönálló török háborúban felhasználja a németekkel szemben.

A hálás magyar nemzet, mely Rákócziban az önzetlenség, becsületesség és elvhűség legnagyobb képviselőinek egyikét tisztelte, 1906-ban hazahozatta hamvait Konstantinápolyból, ahol addig pihentek és országos gyászünnepek közt az ősi kassai székesegyházban helyezte örök nyugalomra.

II. Liákóci Ferenc kardja és zászlaja.

Mária Terézia és családja.

MÁRIA TERÉZIA KIRÁLYNŐ.

III. Károly és a *pragmatica sanctio*. Mária Terézia trónralépése. Az örökösödési és a hétéves háború. A magyar közoktatásügy átszervezése. A főnemesség Bécsben. A testőrség megalapítása. Gazdasági intézkedések. A jobbággy-kérdés rendezése. A vámrendszer következményei.

Mikor az 1687-i pozsonyi országgyűlés lemondott a szabad királyválasztás jogáról és elismerte a Habsburg-család fiúágának örökösödését, valószínűnek látszott, hogy a királyi trón betöltésének új rendje belátható időn belül nem módosul. Az uralkodó családnak ekkor három férfitagja volt még életben, *I. Lipót* és két fia: *József* és *Károly*. A család fennmaradása emberi számítás szerint tehát biztosítva volt. A valóság azonban másképpen alakult. Sem *I. József*, sem öccse, a későbbi *III. Károly* (1711 — 1740) házasságából nem születtek fiúgyermekek. A Habsburg-család fiága kihalás előtt állt. Ennek következtében nemcsak a szabad királyválasztás joga éledt volna fel ismét, hanem a Habsburg-birodalom jövő sorsa is bizonytalanná vált volna, mert hiszen a Habsburgok különféle fajú és nemzetiségű országait eddig is csak az uralkodócsalád közösége tartotta össze.

III. Károly tisztán látta, hogy egy többszázados családi politika minden eredménye elenyészik, ha az 1687-i örökösödési törvényt nem fejlesztik és ki nem bővítik. Előtte csak egyet-

len út állt nyitva: ha az 1687-i törvényt és a benne foglalt trónöröklési jogot a Habsburg-család leányágára is kiterjesztik. Bármily szédítő nagyra nőtt is a királyi hatalom a szatmári béke óta, III. Károlynak mégis nagy fáradságába került a nemzet lelkét annyira meggyőzni, hogy az örökösödési törvénynek a király szándéka szerint való alkotmányos változtatásába bele-nyugodott. Lényegesen megkönnyítette terveinek megvalósítását

Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen.

az 1716—18-i török hadjárat, mely a híres *Savoyai Jenő herceg* vezérlete alatt a Temesvidék visszafoglalásával végződött, s *Magyarország területi egységét* az ősi határok között *helyreállította*. S a nemzet, mint 1687-ben, most is hálás volt az elért eredményért s az 1722—23-i országgyűlésen elfogadta az új trónörökösödési törvényt, latin néven: *pragmatica sanctiót*, mely III. Károly leányágának örökösödési jogát biztosította s csak ez ág kihalta esetére terjesztette ki az örökösödést I. József, illetőleg I. Lipót leányági utódaira is.

III. Károlynak 1740-ben történt halála után az új törvény értelmében leánya, *Mária Terézia* (1740—1780) örökölte Szent

István koronáját. Magyarországon egy árva hang sem tagadta a Habsburg-asszony uralkodásának törvényességét. Viszont azok, akiknek érdekeit a *pragmatica sanctio* érzékenyen sértette, köztük főleg I. Józsefnek és I. Lipótnak háttérbe szorított leányági utódai, vagy azok, akik a nőuralmat kedvező alkalomnak tekintették arra, hogy minél többet foglaljanak el a Habsburg-birtokokból, megtámadták a *pragmatica sanctio* érvényét. Magyarországra egyikök sem gondolt ugyan, de a Habsburgok többi tartományait szabad prédának tekintették. A franciák, spanyolok, bajorok és poroszok csakhamar megszállták a követelt tartományokat, be is rendezkedtek, úgyhogy Európában befejezett ténynek tekintették már a régi Habsburg-birodalom végleges összeomlását. Mária Terézia szorongatott helyzetében, az 1741-i országgyűlésen a magyar nemzet hűségére és áldozatkészségére hivatkozva, a maga és családja számára az országgyűlés segítségét kérte. A királynő könyörgése meghatotta a rendeket s mikor beszéde végén könnyekre fakadt, az országgyűlés egyértelműleg kimondta, hogy uralkodójáért készségesen meghozza a legnagyobb áldozatokat.

Az országgyűlési határozat nem volt pusztán szó. Az ország megmozdult s rövid idő alatt kitűnően felszerelt nagy hadsereget bocsátott a királynő rendelkezésére. A mostoha hadiszerezése megfordult s *Szilézia kivételével*, amelyet Nagy Frigyes porosz király szívósan védelmezett, az összes tartományokat visszafoglalták (1742—1748). A győzelmes hadjáratok a királynő valamennyi ellenfelét békére kényszerítették, kik most már elismerték a *pragmatica sanctio* törvényességét. Nagy áldozatokat hozott az ország az úgynevezett *hétéves háborúban* is (1756—1763), melyet Mária Terézia a természeti kincsekben gazdag Szilézia visszafoglalása végett folytatott Nagy Frigyes ellen, aki azonban minden erőfeszítés dacára mégis megtartotta minden foglalását.

Mária Terézia érezte és készségesen el is ismerte, hogy első-sorban a magyar vitézségnek és áldozatkészségnek köszönheti az elért nagy eredményeket. S ha tudatában volt annak, hogy mint uralkodó mivel tartozik népeinek, ezeket a kötelezettségeket fokozottabb mértékben érezte Magyarországgal szemben, már csak hálából is. Háláját nem szavakban, hanem tettekben akarta leróni. Egy virágzó, jómódú és művelt Magyarország lebegett

Peintre à Paris en 1743 par François de Troy. Peintre à Paris en 1743 par François de Troy. Peintre à Paris en 1743 par François de Troy. Peintre à Paris en 1743 par François de Troy.

Mária Terézia,

szemei előtt s az volt a leghőbb vágya, hogy az ország lakói társadalmi és nemzetiségi különbség nélkül az uralkodóházhoz hívek és helyzetükkel elégedettek legyenek. Mária Terézia azonban nem csupán a célokat látta maga előtt, hanem az odavezető utakat is. Telve volt újtási vágygal. Az ország anyagi jólétét és műveltségét *korszerű újtásokkal* (idegen néven: reformokkal) akarta emelni, mert tudta, hogy csak a gazdag és műveit nép elégedett.

A baj csak az volt, hogy a reformok szükségességét tulajdonképpen csak maga a királyné s néhány tanácsosa ismerte fel, a nemesség nem. A szatmári béke óta alig tartottak országgyűlést, a királyi hatalom kényuralomra s a nemzet teljes leigázására törekedett. A százados harcokban kifáradt nemesség elszokott az országos politikától s vármegyéjébe szorulva, annak határain túl nem igen látott. Természetesen arról sem volt tudomása, hogy külföldön már könyvtárra menő irodalma van olyan kérdéseknek, hogy miképpen kell egy államot kormányozni, mik az uralkodók s mik az alattvalók jogai és kötelességei, miért kell enyhíteni az egyes társadalmi osztályok közt lévő különbségeket, miért szükséges, hogy a jogok és kötelességek arányban álljanak egymással és így tovább. De ha tudomása lett volna is a nemességnek arról, hogy a külföldön a tudósokat, az államférfiakat és az uralkodókat egyaránt foglalkoztatják e fontos kérdések, akkor sem törődött volna effélékkel, mert nagy kérdésektől elszoktatva csak a maga anyagi helyzetére gondolt, azzal meg volt elégedve s egyéb nem érdekelte.

Mária Teréziának többször volt alkalmja meggyőződést szereznie a különben derék, lovagias és áldozatkész magyar nemességnek ezen *maradi gondolkodásmódjáról*. Az országgyűléseken egyebet sem hallott sérelmeknél és panaszoknál, viszont a legmerevebb visszautasítást tapasztalta mindazon kérdésekben, melyek a régi rend, a nemesi kiváltságok bármily csekély megváltoztatására irányultak. Így azután elment a kedve az országgyűlésektől s mindazt, amit az ország érdekében jónak és szükségesnek tartott, tanácsosai meghallgatása után rendeletileg adta ki.

Intézkedései, melyek azt célozták, hogy az ország műveltségben és vagyonban gyarapodjék, két csoportra oszthatók. Az egyik csoport a közoktatásügy s általában a közműveltség emelését, a másik az ország közigazdasági életének fejlesztését szolgálta.

Mária Terézia koráig *a tanítás és nevelés* a vallásfelekezetek és városok kezében volt. A felekezeti és városi hatóságokon kívül senkinek sem volt joga ellenőrizni, hogy az iskolák mit és hogyan tanítanak. Legfeljebb a protestáns iskolákat tartották szemmel, mert a bécsi udvar a protestánsokban megbízhatatlan politikai elemet látott. Midőn 1772-ben a pápa elrendelte *a jezsuita-rend jeloszlatását*, Mária Terézia elérkezettnek látta az időt arra, hogy a tanítás és nevelés terén az államnak döntő befolyást biztosítson. Részletes *tanítási rendet* dolgoztatott ki az elemi és a középfokú

A Szent István-rend csillaga.

iskolák számára, amelyben pontosan meg van állapítva, hogy mit és hogyan kell tanítani. Ezt a tanítási rendet azután kötelezővé tette minden iskola számára s az ellenőrzést *tanfelügyelőkre* és *főigazgatókra* bízta.

Azok számára, akik a középiskolák elvégzése után jogi pályákra akartak lépni, *jogakadémiákat* állíttatott fel az ország különböző városaiban. A *nagyszombati egyetemet* az orvostudományi karral bővítve s teljes négykarú egyetemmé fejlesztve, 1777-ben Budára helyezte át, amelyet központi fekvésénél fogva alkalmassabbnak tartott az egyetem számára, mint a nyugati határszélen fekvő kis Nagyszombat városát.

A közoktatásügy újjászervezésével nemcsak arra törekedett, hogy eleget tegyen a haladó kor követelményeinek, hanem arra is, hogy közelebb hozza Magyarországot a nyugati államokhoz. Ez az oka annak, hogy már a középiskolákban kötelezővé tette a

német nyelv tanulását. Bécsben pedig külön intézetet alapított a magyar nemesi gyermekek részére, akik ott kitűnő nevelésben részesültek, de egyúttal egy nagy világváros magasabb műveltségével is megismerkedhettek. Ez az intézet volt a Teréziánium, mely mai napig fennáll.

A királyné azonban nem csapán az iskola útján akart szorosabb kapcsolatot teremteni Bécs és Magyarország között, hanem *társadalmi úton* is. A császári fővárosban *fényes udvart* tartott, mely pártját ritkította Európában s igen jó néven vette, ha különféle országainak főnemessége ott minél gyakrabban megfordul. Lassanként azután a magyar főnemesség is Bécsbe szokott, alkalmazkodott az udvari s általában a bécsi szokásokhoz, megtanulta az udvarban használt német, francia és olasz nyelveket s idővel megismerte és megkedvelte a nyugati nemzetek irodalmát és művészetét. A királyné ezekkel az alkalmazkodó főnemességekkel szemben rendkívül bőkezű és figyelmes volt. Kitüntetésekkel s az általa alapított *Mária Terézia-* és *Szent István-rend* jelvényeivel díszítette a kiválóbbakat, hivatalokat és méltóságokat adott az érdemeseknek, szívesen elősegítette a házassági kapcsolatokat a magyar és a német-cseh főnemesség között, mert ezáltal közelebb hozta a főnemességet egymáshoz és az udvarhoz. A magyar főnemességnek azon része, mely bírta a külföldiekkel való versenyt, a királyné kedvéért utóbb végkép megtelepedett Bécsben, hol pompás palotákat építtetett és nagy udvart tartott. Idővel bizony nem volt ritka az a főnemes, aki már nem tudott magyarul, sőt arról is megfeledkezett, hogy magyar.

A köznemesség, mely meg volt elégedve a maga kúriájával s vármegyéje határain túl alig kívánczolt, közönyös volt Béccsel szemben. Ha el is vetődött egyikök-másikuk a császári fővárosba, azt megbámulta ugyan, de idegennek érezte ott magát s haza igyekezett. Ezt az idegenkedést akarta Mária Terézia *a magyar testőrség felállításával* (1764) legalább részben eloszlatni. Úgy képzelte, hogy a vármegyék által időnként testőrszolgálatra kiválasztott magyar köznemesi ifjak Bécsben époly jól fogják magukat érezni, mint a főnemesek s ha később visszatérnek is vármegyéjükbe, akkor majd magukkal viszik a Bécsben megismert magasabb külföldi műveltséget s azt a meggyőződést, hogy minél szorosabb kapcsolatot kell teremteni az ország és Bécs között. A királyné

abban nem tévedett, hogy a testőrifjak valóban csodálói lettek annak a nagy műveltségnek, melynek akkoriban Bécs egyik virágzó központja volt. Abban sem tévedett, hogy a testőrök idegen nyelvek tanulására adták magukat s a külföldi irodalmi termékeknek lelkes bámulói voltak. Csakhogy az otthoni és a bécsi viszonyok közt lévő ellentét felismerése a testőröket egészen más elhatározásokra indította, mint a királyné gondolta. A test-

A testőrpalota 1780 körül.

őrök külföldi példák hatása alatt magyar nemzeti irodalmat és magyar tudományos életet akartak teremteni. A nemességet olvasásra akarták rászoktatni s hogy ezt elérhessék, célul tűzték ki maguk elé a magyar nyelv fejlesztését és csinosítását. Az a gyönyörű *bécsi testőr gárda-palota*, ahol napjainkban a magyar történelmi intézet és kollégium működik, akkoriban is iskolához hasonlított, ahol meglett férfiak azért tanultak, hogy majdan taníthassanak s megmutassák a világnak, hogy a magyar faj époly fogékony a tudomány, irodalom és művelődés iránt, mint bármely más népe Európának. A magyar nemzeti irodalom újjászületésének úttörői valóban a bécsi testőrök, *Bessenyei György*, *Báróczi Sándor*, *Barcsai/ Ábrahám*, *Kisfaludy Sándor* és társaik voltak, akik szívós és tudatos munkásságukkal felrázták a nemze-

tét tespedéséből s nemcsak a magyar irodalmat teremtették meg, hanem a magyar olvasóközönséget is.

Mária Terézia trónralépése első percétől fogva érezte, hogy az *államháztartás egyensúlyát* a megváltozott viszonyok közt nem tudja fenntartani. Az 1715 óta fennálló *állandó hadsereg fejlesztése*, az 1722—23-i országgyűlésen rendszeresített *hivatalok személyzetének* természetes gyarapodása, továbbá az udvartartás, főkép azonban a hosszantartó háborúk óriási terheket róttak a kincstárra, amelyeket az eddigi adórendszer és az időnként felvett államkölcsonök nem tudtak többé fedezni. Új erőforrásokról kellett tehát gondoskodni, ha lépést akart tartani a nyugati államokkal, köztük főleg a rohamosan fejlődő Poroszországgal. A mindinkább növekvő szükség a királynét arra utalta, hogy országainak gazdasági életét minél jobban kifejlessze és megerősítse. Kétségtelennek látszott szemében, hogy a vagyonos lakosság nagyobb adóterheket bír el, mint a fejletlen, elmai'adt gazdasági viszonyok között élő s ennélfogva szegényebb országok lakossága. A kormány előtt a végső cél az adóemelés volt, az adófizetést azonban a lakosság anyagi helyzetének lényeges megjavításával akarta lehetővé tenni.

Ez az *adópolitika* irányította Mária Terézia figyelmét a magyarországi *jobbágyság* helyzetére. Az országgyűléseknek nem volt érzékük a jobbágység iránt. A rendek legjobban szerettek volna mindent változatlanul meghagyni s mikor a kormány e téren is újításokat javasolt, a legmerevebb visszautasítás álláspontjára helyezkedtek. Mária Terézia tehát rendeleti úton szabályozta a jobbágység kérdést 1764-ben s nemcsak a szabad költözködést, hanem azt a jogot is biztosította részükre, hogy gyermekeiket bármely pályára neveltethették. De fontos volt ez a rendelet anyagi szempontból is, amennyiben pontosan meghatározta a jobbágység összes adóterheit és egyéb kötelezettségeit, amelyeken felül a földesurak mit sem követelhetek tőlük. Így is nagy terhek nyomták a jobbágység vállait, de legalább tudta, mire köteles és mihez van joga. Ez pedig a múlthoz képest nagy javulást jelentett számára és lehetőséget nyújtott anyagi megerősödésére is, mert a korlátlan földesúri önkény megszűnt.

Az ország *termelőképességének fokozását* célozták a vízszabályozások, a mocsarak lecsapolása, továbbá a nagyarányú út-

építés. A kormánynak gondja volt a bányászat és az erdészet fel-
 lendítésére és az állattenyésztés fejlesztésére is. Azzal pedig, hogy
Fiúmét Magyarországhoz csatolta, utat biztosított a magyar keres-
 kedelemnek a tenger felé. Valamennyi korszerű, hasznos intézkedés
 volt, az ország gazdasági élete érdekében azonban csak a távol
 jövőben Ígétek bőséges kamatozást. Addig pedig a kormány nem
 várhatott. Nem engedték a hosszas várakozást a folyton emelkedő
 szükségletek sem, amelyek kielégítése sürgős intézkedéseket köve-
 tett. Az eddigi kísérletek arra mutattak, hogy az országgyűlések az
 új adóterheket nem szavazzák meg, viszont kétségtelen volt, hogy
 a régi adókulcs alapján a szükségleteket már nem lehet fedezni.
 Mivel pedig a nemesség adómegajánlási joga törvényes alapon
 nyugodott, s azt a kormánynak is el kellett ismernie, nem maradt
 egyéb hátra, mint más utakon keresni az államháztartás hiányainak
 fedezetét. Erre szolgált *az új vámrendszer*. A kormány ugyanis az
 örökös tartományokat és Magyarországot egységes gazdasági terü-
 letnek tekintette, amelynek belső vámjai nem voltak. Ennek követ-
 keztében a birodalom határain belül minden áru vámmentesen
 cserélt gazdát, míg a külfölddel való kereskedelmet magas vámok
 akadályozták. A kormány gazdasági politikája értelmében Magyar-
 ország, mint östermelő ország, a nyers anyagot volt hivatva szol-
 gáltatni, az örökös tartományok, főleg Ausztria, Csehország, Morva-
 ország pedig iparúzó országokká alakultak s a magyar nyers-
 anyagot ipari cikkeké dolgozták fel, s azokkal nemcsak saját
 magokat, hanem Magyarországot is ellátták.

Ez a rendszer azt eredményezte, hogy a magyar nyerstermé-
 keknek egyetlen vásárlójuk volt csupán és pedig az örökös tarto-
 mányok lakossága. Ennek következtében a gazdasági termékek
 olyan áron keltek el, aminő árat az osztrák és cseh ipari vállalatok
 jónak láttak felajánlani. Viszont ugyanazok a külföldi verseny
 híján tetszésök szerint szabhatták meg iparcikkeik árát, s azt a
 magyar fogyasztó kénytelen volt megadni, mert a külföldi cikkeket
 a magas vám miatt még kevésbé tudta volna megfizetni. Magyar-
 ország tehát gyarmattá vált, mely olcsón adott el és drágán vásá-
 rolt. A pénz lassanként kivándorolt az országból, mely a nagy
 pénzszüke miatt idővel elszegényedett. Ugyanakkor az osztrák-
 cseh tartományok ipara és kereskedelme kifejlődött, lakossága
 megvagyonosodott. így azután a kirótt adókat, bármekkorák

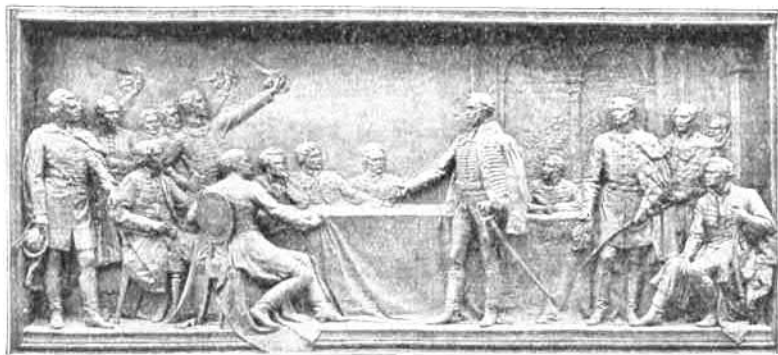
voltak is, meg tudták fizetni, mert hiszen végeredményben nem ők, hanem Magyarország fizette meg, a drága és tetszés szerint drágítható ipari cikkek árában az osztrák és cseh tartományokra kivetett adókat.

Ez a gazdasági rendszer, melynek alapjait Mária Terézia intézkedései vetették meg, lényegileg napjainkig fennállott s jóformán csak akkor szűnt meg, amikor a volt osztrák-magyar birodalom felbomlott.

Annyi kétségtelen, hogy Mária Teréziának négy évtizedes uralkodása elsősorban és kiváltképpen az osztrák-cseh tartományoknak vált javára; Bécs ekkor fejlődött ki világvárossá és a birodalom központjává, hol élénk tudományos, irodalmi és művészi élet pezsgett s ahol ma is tömérdek emlék hirdeti a királyné ízlését és alkotásvágyát. Magyarországnak mindebből vajmi kevés jutott.

Mária Terézia volt az utolsó Habsburg-családbeli királyunk. Utódai, akik Ferenc lotharingiai herceggel kötött házasságából származtak, a Habsburg-lotharingiai uralkodó családhoz tartoztak.

Bessenyei György aláírása.

Gróf Széchenyi István megalapítja az Akadémiát.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

Mária Terézia utódai. II. József uralkodása. Magyarország és a francia háborúk. A reformok ügye. A nemzeti ellenállás. Gróf Széchenyi István ifjúkora. A M. Tud. Akadémia megalapítása. Széchenyi írói működése és hatása. Közgazdasági tevékenysége. Ellentéte Kossuthtal. Visszavonulása Dobi ingbe. Tevékenysége. Halála.

Mária Terézia kormányzási rendszere nem volt olyan hosszú-életű, mint gazdasági rendszere. Már fia és utóda *II. József* (1780-1790) gyökeresen szakított vele. Rendkívül takarékos volt, aki nem szerette az udvartartás fényét és pompáját. Az uralkodó legfőbb kötelességét nem külsőségekben, hanem a munkában látta. Magát az állam legelső tisztviselőjének tartotta és személyes példájával akart hatni alattvalóira, akiktől szigorúan megkövetelte a munkát és a kötelességek pontos teljesítését. De igazságos is akart lenni. Sem vallás, sem nemzetiség tekintetében nem ismert különbséget alattvalói között s míg anyja erős katolikus politikát folytatott s a másfelekezetűeket éppen hogy csak tűrte, *II. József* minden vallást egyenrangúnak ismert el és senki vallási meggyőződését nem korlátozta. Igazságérzete késztette őt arra is, hogy enyhítsen a jobbagság anyagi helyzetén s megtörve a nemesség kiváltságait, az állami terhek arányos és méltányos elosztását lehetővé tegye. Egyszóval, teljesen át akarta alakítani a kormányzás rendjét azon terv szerint, melyet előre kigondolt és megállapított.

II. József kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy terveinek megvalósítása sok érdeket sért. Azt is tudta, hogy ha szükségeseknek tartott reformjait az országgyűlés útján akarja megvalósítani, akkor a rendek ellenállásán legtöbb javaslata és terve hajótörést szenved. Tehát arra határozta el magát, hogy *korlátlan hatalmú uralkodó módjára* rendeletekkel kormányozs magyar királlyá sem koronáztatja meg magát, hogy a koronázási eskü meg ne köthesse kezét.

II. József.

Rendeletéi sok üdvös és hasznos intézkedést tartalmaztak s egyrészőket mindenki megnyugvással fogadta, túlzásaival szemben azonban nemcsak nálunk, hanem egyebütt is oly nagy ellenállás támadt, hogy rendeletereinek legnagyobb részét kénytelen volt megtagadni.

A korlátlan kormányzási rendszer ezen kudarca arra mutatott, hogy Magyarországon *a nemzeti szellem* ismét feléledt és oly erőre kapott, hogy megbuktathatta II. József reform-kísérleteit. A magyarságot főleg az a rendelet háborította fel, mely *a német nyelvet* tette az állam hivatalos nyelvvé a megokolással, hogy a magyar nyelv nem alkalmas hivatalos használatra. A nem-

zet most, a veszedelem napjaiban, eszmélt csak arra, hogy nyelvében él egy nemzet s ha azt elveszti, elveszti nemzetiségét is. S bár a költők és írók, élükön Bessenyei György és testőrtársaival, már évek óta ezt hirdették, csak most tűnt ki, mennyire igazuk volt. A nemzet szeretete és figyelme ettől fogva egyre fokozódó mértékben irányult a régi magyar szokások és viselet felé. A nemzeti érzés oly erőssé vált a lelkekben, mint valamikor a kuruc világban. Mindamelltt a közelmúlt reformkísérletei sem tűntek el teljesen nyomtalanul. A nemesség színe-java belátta, hogy az országnak szüksége van reformokra, ha haladni akar, csakhogy ezeket a reformokat érett megfontolás után és a magyar viszonyok figyelembevételével kell megvalósítani. *Az 1790 —91-i országgyűlés*

evégre több bizottságot alakított s e bizottságokat arra utasította, hogy korszerű javaslataikat már a legközelebbi országgyűlés alkalmával terjesszék elő. Erre azonban csak évtizedek múlva került a sor.

Már az 1790 —91-i országgyűlést is élénken foglalkoztatták azok az események, amelyek 1789 óta Franciaország fővárosában, Párizsban lefolytak. XVI. Lajos francia király sógora lévén II. Józsefnek és utódának *II. Lipótnak* (1790—1792.), Bécs *a párizsi híreket nem fogadhatta* közömbösen. Különösen az keltett nagy aggodalmat, hogy Franciaországban mindinkább *a forradalmi irányzat* kerekedett felül, mely élénk szellemi munkát kezdett külföldön a forradalmi szellem elterjesztése végett, bent az országban pedig a királyság megbuktatására törekedett. A forradalmi veszély meggátlására s a francia királyi család érdekeinek védelmére Ausztria és Poroszország közt 1791 nyarán szövetség létesült, amelynek hírére azonban a franciák azonnal hadat izentek a szövetségeseknek. így sodródott bele Magyarország is *a francia háborúba*, amelyek 1792 — 1813-ig tartottak, tömérdek vérbe kerültek s az országot gazdaságilag teljesen tönkretették.

A francia királyi család gyászos vége, a francia forradalom örületes kegyetlenségei, továbbá az a körülmény, hogy a franciák új császára, a lángeszű Bonaparte Napoleon hosszú éveken át szinte korlátlan ura volt Európának, Bécsben is, de a legtöbb európai kormány előtt is, gyűlöletessé tett minden reformot, mert a nagy francia forradalmat nem az önkényuralom rideg elfajulásának, hanem kizárólag az újításoknak tulajdonították. II. Lipót utóda *Ferenc* (1792—1835) hallani sem akart reformokról s mikor *Martinovics Ignác apátnak* összeesküvését, amely a francia forradalom eszméinek terjesztésére és megvalósítására törekedett,

Jobbágy és nemes a 18. században.

vérbe fojtották (1795), a legszigorúbban eltiltott minden szellemi megmozdulást. *Cenzúra, titkos rendőrség és kémrendszer* mellett természetesen senkinek sem volt kedve és bátorsága reformkérdésekkel foglalkozni és pedig annyival kevésbbé, mert a *nehéz gazdasági viszonyok*, amikor ugrásszerűen nőtt a drágaság, a pénz viszont értékét veszítette, a mindennapi kenyér gondja ólomsúllyal nehezedett a lelkekre.

Erre a sivár és vigasztalan korszakra esik *gróf Széchenyi István* (született 1791 szept. 21-én) *iffúsága*. Nem lehet csodálnunk, ha ennek a hanyatló és szomorú kornak képe élénken megmaradt emlékében és utóbb is mindenüvé elkísérte. Széchenyi ifjúsága a napóleoni háborúk idejére esett, szinte természetes volt, hogy a katonai pályára lépett. Napoleon császár bukása után azonban otthagya a katonai szolgálatot s éveken át utazásokkal töltötte idejét. Nemcsak szórakozni akart, hanem tanulni is. Ösztönszerűleg élt benne a tudásvágy, de megérett azon elhatározása is, hogy olvasással, tanulással és utazással szerzett ismereteit szegény elmaradt hazája javára fordítja.

A politika sokáig nem érdekelte. Csak akkor fordult feléje figyelme, mikor az 1821—22. években kibocsátott ujoncozási és adófelemlési rendeletek miatt az ország megmozdult és több vármegye kemény ellenállásra határozta el magát. A nemzeti ellenállás meglepte Széchenyit, aki eddig csak egy elfásult, közönyös országot látott, amelynek jövőjében éppen ezért nem bízott s aki most az élet, az élniakarás erőteljes megnyilatkozását ismerte fel az ellenállásban, amelyre a sok törvénytelen kormányrendelet indította a magyarságot. Széchenyi ettől fogva feszült figyelemmel kísérte a fejleményeket s mikor látta, hogy a kormány a megyék ellenállása következtében 1825 szeptemberére kénytelen volt az országgyűlést egybehívni, elhatározta, hogy mint a főrendiház egyik örökös tagja, kilép a politikai küzdőterre. Széchenyi az országgyűlésen az időközben megszervezett főrendiházi ellenzéknek vezéréként jelent már meg. Személye felé azonban csak az *1825 november 3-i képviselőházi*, vagy ahogy akkor nevezték: alsótáblai szereplése után irányult a közfigyelem.

Az országgyűlés folyamán többször esett szó arról, hogy a magyar nyelv és irodalom fejlesztését intézményesen kellene biztosítani. A kérdés közelebről érdekelte Széchenyit is, aki még

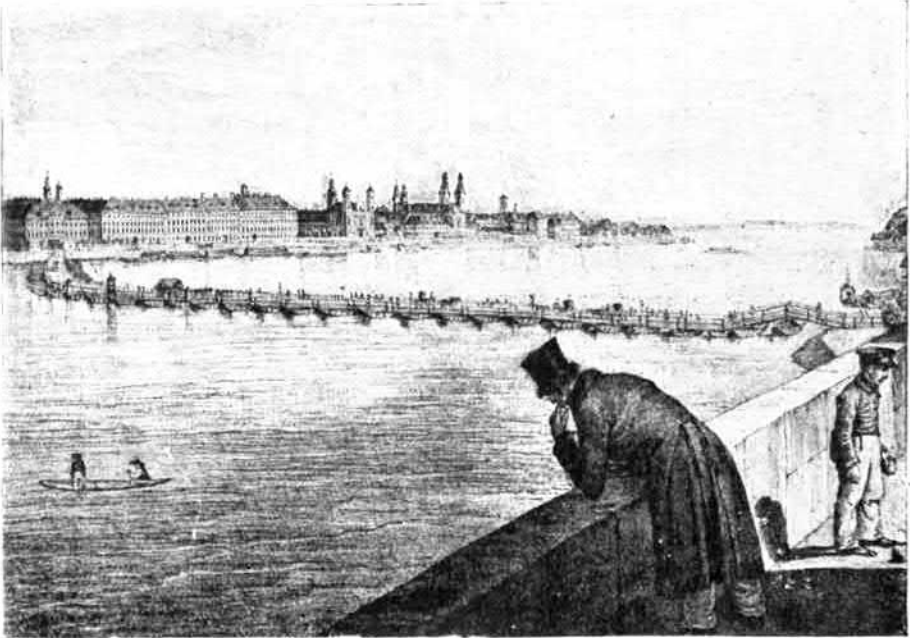

Gróf Széchenyi István,

az országgyűlés megnyitása előtti időkben foglalkozván «egy magyar tudós társaság» felállításának gondolatával, már ekkor elhatározta, hogy amennyiben ez a kérdés az alsótáblán, vagy a főrendek körében szóba kerülne, arra tetemesebb összeget fog áldozni. A november 2-i és 3-i ülésen több megye sürgette *egy magyar tudós társaság* felállítását. Különös melegséggel emelt szót e gondolat mellett *Felsőbüki Nagy Pál* sopronmegyei követ, az alsóház ellenzékének vezére, aki azonban azt is megállapította, hogy mindaddig, míg az «ország nagyjai», a nagy vagyonok birtokosai nem hozzák meg illendő és köteles áldozatukat ezen cél érdekében, a terv csak terv fog maradni. A főnemességre vonatkozó ezen szemrehányás hallatára az éppen jelenlévő *Széchenyi István* kért az elnöktől szót. Beszéde rövid volt s csak arról szólt, hogy a létesítendő magyar tudós társaság céljaira felajánlotta 60 ezer forintra rugó *egyévi összes jövedelmét*. A rövid beszédnek csodálatos visszhangja támadt. *Széchenyi* példája hatott s még az országgyűlés folyamán összegyűlt az a tőke, mely lehetővé tette az évtizedek óta sürgetett tudós társaság, a későbbi *Magyar Tudományos Akadémia* megalapítását, amelynek első alelnöke *Széchenyi* lett (1831).

Széchenyi ezen első nyilvános fellépése az ország színe előtt a vezérek sorába emelte. Beszédeit komoly figyelemmel hallgatták, terveit és eszméit pártkülönbség nélkül nagy érdeklődés közepette tárgyalták. Az országgyűlési tárgyalásokon való részvétel azonban számára is sok értékes tanulságot tartalmazott. Erős hazafiságot, sok jóakaratot, nem egyszer nagy tudásra valló széles látókört látott a főrendek és az alsótáblai követek közt, de úgy érezte, hogy főképp az ellenzék részéről hiányzik a jól átgondolt, a részletekre is kiterjedő, *alkotó programú*. A sérelmek öi'ökös felhánytorgatását meddő politikának tartotta; a pártoktól építő munkát s nem végevárhatatlan s többnyire személyeskedésbe vesző szóharcokat várt. Általában véve a kölcsönös felvilágosítást és az elvek harcát tartotta a pártok legfőbb feladatának s nem a személyek küzdelmét, amelytől elválaszthatatlan a szenvedélyek felkorbácsolása s a gyűlölködés átplántálása a magánéletbe. *Széchenyi* elsősorban a nemzeti erők egyesítésére törekedett s alapfeltételül tekintette az egységet, hogy sikeres küzdelmet folytathassanak a kormány ellen. Az erők összefogását, de minden-

esetre az értelmiségnek egymással való közvetlen érintkezését szolgálták a kaszinók. Az első kaszinót Széchenyi létesítette Pozsonyban, még az országgyűlés alatt s miután a gyakorlat igazolta ennek az új intézménynek hasznát és célszerűségét, az országban egymásután alakultak kaszinók, amelyek idővel mindmegannyi központjai lettek a haladásnak, illetőleg a haladást, a reformokat sürgető politikai pártoknak.

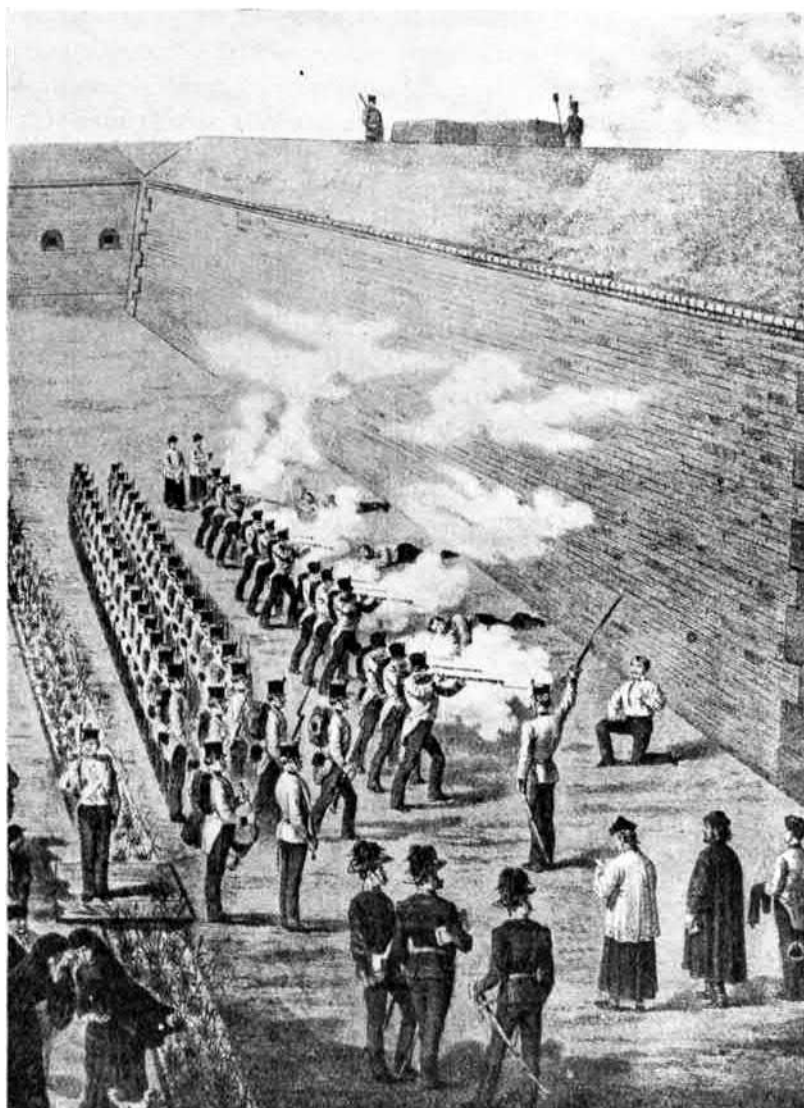
Hajóhid Buda és Pest között.

Mikor 1830-ban Széchenyinek «Hitel» című könyve megjelent, mindenki kétségtelennek tartotta, hogy benne országos programot fog adni. S az a körülmény, hogy e könyv rövid néhány hónap alatt három kiadást ért, sőt ugyanannyit ért német fordítása is, arra mutat, hogy a magyar olvasóközönség nem csalódott várakozásában. Programot kapott. Széchenyi e könyvben főképpen az ország gazdasági bajaival foglalkozott. Itt van egy ország, melynek földje termékeny s tulajdonosai mégis szegények, holott ugyanakkor a külföldi birtokosok silányabb föld-

jeikből nagyobb hasznot húznak. Ennek oka az, hogy a külföldön a birtokok hozadékát hasznos beruházásokkal tervszerűen növelik, míg nálunk a föld megmunkálása még mindig úgy történik, ahogyan őseink idejében történt. A birtokos osztály maradisága, a pénzhiány és az ösiség meggátol minden haladást. Valójában nincs is igazi tulajdon, a birtokos csak haszonélvezője birtokának, aki azzal szabadon nem rendelkezhetik. Ki adna tehát ily viszonyok közt beruházási kölcsönt a magyar birtokosnak? Hitelre van tehát szükség, miért is sűrűszen el kell törölni az ösiséget, a jobbágyok helyzetén gyökeresen változtatni kell; s az utak megjavításával, helyes úthálózat kiépítésével a kereskedelem feltételeit meg kell teremteni. Szabad föld, szabad munka és igazságos adórendszer, — ezek a Hitel alap gondolatai.

A könyv, mely valóságos hadüzenet volt a középkori jogrend ellen, óriási feltűnést keltett. Voltak bámulói, akiket Széchenyi ragyogó gondolatai magukkal ragadtak, de akadtak ócsárlói is, akik benne forradalmárt láttak, aki a régi jogrend erőszakos felborításával veszedelembé sodorja az országot. Széchenyi előre látta, hogy könyvét sokan nem értik meg, vagy félremagyarázzák, ezért szükségét érezte annak, hogy nézeteit rendszeresebben kifejtve, programját világos, könnyen áttekinthető és félre nem magyarázható módon ismét előadja. Így jött létre a *Világ* (1831) és a *Stádium* (1833) című műve. Főképpen az utóbbi könyvnek van nagy jelentősége, bár a cenzúra akadékoskodása miatt jobbara csak kéziratban terjedt el, mert pontokba foglalva részletesen tárgyalja benne azokat a közszükségleteket, amelyeket felfogása szerint a következő országgyűléseknek ki kell elégíteniük. S valóban az a párt, mely zászlajára a haladás jelszavát írta s magát *reform- vagy liberális párt*nak nevezte, Széchenyi programját a maga teljességében átvette s már az 1832—36-i országgyűléstől kezdve szívós és kemény harcot folytatott a reformok érdekében, nemcsak a kormánnyal, hanem a kormány maradi politikáját támogató ú. n. *konzervatív párt*tal is.

Széchenyi e politikai pártharcokban, melyek nem egyszer felkorbácsolták a szenvedélyeket, sokáig nem vett részt. A kormánnyal, különösen pedig a birodalom ügyeit csaknem korlátlanul intéző *Metternich kancellátr*al folytatott közvetlen tárgyalásai arról győzték meg, hogy politikai reformjának megvalósu-

Az aradi vértanúk kivégzése.

lását a kormánykörök határozott ellenzése miatt belátható időn belül nem remélheti. Ellenben látta, hogy nem korlátozzák abban a munkában, mely Magyarország *gazdasági életének fellendítésére* irányul. Ennek következtében az a meggyőződés érett meg lelkében, hogy a nemzet erőit nem szabad kilátástalan politikai harcokban elfecsérelni, hanem minden erővel a gazdasági fellendülés ügyét kell szolgálni. Ha az ország gazdaságilag megerősödik, ipara és kereskedelme kifejlődik, lakossága kiemelkedik a szegénység nyomasztó állapotából, oly tényezővé válik, hogy erejét kénytelen-kelletlen Bécs is elismeri. Nem lesz hatalom, mely a gazdaságilag erős és független Magyarországot megakadályozhatná politikai jogainak kivívásában. Széchenyit ezen felfogása ellentétbe hozta ugyan később a liberális párt egyik, mind befolyásosak bá és népszerűbbé váló vezérével, *Kossuth Lajossal*, ki előbbrevalónak tartotta a politikai szabadságot a gazdasági függetlenségnél, a köztük fennálló s időnként élessé vált ellentét mindamellett nem térítette le Széchenyit a megkezdett útról. Lankadatlan erővel és kitartással szolgálta továbbra is Magyarország gazdasági életének újjáteremtését, mert úgy érezte, hogy a jövő őt igazolja.

A Magyarországi Állattenyésztő Egyesület, amelyből utóbb a Magyar Gazdasági Egyesület keletkezett, a magyar Lovaregylet, a Duna és Tisza szabályozása, a Vaskapu hajózhatóvá tétele, a Dunagőzhajózás, a Lánchíd, az Alagút, a balatoni gőzhajózás stb., hogy csak a legnagyobbakat említsük, mind *Széchenyi nagy teremtő szellemének* örök értékű alkotásai, amelyeket részben kezdeményezett, részben meg is valósított. Ilyen gazdag és eredményes munkásság után természetes volt, hogy az 1848-i első magyar felelős minisztériumban Széchenyi lett a közlekedésügyi miniszter. Ez volt egyébiránt közéleti pályájának utolsó állomása.

Az 1848 februáriusában *Párizsban* kitört forradalom, mely Európa legtöbb államában visszhangot keltett s a bécsi kormányt is elsöpörte, nálunk a liberális pártnak azon egyéneit toltá az események homlokterébe, kiket Széchenyi már előbb is forradalmároknak tartott s akiket, köztük elsősorban Kossuthot, e miatt nem egyszer szenvedélyesen támadott is. Mikor azután az események úgy alakultak, hogy Magyarország az új erőre kapott bécsi kormánnyal szemben kardjával volt kénytelen meg-

'védelmezni a függetlenségét biztosító új alkotmányt, *Széchenyi lelke összeroppant*, önvád kínoztta. Maga-magát okolta a bekövetkezett eseményekért, mert hiszen ő volt az, aki a nemzetet felrázta tespedéséből s haladásra ösztönözte. Azzal vádolta önmagát, hogy ha annak idején sorsára hagyta volna az országot, a haladás akkor is meg lett volna, csak talán lassúbb ütemben. De ez esetben nem állana most egymással szemben Ausztria és Magyarország. Most azonban úgy alakult az ország helyzete, hogy bukással s a nehezen kivívott eredmények teljes megsemmisülésével végződik.

Széchenyi a Bécs szomszédságában fekvő *döblingi ideggyógyintézetben* éveket töltött a legnagyobb visszavonultságban. S bár utóbb visszanyerte lelkének egyensúlyát, Döblinget nem akarta többé elhagyni. Pedig minden érdekelte, ami a nagy világban, főleg azonban otthon történt. Ismét tollat fogott, könyveket, röpiratokat írt, amelyekben az új kormányzati rendszert és intézkedéseket bírálta s amelyek miatt a kormány szigorúbb ellenőrzés alá helyezte. A legnagyobb feltűnést egy német nyelven írt, de Londonban névtelenül kiadott munkája (1859) keltette, mely az osztrák kormányzatot s annak állítólagos eredményeit éles gúnyal és csodálatos szellemességgel tette közneveltség tárgyává. A pellengérré állított kormány benne sejtette a szerzőt, miért is több ízben házkutatásokat tartatott Széchenyi döblingi lakásán s szigorú megrendszabályozását helyezte kilátásba, ha írói tevékenységét végleg meg nem szünteti. Ezek a zaklatások és fenyegetések végzetes hatással voltak idegrendszerére. S Széchenyi hosszas gyötrődés és nagy lelki küzdelmek után nem tudott más megoldást találni a maga számára, mint az önkéntes halált. 1860 április 8-án agyonlőtte magát.

Széchenyit legnagyobb politikai ellenfele, Kossuth Lajos nevezte el a legnagyobb magyarnak. Mi hozzá tehetjük, hogy Széchenyi volt a legnagyobb magyar tanító és nevelő, aki nem egyes társadalmi osztályok, hanem a nemzet összesége számára tűzött ki új eszményeket és célokat s aki személyes példájával mutatta meg, hogyan kell szolgálni a haza érdekeit a legnehezebb időkben.

KOSSUTH LAJOS.

Fellépése az 1832-1836-i országgyűlésen. Szerkesztői tevékenysége. Pere és elítéltetése. Kossuth és a Pesti Hírlap. Vitája Széchenyivel. Közgazdasági tevékenysége. Kossuth és az 1847-1848-iki országgyűlés. Minisztersége. A honvédelmi bizottság elnöke. A szabadságharc megszervezése. Kossuth mint Magyarország kormányzója. A szabadságharc bukása. Kossuth bujdosása. Törökországi, angolországi és amerikai szereplése. Kossuth és a kiegyezés. Kossuth és a magyar nép*

Több mint három évtizede, 1894 március 20-án hunyta le szemét Olaszország egyik városában, Turinban, az új Magyarország megteremtője, Kossuth Lajos. Csaknem félszáz esztendőt töltött küzdelmes, keserű számkivetésben. Itthon kevesen ismerték őt már személyesen és mégis, halála hírére az egész ország szíve megdobbant, gyászba öltözött a haza minden fia és aki csak tehetett, kegyeletos szívvel és meghatott lélekkel elzarándokolt a Magyar Nemzeti Múzeum oszlopcsarnokában felállított ravatalhoz, hogy örök búcsút vegyen tőle. A koronás királyokat nem temették oly igaz, mélységes és általános gyásszal, mint aminővel Kossuth Lajost kísérte utolsó útján a kerepesi temető felé az a sok tízezer főb¹ álló tömeg, melyben Magyarország minden megyéje, minden városa és talán minden magyar faluja képviselve volt. Pedig csak egy törődött aggastyán tért örök pihenőre, akit áthidalhatatlan ellentétek választottak el nemcsak az uralkodótól, hanem az akkoriban kormányon levő többségi párt politikai felfogásától is. Csakhogy Kossuth Lajos neve ekkor már fogalom volt s e név viselőjében mindenki a magyar nemzet.

Kossuth Lajos.

függetlenségi törekvéseinek megalkuvást nem tűrő képviselőjét tisztelte.

Kossuth Lajos (született 1802 szept., Monokon) az 1832—36-i országgyűlésen tűnt fel először. Nem mint megyei követ, hanem mint két távollevő főúr képviselője jelent meg. Törvény szerint ugyanis azok a főrendek, akik nem akartak személyesen résztvenni az országgyűléseken, magukat helyettesíthették, de az ilyen helyettes csak az alsótablán foglalhatott helyet. így jutott be a követek házába *Kossuth Lajos* is. Eddig Zemplén megye közéletében játszott szerepet s főleg a *szabad sajtó* érdekében tartott tüzes ellenzéki beszédei irányították reá a figyelmet. Az országgyűlésre is azzal az elhatározással jött, hogy különösen a sajtószabadságért fog küzdeni. Örömmel fogadta ezért néhány megyéjebeli birtokos nemesnek felszólítását arra, hogy az országgyűlésen történekről rendszeresen tudósítsa őket. így jöttek létre *Országgyűlési Tudósításai*, amelyekben az üléseket tömören ismertette s az elhangzott beszédeket, természetesen kiváltképpen az ellenzékiet, nem egyszer szószerint leköszölte. Ennek a kézzel írott országgyűlési újságnak rendkívül nagy lett a sikere. Az ellenzék felismerte, hogy a közvélemény tájékoztatására és megnyerésére *Kossuth* kiadványánál alkalmasabb eszközt alig lehet elképzelni. Arra törekedett tehát, hogy minél nagyobb példányszámban terjedjenek el Magyarországon és Erdélyben.

A kormány eleinte ügyet sem vetett *Kossuth* ezen vállalkozására. Mikor azonban arról értesült, hogy a lap már kősajtó útján sokszorosítva jelenik meg és pedig a cenzúra kikerülésével, a lap további megjelenését betiltotta. *Kossuth* ennél fogva újból kézzel íratta népszerűkké vált tudósításait s *Törvényhatósági Tudósítások* címen azután is folytatni akarta, amikor az országgyűlés 1836-ban széteszlott, persze annyi különbséggel, hogy most csak a vármegyék politikai életéről számolt volna be. A kormány, mely már az országgyűlés alatt sem nézte jó szemmel *Kossuth* szerkesztői tevékenységét, a *Törvényhatósági Tudósítások* kiadását eltiltotta, mert az ellenzéki szellem tovább terjedését nem akarta megkönnyíteni. A közvélemény azonban *Kossuth* mellé állott. Kiváltképpen *Pest vármegye* vette védelmébe, a megyék nagyrésze pedig *Pest vármegye* után igazodott. A kormány mindamellert erélyes fellépésre határozta el magát.

Azzal a megokolással, hogy Kossuth a Tudósításokat a tilalom ellenére is kiadta, sőt lapjain a kormány intézkedéseit merészen bírálta, őt *elfogatta* (1837 május 4) s ellene hűtlenség! pert indított, amelynek folytán négyesztendei *börtönre íteltette*. Vele egyidejűleg fogták perbe *báró Wesselényi Miklóst*, az ellenzék egyik legtekintélyesebb tagját s bár országos népszerűség övezte azon önfeláldozó magatartásáért, melyet az 1838-i pesti árvíz alkalmával tanúsított, őt is épügy *börtönre ítélték*, mint *Lovassy Lászlót*, a jogászfjúság vezérét, kit besügök vádjai alapján fogtak el.

Kossuth három év múlva, 1840 májusában nyerte vissza szabadságát. A fogság nem törte meg, sőt még csak meg sem

Kossuth Lajos aláírása.

puhította. Ezt Bécsben is tudták és mégsem emeltek kifogás *Landerer pesti könyvnyomdatulajdonos* azon kérése ellen, hogy a kiadásában 1841 január elsejével *Pesti Hírlap* címen megindítandó napilapnál Kossuthot felelős szerkesztőként alkalmazhassa. Úgy látszik, abban a véleményben voltak, hogy Kossuthot, mint lapszerkesztőt, a cenzúra állandó ellenőrzése mellett jobban korlátok közt lehet tartani, mint egyébként. A közönség eleinte tartózkodással fogadta az új lapot. Az első néhány számnak alig volt előfizetője, pedig a lapot 2500 példányban nyomtatták. Mikor azonban kitűnt, hogy a lap megtartotta ellenzéki irányát s e mellett mint olvasmány is érdekes és tanulságos, az előfizetők száma rohamosan megnőtt. Valóban Kossuth mesterien értett ahhoz, hogyan kell tanítani és szórakoztatni. E tekintetben ő a magyar hírlapírás tulajdonképpeni megteremtője. Vezércikkeiben minden fontos napi kérdéshez hozzászólt, állandóan számon tartotta a megyék és a városok gyűléseit, nemkülönben a politikai, irodalmi és tudományos élet megnyilvánulásain kívül a személyi ügyeket is. Az olvasni szerető közönség előtt a Pesti Hírlap mint

olvasmány is nélkülözhetetlenné vált, a politikai közélet embereire pedig Kossuth pompás és eleven vezércikkei gyakoroltak ellenállhatatlan hatást.

Széchenyit aggodalommal töltötte el a *Pesti Hírlap* növekvő népszerűsége, leginkább a lap izgató modora miatt. Attól tartott, hogy hatása alatt a közhangulat forradalmivá válik, a kormány pedig visszariad a reformoktól s a liberális párt által elért összes eredmények semmivé válnak. Szükségét érezte tehát annak, hogy *Kossuth ellen* nyilvánosan fellépjen. Aggodalmait és vádjait egy nagy könyvben írta meg (1842), melynek a *Kelet népe* címet adta. Könyvének váratlanul nagy visszhangja támadt. Sokan, így báró *Eötvös József*, a regényíró, Széchenyi támadását szükségtelennek tartották; mások meg egyenesen Széchenyi ellen fordultak s teljesen Kossuthnak adtak igazat. De Kossuth sem hagyta szó nélkül az általa legnagyobb magyarnak nevezett Széchenyinek éles bírálatát. A vádakra ő is könyvben válaszolt, amelyben azt bizonyítja, hogy a *Pesti Hírlap* semmi egyebet nem tett és nem tesz most sem, mint Széchenyi eszméinek terjesztését és népszerűsítését. S ha mégis van köztük eltérés, az nem a végső célban mutatkozik, t. i. Magyarország politikai és gazdasági függetlenségében, mert ebben mindketten megegyeznek, hanem abban, hogy ezt a végső célt miképpen akarják elérni. Széchenyi a gazdasági megerősödést, Kossuth a politikai szabadságot tartja előbbre valónak. Széchenyi azt hirdeti, hogy «legyünk csak gazdagok, a szabadság majd csak elkövetkezik/), Kossuthnak viszont az a meggyőződése, hogy «csak szabadok legyünk, a gazdagság majd önként eljön.» Ma sem tudnók eldönteni, hogy a két álláspont közül melyik a helyesebb és célravezetőbb. Akkor még kevésbé tudták s így mindegyik ment tovább a maga útján.

A Széchenyi és Kossuth közt lefolyt irodalmi harc a közvélemény ítélete szerint Kossuth győzelmével végződött. Széchenyi is érezte, hogy túllőtt a célon s emiatt elkedvetlenedve, egyidőre visszavonult a napi politikától. De Kossuth is belátta, hogy lapjának hangját mérsékelnie kell, sőt felismerte annak szükségét is, hogy a *Pesti Hírlap* körül csoportosuló ellenzéknek az ország gazdasági újjáépítésében is részt kell vennie. Kossuth főleg a magyar ipar pártolását tűzte ki célul s mikor a *Pesti Hírlap* kiadója, Landerer Mihály bécsi nyomásra visszavonta Kossuthtól a szer-

kesztői megbízást, Kossuth megteremtette a Védegyeletet, amelynek tagjai a magyar ipar támogatására tettek fogadalmat. Ez az egyesület, amelynek Kossuth lett az igazgatója s rövid idő alatt több ezer tagot számlált, fontos tényezője lett a magyar ipari élet megerősödésének. Kossuth adta ki a jelszót arra is, hogy ki kell építeni a *fiumei vasutat*, hogy közvetlen utunk legyen a tengerhez, mert a tengeri kereskedelemben «hazánk jövődjének egyik kulcsa rejlik.»

Amióta Kossuth megvált a Pesti Hírlap szerkesztésétől, azóta a pártpolitikai élettől is távol tartotta magát. Pedig részvételére nagy szükség lett volna. A *bécsi kormány* ugyanis, mely eddig csak kerékkötője volt minden nemzeti megmozdulásnak politikai és gazdasági téren egyaránt, most váratlanul azzal a kijelentéssel lepte meg a magyar politikai világot, hogy hajlandó a tényleg szükséges reformokat végrehajtani, ha törekvéseiben az ország támogatni fogja. A támogatást Bécsben úgy képzelték, hogy az országban alakuljon egy erős *kormánypárt*, ami addig hiányzott s ez a párt kezdeményezze és hajtsa végre azután a reformokat. Megindult tehát a kormánypárt megszervezése a megyékben, hol szépszóval, hol erőszakkal, végeredményben azonban nem sok sikerrel, mert a megyék többsége továbbra is ellenzéki maradt. Pedig a kormány törekvéseinek igen kedvezett a *liberális párt* ugyanekkor történt *kettészakadása* is, abban a kérdésben, fenntartandó-e a régi megyerendszer, vagy sem? Mert sokan voltak, akik erősen támadták a megyei életet elavultsága és fogyatékoságai miatt és egy erős központi kormányrendszer kiépítését sürgették. Mások ellenben védelmökbe vették a megyéket, mert bennök az alkotmány jól bevált védőbástyáit látták. Mindkét felfogásban sok volt az igazság. S éppen ez volt a baj, mert igazának tudatában egyik fél sem akart engedni, pedig ezzel az egységes liberális pártot megszegték.

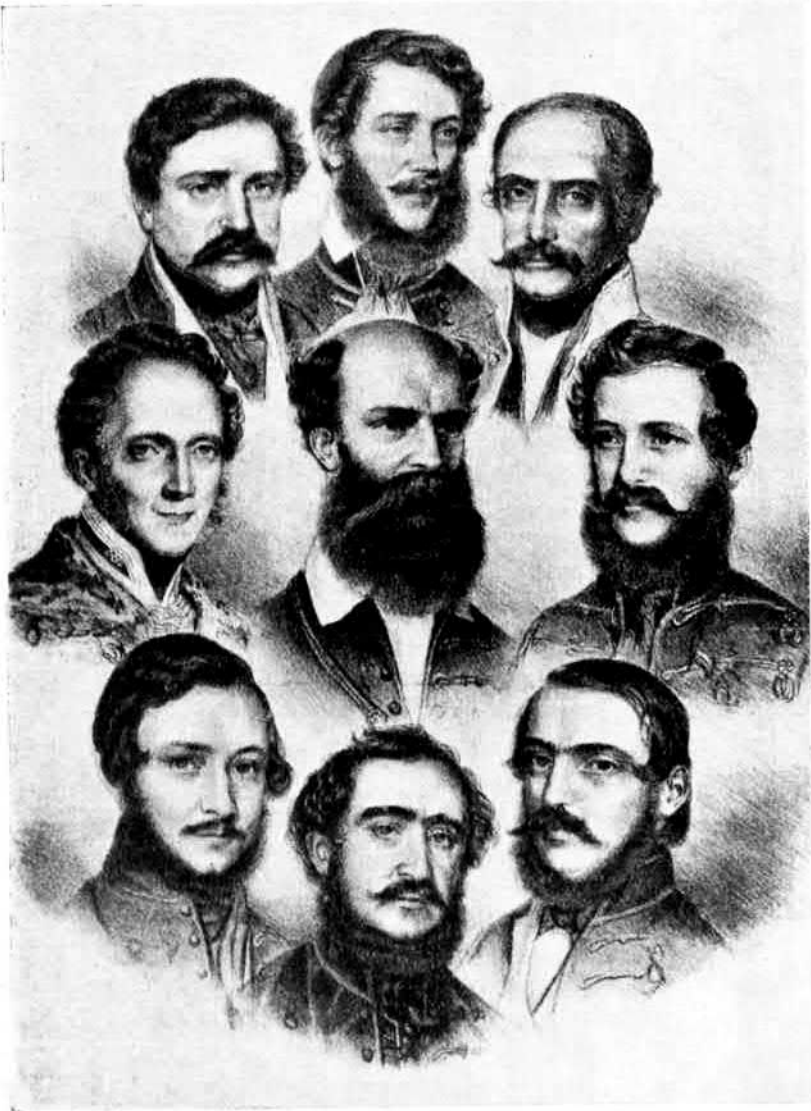
Sokáig vigasztalan volt a politikai élet képe. de később mégis győzött a józanabb belátás, ami főképp *Deák Ferenc* érdeme, aki 1847-ben olyan *programot* dolgozott ki, amelyet mindkét fél elfogadhatott. Az ekként egységessé vált ellenzék most már friss erővel készülődhetett a küszöbönálló országgyűlésre, mely a jelek szerint a politikai pártküzdelmek történetében döntő fontosságúnak ígérkezett. Kossuthot *Pest vármegye* küldte a pozsonyi országgyűlésre, melyet *V. Ferdinand király* (1835—1848) személyesen

nyitott meg néhány magyar szóval 1847 november 7-én. Az alsóház tagja lett *Széchenyi* is, aki Moson megyében választotta meg magát, hogy amennyiben a szükség kívánná, Kossuthtal az alsó táblán szembeszállhasson.

Az országgyűlés tárgyalásai hosszú ideig meddők voltak. Érdemleges munka hónapokon át jóformán alig történt, míg azután az európai események egész váratlanul új helyzet elé nem állították az országgyűlést. 1848 februáriusában *Párizsban forradalom ütött ki*, amely megbuktatta a királyságot. A párizsi forradalom hírére több európai államban forrongás támadt, mely izzóvá tette a hangulatot ott is, ahol előzőleg még sohasem volt forradalom. Kossuth *március 3-án* szóvá tette az országgyűlésen az európai eseményeket s nyíltan kijelentette, hogy az lesz a Habsburg-ház második megalapítója, aki a birodalom kormányrendszerét alkotmányos irányban reformálja és trónusát hű népeinek szabadságára állítja. Most, mikor trónusok dőltek össze s népek nyerték vissza szabadságukat, az országgyűlésnek fokozottabb mértékben kell éreznie felelősségét s lépéseket kell tennie, hogy az elavult bécsi kormányrendszer helyébe az új időknek megfelelő alkotmányos kormányrendszer lépjen nemcsak nálunk, hanem az osztrák örökös tartományokban is.

Kossuth beszéde lánggra lobbantotta a bécsi nép elégedetlenségét, amelynek első következménye *Metternich kancellár bukása* és külföldre való menekülése lett. Viszont a bécsi események hírére március 15-én *a pesti ifjúság* Petőfi Sándor, Jókai Mór, Vasvári Pál és mások vezetése alatt 12 pontba foglalta össze a nemzeti követelményeket s azokat Pest város tanácsával elfogadtatta. Ugyanekkor *Pozsonyban* Kossuth arra bírta a rendeket, hogy haladéktalanul intézzenek feliratot a királyhoz az időszerű reformok mielőbbi életbeléptetése végett. A feliratot egy népes küldöttség adta át V. Ferdinánd királynak, ki az országgyűlés kívánságait magáévá tette, hozzájárult *az első magyar felelős minisztérium* kinevezéséhez, amelynek elnöke a főrendiházi ellenzék vezére, *gróf Batthyány Lajos* lett, tagjai közt pedig oly neveket találunk, mint *Deák Ferenc*, *Kossuth Lajos*, *gróf Széchenyi István*, *báró Eötvös József*, *Klauzál Gábor*, *Szemere Bertalan*, akik a közel-múlt politikai küzdelmeiben vezető szerepet játszottak. Április 11-én megtörtént azon törvények szentesítése is, amelyek nagy

Az első magyar felelős minisztérium.

Fent: Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Mészáros Lázár. Középen: Herceg Esterházy Pál, gr. Batthyány Lajos, Szemere Bertalan. Alul: Br. Eötvös József, gr. Széchenyi István, Klauzál Gábor.

részét Kossuth személyes befolyása alatt, sőt gyakran az ő szövegezésében alkottak meg. *E törvények teljesen új alapra helyezték Magyarország alkotmányát*, amennyiben biztosították a népképviselői országgyűlést, a felelős magyar minisztériumot, a sajtó és a vallás szabadságát, a törvény előtti egyenlőséget, a közteherviselést, a nemesi előjogok eltörlésével és a jobbágyság megszüntetésével pedig a nyugodt belső fejlődést. Beteljesült tehát mindaz, amiért a nemzet legjobbjai évtizedek óta küzdöttek.

Az 1848-i törvényeket, amelyek fordulópontot jelentenek hazánk történetében, mint láttuk, nem forradalom hozta létre, bár létre jövetelüket az akkor európaszerte uralkodó forradalmi hangulat elősegítette, hanem a király és az országgyűlés közös akarata. E törvények tehát megtámadhatatlanok voltak jogi szempontból is, de még inkább azzá tette az a körülmény, hogy e törvények milliók és milliók reményeit és vágyait váltották valóra. Gondoljunk csak arra, hogy a néhány százezernyi magyar nemesiség mellett máról-holnapra egyenlő jogokat és szabad földbirtokot nyert a magyar, tót, német, oláh és szerb jobbágy is, mert hiszen az új törvénykönyv nem tett különbséget a magyarok és a nemzetiségek között, sőt a jobbágytelkek kisajátításában a magyar nemessel szemben mindig a jobbágy érdekeit védelmezte. A 48-i nagy reformokkal tehát a nemzetiségek nyertek legtöbbit, úgyszólván mindent, míg az az osztály, mely csaknem ezer esztendőn át vérével adózott s kardjával védte a hazát, szinte elvérzett a hozott nagy anyagi áldozatok súlya alatt. Ily viszonyok között emberileg bizonyosnak látszott, hogy az új Magyarország politikai életében szerephez jutott új elemek: *a polgárság* és *a volt jobbágy-ság*, nemzetiségi különbség nélkül támogatni fogják azt a rendszert, mely őket szabad birtokosokká és teljes jogú magyar állampolgárokká tette s azok a széthúzó törekvések, melyeket Bécsből és másunnan tápláltak és irányítottak, egyszersmindenkorra megszűnnek. S mégis mi történt? Alig egy-két hónappal a törvények királyi szentesítése után *a nemzetiségek* már ellenséges népekként álltak velünk szemben és fegyveres erővel támadtak a magyarság ellen ott, ahol többségben voltak. Mi, vagy ki volt ennek a megdöbbentő és érthetetlen magatartásnak az oka?

A kérdésre csak azzal válaszolhatunk: *a bécsi kormánypolitika*. Ausztria mindig úgy tekintette Magyarországot, mint gyarmatát,

Görgy Artúr.

melynek az volt a kötelessége, hogy olcsón és jól ellássa a császári fővárost és az osztrák-cseh tartományokat, melyek bevételre szorultak. Mária Terézia óta a monarchia gazdasági politikája úgy volt megállapítva, hogy mi szolgáltatunk a nyers termékeket, az osztrák-cseh tartományok pedig az ipari igényeket és szükségleteket elégitették ki. Ez a rendszer Magyarországot teljesen elszegényítette, mert kivitek és behozatali szempontból Ausztria volt az egyedüli piac, mely olcsón vásárolt és drágán adott el, ahová ennek következtében minden magyar arany és ezüst lassanként kivándorolt. Mikor azután Kossuth és a liberális ellenzék tevékenysége felébresztette a magyar nemzeti öntudatot s Ausztria veszendőnek látta régi gyarmatát, a magyar politikai életbe beledobta a *nemzetiségi kérdést*, hogy ezzel a magyar belpolitikában erősítse a széthúzó törekvéseket és gyengítse a nemzeti ellenállás erejét. Megérthető tehát ezek után, hogy a meglepően rövid idő alatt létrejött 48-i törvények elsősorban Bécsben keltettek aggodalmakat, ahol kétségbeesetten látták, mint siklik ki kezeik közül a gazdag, de olcsó magyar gyarmat. Ezért folyamodtak végső eszközként a magyarországi nemzetiségek fellázításához, ezért támogatták törekvéseiket pénzzel és fegyverrel.

Azok a rémhírek, melyek nap-nap után érkeztek Pestre az ország legkülönbözőbb vidékeiről, cselekvésre kényszerítették a nemzetet. Július elején már összegyűlt az *első népképviseleti országgyűlés*, melynek lelke és irányító szelleme csakhamar Kossuth lett. A mindenünnen feltornyosuló veszedelmet Kossuth tette szóvá *július 11-én* s ragyogó beszédének akkora volt a hatása, hogy az országgyűlés egyhangúan megszavazta a magyar hadsereg felállítását. így született meg a magyar honvédség.

Az események most már rohamosan követték egymást. *Jella-chich horvát bán* a bécsi kormány tudomásával különféle ürügyek alatt betört az országba s mivel *gróf Batthyány Lajos* miniszterelnök nem tudta visszatérésre bírni s mivel különben is igaznak bizonyult az a hiedelem, hogy a horvát bán mögött Bécs áll, a magyar minisztérium lemondott. Az országgyűlés most *honvédelmi bizottságot* alakított s felelős minisztérium hiányában erre bízta az ország kormányzását. E bizottság elnöke, de egyúttal esze és lelke Kossuth volt, aki belátta, hogy semmi értelme sincs többé a tárgyalásoknak, hanem a fegyverre kell bízni a döntést. Ennek

Bem József.

első feltétele azonban az volt, hogy sürgősen szervezni kell az országgyűlés által már megszavazott hadsereget. Evégből Kossuth személyesen járta be az Alföld nagyobb városait s gyűjtő beszédekben hívott fel mindenkit «a szent szabadság oltalmára». Szavaira máról-holnapra seregek állottak elő, melyek azután nemcsak JeUachich horvátjait verték ki az országból, hanem megfékeztek a nemzetiségi lázadásokat is.

Ekkor azonban közbelépett *az osztrák kormány*. Azzal az indo-

A debreceni ref. nagytemplom.

kolással, hogy a közben kitört *bécsi forradalmat* a magyarok készítették elő s hogy a magyar csapatok a bécsi forradalmárok megsegítése végett osztrák területre léptek, *Windischgraetz herceg* tábornokot hatalmas sereg élén Magyarország ellen küldték, hogy — amint mondták — itt rendet teremtsen. A túlnyomó erővel szemben a gyakorlatlan és kellően fel sem szerelt honvédség nem tudott helytállani, több ízben vereséget is szenvedett, úgy, hogy Windischgraetz 1849 januáriusában a fővárosba is bevonulhatott. A honvédelmi bizottság ekkor már Debrecenben tartózkodott az országgyűléssel együtt s onnan irányította a nemzet ellenállását..

A téli hónapokban a császáriak támadó hadműveletei szüneteltek. Ezt az időhaladékot azonban *Kossuth* csodálatosan fel tudta, használni. Emberfeletti erőfeszítéssel újjászervezte és felszerelte a honvédeket, rendbe hozta az ország pénzügyeit és közigazgatását, lépéseket tett a külföldi kapcsolatok kiépítésére s ami szintén igen lényeges volt, a magyar nemzetben fenntartotta és meggyőződéssé

A független magyar állam pecsétje.

érlelte a végső győzelembe vetett hitet és bizalmat. *A honvéd csapatok*, melyeket *Görgey Artúr*, *Damjanich János*, *Klapka György*, Erdélyben pedig *Bem József* vezettek, nemcsak beváltották, hanem jóval felül is haladták a hozzájuk fűzött várakozásokat. Mikor a honvédek ellentámadása 1849 tavaszán megindult, az ország területének nagyobb része ellenséges kézben volt. S május végén már nem volt ellenség a haza földjén, mert honvédeink győzelmetgyőzelemre aratva, kiverték innen az osztrákokat, sőt május 21-én *Budavárát* is visszafoglalták tőlük.

A bécsi kormány, mely *Windischgraetz* győzelmes előnyomu-

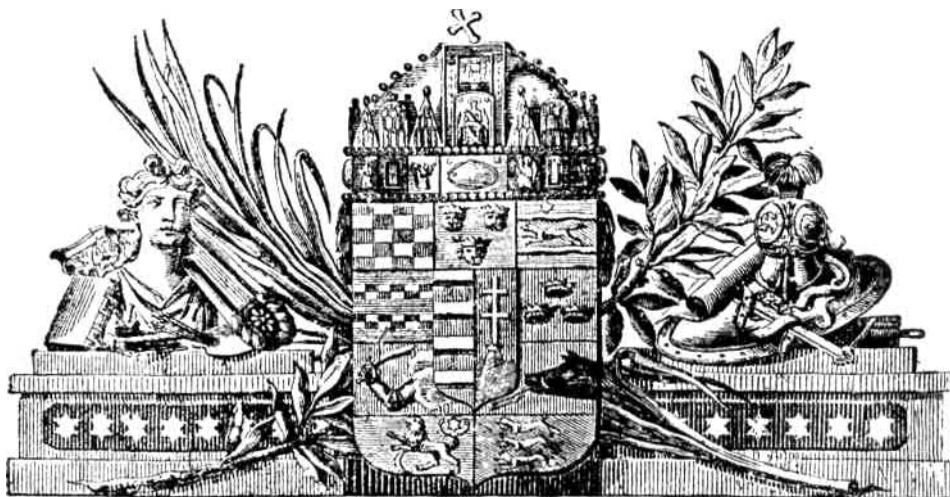
lása után azt hitte, hogy a magyar kérdést egyszersmindenkorra elintézte, nem akart megnyugodni a szégyenletes kudarcban. De erkölcsileg is kötelezve érezte magát a küzdelem továbbfolytatására és pedig a debreceni országgyűlés *1849 április 14-i* azon határozata miatt, mely kimondta a *Habsburg-ház trónvesztését* és *Magyarország teljes függetlenségét*. Azzal Bécsben nem törődtek, hogy ez az országgyűlési határozat csak válasz volt az új osztrák császárnak, *Ferenc József*-nek azon rendeletére (1849 március 4), mely eltörölte a magyar alkotmányt és az országot császári tartománnyá süllyesztette. A császári kormány úgy érezte, hogy minden áron és minden eszközzel vissza kell szereznie elvesztett katonai és politikai tekintélyét és meg kell buktatnia azt a kormányt, melynek élén *Kossuth Lajos* állott, mint *Magyarország megválasztott kormányzója*. Ausztria gyengének érezte magát Magyarország leigázására, ezért szövetséget kötött *Miklós orosz cárral*.

Miklós cár készségesen megsegítette Ausztriát Magyarországgal szemben, mert halálos ellensége volt minden forradalomnak és a magyar szabadságharcot is csak forradalomnak tekintette. Az *oszo-osztrák négyszeres túlerővel szemben* természetesen minden vitézség, bátorság és hősiés önfeláldozás hiábavalónak bizonyult. A magyar szabadság ügyét Kossuth páratlan erélyessége sem tudta győzelemre segíteni s mikor ez nyilvánvalóan kitűnt, lemondott kormányzói méltóságáról, átadta a hatalmat *Görgey Artúr* honvéd főparancsnoknak s elhagyta az országot. Görgey pedig felismervén a további ellenállás céltalanságát, 1849 augusztus 13-án *Világos mellett* az orosz főhaderő előtt letette a fegyvert. A magyar szabadságharc ezzel véglegesen elbukott.

Kossuth eleinte *török földön* húzódott meg, de 1851 őszén *Angliába* utazott, hogy megkezdje azt a nagy felvilágosító munkát, melynek célja volt a külföldet Magyarország helyzetéről tájékoztatni. Az angol nép úgy fogadta Kossuthot, mint az örök emberi jogok bátor harcosát, akinek angol nyelven tartott szónoklatai és előadásai mindenütt magokkal ragadták a hallgatóságot. A magyar kérdés Angliában époly népszerűvé vált, mint az *amerikai Egyesült-Államokban*, ahol Kossuth (1851 —52) szintén több hónapot töltött s ahol őt a hivatalos körök is a legnagyobb tisztelettel fogadták. *Kossuth neve azóta sem ment feledésbe* Amerikában s ma is úgy él ott a köztudatban, mint a nemzeti alapon álló népjogok

kiterjesztésének apostoláé. Newyorkban szobor hirdeti nagyságát. Amerikából Angliába visszatérve, Kossuth tovább folytatta tevékenységét a magj^ar ügy szolgálatában. Különösen sokat fáradozott 1859-ben, a *francia-olasz-osztrák háború* idején, mert az akkori európai helyzetet teljesen érettnek találta arra, hogy Magyarország függetlenségének visszaszerzésére döntő lépéseket tegyen. *III. Napoleon francia császár* szoros érintkezésben állott vele, *az olaszok is* támogatták törekvéseit, de csak addig, amíg céljukat el nem érték. Mikor elérték, visszavonultak a magyar ügy támogatásától. Most is, mint történelmünk folyamán annyiszor, igazaknak bizonyultak Zrínyi azon szavai, hogy «az mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékiink, senki sem érzi nyavalyánkat úgy, mint mi».

Kossuth nem volt az az embei, akit néhány sikertelen kísérlet teljes visszavonulásra kényszeríthetett volna. Továbbra is élénk figyelemmel kísérte az európai eseményeket s valahányszor a körülményeket Magyarország szempontjából kedvezőknek ítélte, mindannyiszor lankadatlan erővel kezdte újra a küzdelmet. *Az 1867-i kiegyezés után* azonban teljesen visszavonult a külpolitikai tevékenységtől. Ellensége volt ugyan a kiegyezésnek, mert azt az országra nézve károsnak tartotta, de nem akarta a meginduló fejlődést külső bonyodalmakkal zavarni, vagy megakasztani. Sokkal jobban szerette hazáját, mint saját politikai meggyőződését, pedig ennek egész életét feláldozta. *Turinból*, ahol kisebb-nagyobb megszakításokkal 1863 óta lakott, változatlan szeretettel és nem csökkenő érdeklődéssel figyelte Magyarország belső életének alakulását s nem volt fontosabb kérdés a magyar politikában, tudományban és irodalomban, mely figyelmét elkerülte volna. Lassanként *ő lett a legfőbb magyar erkölcsi bíró*, kinek ítélete előtt még azok is meghajoltak, akik vele ellentétes politikai elveket vallottak. A turini remete szerény otthona *búcsújáróhellyé lett*, ahová kegyeletes lélekkel zarándokoltak el azok, akik Kossuth elveinek diadalától várták Magyarország teljes függetlenségét. A magyar nép körében nem volt s ma sincs népszerűbb alak Kossuthnál, mert nem felejtette el, hogy neki köszönheti a földet és a szabadságot. Haláláig, mely 1894 március 20-án Turinban következett be, Kossuth Lajos volt Magyarország koronázatlan fejedelme.

Magyarország címere.
A Magyar Törvénykönyv 1822-i kiadásának címlapján.

DEÁK FERENC.

Deák Ferenc az 1832—1836-i és az 1839 — 1840-i országgyűlésen. Az adózás kérdése és a köznevelés. Deák visszavonulása a politikai élettől. Az 1848-i minisztériumban igazságügyminiszter. Lemondása. Szerepe az önkényuralomban és az 1861-i országgyűlésen. A két felirat. A hűsvéti cikk. Az 1867-i kiegyezés. A Deák-párt. Pártviszonyok 1867 után.

A mikor *Deák Antal*, az 1832—36-i országgyűlésen Zala vármegyének követe, belefáradva a politikai pártküzdelmekbe, visszavonult a politikától, őt marasztaló követársainak azt felelte: «Küldök én nektek magam helyett egy fiatal embert, kinek kisujjában több tudomány és képesség van, mint egész magamban.» öccsére, Ferencre (született 1803 október 17) gondolt ekkor, aki Zala megye helyettes alispánja volt s akinek nagy jogi tudását és éles ítélőképességét általánosan ismerték a megyében.

Az 1832 —36-i országgyűlésen a liberális ellenzéket olyan nevek képviselték, mint *Kölcsey Ferenc*, *Beöthy Ödön*, *Klauzál Gábor*, *Bezerédi István*, kik már tisztos politikai múltta tekinthettek vissza. Nem volt könnyű ily tekintélyek között az ország-

Deák Ferenc.

gyűlésen szerephez jutni. Azok a beszédek azonban, melyeket Zala megye fiatal követe a szőnyegen lévő kérdések, különösen a jobbágyság helyzetén segíteni akaró, úgynevezett *úrbéri javaslatok* kapcsán tartott, csakhamar feléje fordították a közfigyelmet. Nem egyszer az ő felszólalásai döntötték el a vita sorsát, mert kitűnt, hogy nemcsak a magyar történelmet, hanem a magyar törvénykönyvet is oly alaposan ismeri, mint kevesen kortársai közül. A következő, 1839 — 40-i országgyűlésen már mint a liberális ellenzék elismert *vezéralakja* jelent meg, akinek nagy része volt abban, hogy ez az országgyűlés a magyar nyelv és a jobbágyok ügyében néhány időszerű és nagyjelentőségű törvényt hozhatott.

Deák Ferenc aláírása.

Az ellenzék szívós és céltudatos munkája, melyet Kossuth Lajos Pesti Hírlapja hathatósan támogatott, nagy aggodalmakkal töltötte el a kormányköröket. Már is attól tartottak, hogy a megyei közélet lassanként teljesen ellenzéki befolyás alá kerül, ha pedig ez tényleg megtörténik, az országgyűlések ellenzéki többsége állandósulni fog. A kormány tehát *a megyékben akart többséget* biztosítani politikájának, azon az egyszerű okon, mert a megyék, illetőleg a megyei többségi pártok szabták meg, hogy követeik hová csatlakozzanak s egy-egy kérdésben hogyan szavazzanak. A *szatmár-megyei eset* jó példa volt e tekintetben a kormány számára. Szatmár megye liberális szellemű választmánya ugyanis 1841-ben 12 pontban foglalta össze a nemzeti követelményeket, köztük a közteherviselést is, ami más szóval a nemesség megadóztatását jelentette. A választmány ezen javaslatát a túlnyomóan birtoktalan nemesekből álló megyei közgyűlés megbuktatta, azzal a jelszóval, hogy «nem adózunk». A köznemesség elvi kérdést csinált a nemesség adómentességéből s nemcsak Szatmár megyében, hanem egyebütt is az a vélemény alakult ki körükben, hogy adómentességük és a magyar szabadság ugyanegy s ha valaki a nemesség adómentességét támadja, egyúttal a magyar alkotmányt is támadja. Így azután a küszöbönálló 1843 — 44-i országgyűlésre szóló követválasztásoknál a választási harc súlypontja természetesen *az adózás kérdésére* esett. Minden megyében, így *Zala megyében* is hatalmas szervezkedés indult meg. Zalában az értelmiség és a tisztviselői kar

a nemesség megadóztatása mellett foglalt állást, a köznemesek ellenben annál határozottabban követelték a még érvényben lévő adómentesség változatlan fenntartását. A közgyűlésen a birtoktalan köznemesek akarata győzött, aminek következtében *Deák Ferenc*, aki a nemesség megadóztatását immár elodázhatatlan szükségnek tartotta, kijelentette, hogy nem vállalja el a megye követi tisztét.

Deák visszavonulását a *Pesti Hírlap* nemzeti csapásnak ne-

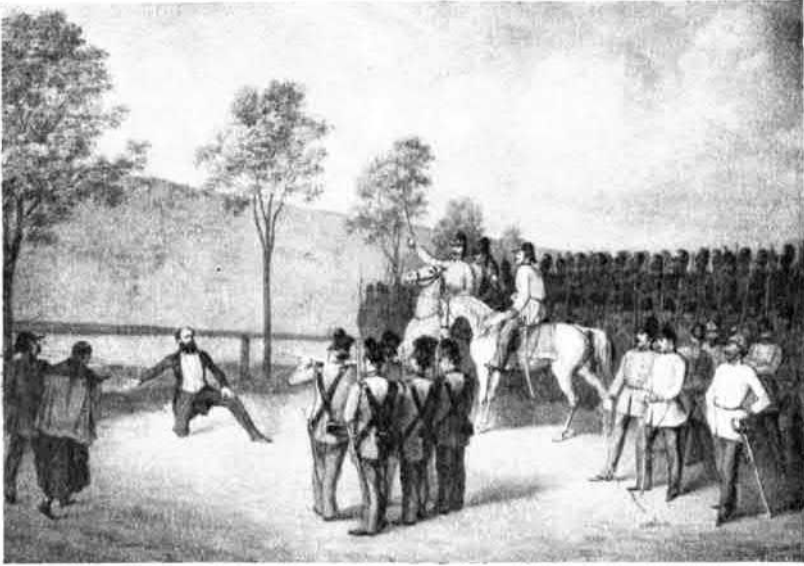

A tizenhárom aradi vértanú.

vezte. Pest vármegye, mely a megyei mozgalmakban mindenkor az élen haladt, felajánlotta ugyan neki az egyik követséget, Deák azonban megmaradt elhatározása mellett. Távollétét a *pozsonyi országgyűlés* erősen megérezte. Olyan kérdések kerültek napirendre, melyek nagy érdeklődésre tarthattak számot, mint például a magyar nyelv hivatalossá tétele a törvényhozásban, közigazgatásban, közoktatásban s magában az országgyűlésben, továbbá a vegyesházasságok, a nem nemesek hivatalviselése, stb. Ezekben a kérdésekben, de általában véve az ellenzék egész munkájában nagy szükség lett volna Deák tudására, higgadtságára és irányító szerepére. Az országgyűlésen tulajdonképpen hiányzott a vezér,

mert Széchenyi a felsőházaknak volt tagja, Kossuth pedig nem volt követ s így ez az országgyűlés, mely elé mindenki oly nagy várakozásokkal tekintett, csalódást és csüggedést okozva, oszlott szét.

Bár Deák az 1847 november 7-én megnyílt pozsonyi országgyűlésre csak 1848 március 20-án mehetett el, mert betegsége távoltartotta a politikától, *gróf Batthyány Lajos*, a megbízott miniszterelnök, neki szánta *az igazságügyminiszteri tárcát* minisz-

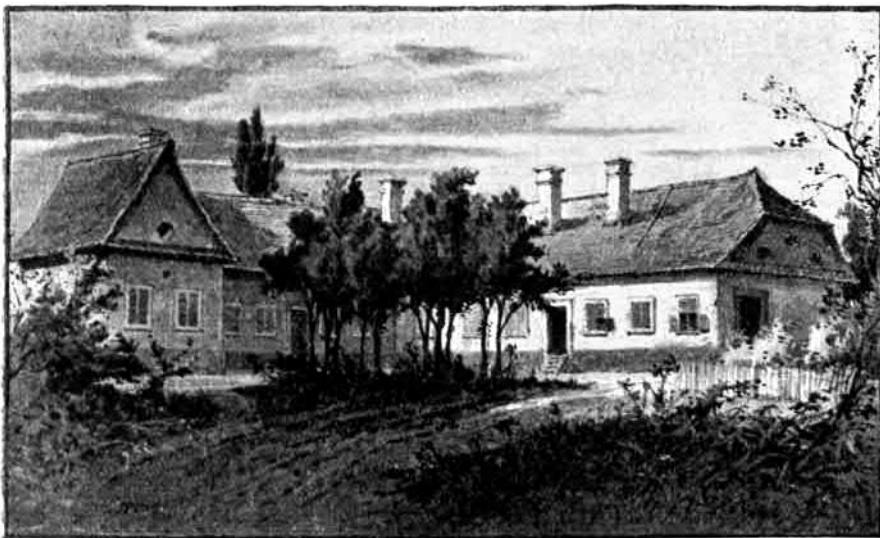

Gróf Batthyány Lajos kivégzése.

tóriumában. Deák azonban csak hosszas rábeszélés után fogadta el a miniszterséget s ezzel a meglepetésszerűen egymást követő események központjába került. Gróf Batthyánynak Deák volt legbizalmasabb embere, aki nemcsak a minisztertanácsban, hanem az országgyűlésen is a mérsékelt álláspontot képviselte a túlzókkal szemben. Mint miniszter, a napi politikában alig vett részt és e téren a szerepet átengedte Kossuthnak, kinek egyénisége inkább megfelelt a forrongó időknek, mint Deák hideg tárgyilagossága. Idejét teljesen *a törvényalkotásoknak* szentelte, mert hiszen a gyökeresen megváltozott viszonyok miatt tömérdek változás történt a közjogban és a magánjogban egyaránt. Mikor azonban 1848 szep-

temberében a *Batthyány-minisztérium*, lemondott, Deák szinte teljesen visszavonult s ha tagja maradt is az országgyűlésnek. azon csak ritka esetben szólalt fel.

Kossuthot és az országgyűlést nem követte Debrecenbe. Nem engedte ezt Windischgraetz császári főparancsnok sem, kinél a magyar országgyűlés megbízásából 1849 januáriusának első napjaiban közbenjárt az osztrák támadás elhárítása végett. Később jredig a folyamatban lévő hadműveletek tették számára lehető-

Deák Ferenc kehidai háza.

lenné a Debrecenbe való utazást. Deák *teljes visszavonultságban* töltötte napjait Pesten és zalamegyei birtokán, Kehidán, várva az események fejlődését. Itt érte a világosi fegyverletétel híre. Itt értesült arról is, hogy a kegyetlenségéről hírhedt *Haynau* osztrák főparancsnok 1849 október 6-án *Aradon* 13 honvédtábornokot kivégeztetett s hogy ugyanazon a napon lőtték föbe Pesten *gróf Batthyány Lajos* volt miniszterelnököt is, akihez az őszinte barátság szálai fűzték. Bármily közelről érintették is lelkét az osztrák önkényuralom kegyetlen és durva megtorló intézkedései, a nagyszámú kivégzések és bebörtönzések, Deák hallgatott és bízva az igazságos ügy győzelmében, türelemre és várokozásra intette

mindazokat, akik tőle vártak tanácsot és utasításokat. A megfélemlített és meggyötört magyarság benne látta az ország vezérét és igyekezett őt követni.

Deák álláspontja változatlan maradt azután is, hogy 1854 óta Pestre költözött az «*Angol királyné*» szállodának két kis szobájába, ahol haláláig (1876 jan. 28) lakott. Néhány évtizeden át ez a két kis szoba volt *a magyar politikai élet központja*. Az önkényuralom első éveiben, amelyet a császári birodalom belügyeit intéző Bach osztrák belügyminiszterről *Bach-korszak* néven ismerünk, magyar politikai életről természetesen szó sem lehetett. A nemzet múltjában élt, a múlt emlékeit ápolta s *a magyar irodalom és történelem művelésében és tanulmányozásában* keresett vigasztalást a jelen és biztatást a jövő számára. Mikor *Vörösmarty Mihály* 1855-ben hirtelen elhalt, Pest város olyan temetést rendezett a nagy költőnek, hogy az valóságos politikai tüntetés volt az önkényuralom ellen. S midőn Deák Ferenc, mint az elhalt költő legjobb barátja, a teljesen vagyon nélkül maradt család számára gyűjtést kezdeményezett, néhány hónap alatt mintegy százezer forint gyűlt össze. A magyar ruha viselése ismét elterjedt, a *Magyar Tudományos Akadémia*, erős ellenőrzés alatt ugyan, de újra megkezdhette működését és irányíthatta a magyar irodalmi és tudományos életet. S alig tíz évvel Világos után, annyira megizmosodott a magyar nemzeti érzés és öntudat, hogy vele Bécsnek is számolnia kellett, főképp az *olasz-osztrák-jrancia háborít* (1859) után, amelyben az osztrák fegyvereket nagy vereség érte.

Ferenc József császár a lassanként megváltozott viszonyok között szükségét érezte annak, hogy szakítson az önkényuralommal és alkotmányt adjon a császári birodalom népeinek. 1860 október 21-én tette közzé azt a rendeletet, melyet azóta *októberi diplomának nevezünk*, melyben új alkotmányt adott a császárság minden tartományának, így Magyarországnak is, amelyet Bécsben természetesen csak tartománynak tekintettek. Ez az oka annak, hogy az októberi diploma nem vett tudomást az 1848-i törvényekről, hanem a 48 előtti állapotokat állította helyre. Meghagyta ugyan a magyar országgyűlést, de ennek hatásköréből kivette a pénzügyet, a hadügyet és a kereskedelemügyet. Ezekben a fontos és lényeges kérdésekben a Bécsben üléselő *birodalmi tanácsra* bízta az intézkedést, mely tanácsban Magyarországnak is adott képviselőt.

Az októberi diploma az önkényuralomhoz képest haladást jelentett, egészben véve azonban éles ellentétben állott a 48-i magyar alkotmánnyal. Deák sem titkolta, hogy *lehetetlennek tartja* a diploma elfogadását. Aggodalmait Ferenc József császárnak is

Gróf Teleki László.

előadta, amidőn Bécsbe hívták, hogy megtudják véleményét néhány vitás pontra nézve. Deák már ekkor őszintén ajánlotta a császárnak, hogy állítsa helyre a magyar alkotmányt és ez esetben a magyar országgyűlésnek gondja lesz arra, hogy az egész birodalmat egyformán érdeklő ügyek, az úgynevezett közös ügyek, méltányos és igazságos rendezést nyerjenek. A bécsi kormány azonban hallani sem akart az októberi diploma módosításáról s

különösen arról nem, hogy Magyarország visszanyerje az 1848-i alkotmányt. Az októberi diploma kiegészítéséül kiadott *1861 február 26-i császári rendelet (februári pátens)* egészben véve fenntartotta az októberi diplomát s azon mindössze csak annyi változtatást tett, hogy a közös ügyek intézésére nem birodalmi tanácsot, hanem 343 tagból álló *birodalmi gyűlést* (német nyelven Reichsrath) létesített, melyben Magyarország 85, Erdély 26 és Horvátország 9 taggal lett volna képviselve. Kitűnt tehát, hogy a bécsi kormány Magyarországnak továbbra is tartományi szerepet szánt, melynek csak olyan alkotmánya lett volna, mint bármelyik osztrák, vagy cseh tartománynak. Ezt az alkotmányt természetesen nem fogadhattuk el.

Minthogy az októberi diploma elrendelte, hogy az új alkotmány elfogadása és a magyar törvények közé való beiktatása végett a *magyar országgyűlés* összehívassék, 1861 április 2-án az időközben lezajlott választások után összegyűlt az országgyűlés. Az országgyűlésen *két párt* állott egymással szemben. Az egyik párt, amelyet *gróf Teleki IMSZLÓ* vezetett, aki csak nemrég tért vissza a száműzetésből, azt vitatta, hogy sem az októberi diploma, sem az országgyűlést megnyitó trónbeszéd alapján nem lehet Bécesel tárgyalni; az országgyűlés tehát egyszerűen jelentse ki ezt az álláspontját egy határozatban s azután oszoljon szét. Ezt a pártot, mely az ország nagy s talán nagyobb részének érzését és gondolkozását fejezte ki, *határozati pártnak* nevezték. Ezzel szemben *Deák és hívei* azt állították, hogy a kérdést nem szabad ilyen ridegen kezelni. Elsősorban a nemzet érdekében áll nyilatkozni arról, hogy miért nem fogadja el az októberi diplomát és miért ragaszkodik a 48-i törvények visszaállításához és ezek alapján a felelős minisztérium kinevezéséhez. Mindezt legcélszerűbb volna a császárhoz címzett feliratban részletesen kifejtve a nagy nyilvánosság elé bocsátani. A Deák Ferenc körül csoportosuló pártot *felirati párt-nak* nevezték.

Az országgyűlésen eleinte a határozati pártiak voltak többségben. *Gróf Teleki IMSZLÓ öngyilkossága* óta (1861 május 7) azonban, akit felőrölt idegzete kényszerített erre a végzetes elhatározásra, az arány a felirati párt javára megváltozott. Az országgyűlés elfogadta azt a *feliratot*, amelyet Deák Ferenc fogalmazott meg, s azt haladéktalanul fel is terjesztette Bécsbe. A felirat a magyar

Gróf Andrássy Gyula minisztériuma 1867-ben.

alkotmány mesteri védelme volt, mely nagy hatást keltett nemcsak Magyarországon, hanem a külföldön is. Bécsben hidegen fogadták, s azt vitatták, hogy az 1848—49-i események után elképzelhetetlen egy önálló Magyarország. A császár is osztotta ezen álláspontot s a magyar országgyűlés feliratát visszaküldte, mint olyat, mely jelen alakjában nem alkalmas tárgyalásra.

Deák és a felirati párt nagy viták után arra határozta el magát, hogy *újabb feliratot intéz* az uralkodóhoz és ebben megteszi észrevételeit arra a császári leiratra is, amellyel Bécsből az első feliratot visszaküldték. Ezt a második feliratot is *Deák fogalmazta*. Hangja határozott volt s bár kicsendült belőle az uralkodó személye iránt való tisztelet, de leszögezte azt az álláspontot is, hogy a magyar alkotmány tárgyában nincs helye az alkudozásoknak. A haza iránt való kötelesség és a becsületes meggyőződés a magyar alkotmányhoz kötnek minden magyar képviselőt, ebből nem engedhetnek, mégha tudják is, hogy a tárgyalások ezzel megszakadnak és az országra a megpróbáltatások újabb napjai fognak elkövetkezni. *A magyar nemzet «túrni fog csüggedés nélkül, mint ősei túrtek és szenvedtek, hogy megvédhessenek az ország jogait. Mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják. De amiről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges».*

Örök érvényű igazságok, amelyekről ma sem szabad soha megfedelkednünk!

A második feliratnak egyéb következménye nem lehetett, mint az *országgyűlés feloszlása*, ami 1861 augusztus 22-én tényleg megtörtént. Jellemzi a megváltozott helyzetet, hogy a feloszlató császári rendeletet a képviselők nyugodtan fogadták. Mindenki érezte, hogy a visszaállított *önkényuralom* alig tarthatja magát sokáig, addig pedig — Deák szavait idézve — «túrni fog a nemzet csüggedés nélkül».

Az alkotmányos élet megszűnése következtében Deák is folytatta csendes, visszavonult, szemlélődő életmódját, úgy, ahogy azt az önkényuralom korábbi évei alatt megszokta. Figyelmét most sem kerülte el semmi fontosabb esemény, különösen olyan nem, ami közelről érintette az országot, vagy annak alkotmányát. Ennek az éber figyelemnek köszönhetjük *«Adalék a magyar köz-*

joghoz» című nagy művét, melyben egy bécsi jogásznak a magyar alkotmány ellen intézett támadásait tette bíráló tárgyává. Egyben pedig a magyar alkotmány alapelveit oly világosan határozta meg s az osztrák támadással szemben oly fényesen megvédelmezte, hogy ma sincs *Deák* könyvénel jobb közjogi munkánk.

Rövid néhány esztendő leforgása után lényegesen enyhült az a rideg felfogás, amellyel a bécsi hivatalos körök a magyar kérdést eddig kezelték. Megbízható hírek szállingóztak arról is, hogy a császárban megvolna a hajlandóság arra, hogy Magyarországgal végleges megegyezésre lépjen, de a kezdeményező lépéseket a magyar politikusoktól várja. Mikor azután kitűnt, hogy a híreszteléseknek komoly alapjuk van, *Deák Ferenc* a *Pesti Napló* 1865. évi húsvéti számában nevének felemlítése nélkül egy vezércikket írt (*«húsvéti cikk»*), melyben a magyar történelemre visszapillantva, megállapítja, hogy a múltban nem a császári kormány államférfiak hanem az uralkodók voltak azok, akik megértették a nemzet lelkét s «kik mélyebb belátással és szigorúbb lelkiismeretességgel a magyar alkotmány ellen intézett rendeleteket visszavették és a nemzet bizalmát és reményét ismét felébresztették». Mindenki érezte, hogy itt nem történik egyéb, mint az, hogy *Deák békejobbot nyújtott az uralkodónak az osztrák kormány feje felett*. A húsvéti cikknek éppen ezért rendkívül nagy volt a hatása nemcsak nálunk, hanem Ausztriában is. *Ferenc József* császár is megértette, hogy mire gondolt *Deák* cikke megírásakor és készségesen vállalkozott arra, hogy megtegye az első lépéseket a magyar nemzet lelkének kibékítésére. Magánpénztárából nagyobb adományt juttatott a Magyar Tudományos Akadémia céljaira, majd személyesen lejött Pestre, hogy közvetlenül megismerje a magyar politikai élet vezető embereit. Végül pedig *1865 december 10-re összehívatta a magyar országgyűlést*.

Ezzel az országgyűléssel indultak meg az úgynevezett *kiegyezési tárgyalások*, melyeket az 1866-ban hatalmi kérdések miatt kitört *osztrák-porosz háború* rövid időre megakasztott ugyan, a béke helyreálltával azonban tovább folytak. Eredményük a korszakalkotó *1867-i kiegyezés* lett. A kiegyezés nemcsak a magyar alkotmányt állította helyre, szinte teljesen az 1848-i alapokon, hanem *azt a viszonyt* is rendezte, mely Magyarországot és Ausztriát

Ferenc József király 1867-ben.

Erzsébet királyné 1867-ben.

a *pragmatica sanctio* alapján egymáshoz fűzte (1867. XII. t.-c.). 1867 februáriusában megtörtént *a második magyar felelős miniszterium kinevezése gróf Andrássy Gyula* elnöklete alatt, június 8-án pedig Ferenc Józsefnek és Erzsébetnek ünnepélyes *megkoronázása*. Ezzel Magyarország külsőképpen is visszavívta függetlenségét.

Az 1867-i kiegyezés *Deák Ferenc legnagyobb alkotása*, mely megoldotta azokat a kérdéseket, amelyek Magyarországnak és Ausztriának egymáshoz való viszonyát szabályozták s melyek nélkül e két állam között sohasem jött volna létre béke és egyetértés. Deák jól tudta, hogy e kiegyezésben a béke kedvéért áldozatokat kellett hoznia a magyar nemzetnek és tudta azt is, hogji a kiegyezés hiányainak kiépítése a jövő nemzedékek céltudatos és türelmes munkájának van fenntartva. De bízott a magyar nemzet politikai érettségében és abban, hogy «idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják» azt, amiről most le kellett mondani. Elvitathatatlan tény mindamelllett, hogy az 1867-i kiegyezés által megteremtett béke tette lehetővé — a kezdet nehézségeinek leküzdése Titán — Magyarország gazdasági megerősödését s azt az általános fellendülést, mely hazánkat Kelet-Európa egyik legfontosabb politikai tényezőjévé tette.

A kiegyezés *pártokra* bontotta a magyarságot. Azok, akik megnyugodtak az elért eredményekben s Deákat, a haza bölcsét vallották vezérül, *a Deák-pártban* tömörültek. Azok, akik a 48-i alkotmány teljes visszaállítását követelték, *Tisza Kálmán* vezetése alatt *a balközép-pártot* képezték és egyúttal kiegyenlítő szerepet vittek a Deák-párt és az Ausztriától való teljes elszakadást követelő *szélsőbal-párt* között. A kiegyezés első éveiben a Deák-párt haladt az élen, utóbb azonban lehanyatlott a tekintélye. Az ország közvéleménye új pártalakulást sürgetett, hogy új erők kerüljenek a kormányrúd mellé, esetleg olyanok is, akiket eddig a pártpolitika szorított ki az alkotó munkából. így jött létre 1876-ben Deák Ferenc hozzájárulásával *a Deák-pártnak és a Tisza Kálmán vezetése alatt álló balközép pártnak egyesülése* (latin néven: *fúziója*) tisztán 67-es alapon. Az új párt szabadelvű párt néven és 1889-ig Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt, évtizedeken át vezette Magyarorszag ügyeit, tagadhatatlanul előre.

A szabadelvű párttal szemben a fúzió óta *a szélsőbal* képviselte a 48-as elveket és pedig fokozódó népszerűséggel. Annak a nem-

zedéknek, mely végigküzdötte a szabadságharcot, átszenvedte az önkényuralom gyötrelmes és megalázó éveit s tanúja volt a b7-es kiegyezés erőfeszítéseinek, *Kossuth lett a prófétája*. Lassanként közmeggyőződéső vált, különösen a magyar vidékeken, hogy' csak az a nemzet fejtheti ki gazdasági erőit és nemzeti sajátságait, amely független és szabad. A bennünket Ausztriához fűző közjogi viszony sohasem volt nálunk népszerű. A magyarságnak sohasem kellett. És minél merevebben zárkózott el Ausztria, különösen a világháborút megelőző évtizedekben a nemzeti követelések, így

A világháború hőseinek emléke.

az önálló vámterület, az önálló jegybank, az önálló nemzeti hadsereg, a nemzeti külképviselet stb. kérdéseiben velünk szemben, a magyarság állásfoglalása annál hangosabb és annál erőteljesebb lett a tekintetben, hogy az ezeréves magyar állam nemzeti erőit és sajátságait korlátozó terhes közjogi viszony kötelékei minél előbb felbontassanak és minél előbb megvalósuljon az a Magyarország, melynek alapjait 1848-ban Kossuth Lajos rakta le.

A Gondviselés kifürkészhetetlen akaratából hazánk 1918-ban független állammá lett, mely végleg elszakadt Ausztriától. Az ekkor függetlenné lett Magyarország azonban nem Kossuth Magyarország! Az új Magyarország nem a mi akaratunkból, hanem azon európai államok akaratából jött létre, melyekkel 1914-től 1918-ig hadilábon állottunk. Akkori ellenségeinknek pedig nem állott

érdekükben egy erőteljes és fejlődésre képes Magyarország létesítése. Olyan országot akartak a régi, ezeréves Magyarországból alkotni, mely csak a papiroson legyen szabad, valójában azonban mindenben tőlük függjön. A trianoni békében ezt el is érték. S most névleg függetlenek vagyunk, de valóságban rabok, mert nem tudunk megmozdulni.

Minden emberi alkotás múlandó. A trianoni béke is gyarló emberi mű. S mi égő szemekkel, összeszorított ajakkal és igazunk tudatában magasra emelt homlokkal várunk. *Várjuk az igazság győzelmét, mert bízunk az isteni örök igazságban.*

BEFEJEZÉS.

A magyar szent korona jelentősége és viszontságainak története. Tanulságok a magyar nemzet történetéből.

Az ezeréves magyar történelem legdrágább emléke a magyar szent korona. Attól a pillanattól kezdve, hogy az esztergomi érsek *Szent Istvánt* a II. Szilveszter pápától adományozott koronával Magyarország királyává koronázta, ez a korona lett a királyi méltóság és hatalom alapja és jelképe. S megmaradt annak akkor is, midőn a pápa koronájának alakja idővel megváltozott. Ezzel a koronával ugyanis *Géza király* egybeforrasztotta

(1074—1077)

azt a koronát, amelyet a görög császártól kapott elismerésül azért, hogy emberségesen bánt a kezébe került görög hadifoglyokkal. A kis keresztet pedig századokkal később, talán *Zsigmondi király* korában (1387—1437) illesztették a koronára. De bármilyen változásokon ment át az idők folyamán Szent István koronája, azt mindenkor mindenki a szent király koronájaként tisztelte.

Őseink csak azt tartották *igazi, törvényes királynak*, akinek homlokát megérintette ez a korona. S ha valamelyik király méltatlannak bizonyult a trónra s a nemzet e miatt ellene fordult és mást ültetett helyébe, az utód mindaddig nem koronáztatta meg magát, míg a Szent István koronájával megkoronázott király élt.

Szent Lászlóról tudjuk is, hogy csak akkor tétette fejére a szent király koronáját, mikor a törvényesen megkoronázott Salamon haláláról értesült.

A szent korona már az *Árpádok korában* is több volt, mint pusztán kegyeleti tárgy, vagy drága királyi ékszer. Már ekkor is fontos jogok forrásának tartották, melyből nemcsak a király merített, hanem a nemzet is. A koronát úgy tekintették, mely a király és a nemzet felett áll s amelyből úgy sugárzik ki az összes államhatalom, mint a naptól a fény és a meleg. A szent korona nem volt többé «királyi korona», hanem az «ország szent koronája», ami azt jelentette, hogy az ország területe a szent korona területe, a király és a nemzet jogai a szent korona jogai s az állam javai, jövedelmek a szent korona javai és jövedelmei voltak. A magyar jog, különösen Nagy Lajos király uralkodásától kezdve, a szent koronát élő testnek képzelte, melynek feje a király, tagjai pedig mindazok, akiknek a magyar alkotmány jogokat és kötelességeket biztosított, vagyis a nemesség, polgárság és a jobbágság. A király és a nemzet együttesen alkották a szent koronát, vagyis az államhatalmat. Külön-külön sem az uralkodó, sem a nemzet vagy a nép nem az állam, hanem csak együtt, mint egy élő szervezetnek egymásra utalt részei. A szent korona tehát szoros belső kapcsolatot teremtett a király és a nemzet közt, úgy, hogy a hatalmat egyik sem gyakorolhatta a másik nélkül. A király nem volt korlátlan élvezője az államhatalomnak, hanem azt csak a nemzettel megosztva és egyetértve gyakorolhatta, mert mindketten az ország szent koronájának egyenrangú és egyforma jogú tagjai voltak. Sehol a világon nem volt ilyen nagy fontossága és jelentősége a koronának és a koronázásnak, mint nálunk. Éppen azért sehol sem részesült akkora kegyeletben és tiszteletben, mint nálunk.

A magyar szent koronának története is van. Viszontagságokon ment keresztül, mint az a nemzet, melyet jelképezett. Vencel (1301 — 1304) király éveken át magánál tartotta, sőt Csehországba is magával vitte, mikor Magyarországon a hangulat ellene fordulván, tanácsosabbnak vélte az országot sietve elhagyni. Azt hitte, hogy mint törvényesen megkoronázott király, Prágából fogja intézni az ország ügyeit, de mikor látta, hogy a magyarok hallani sem akarnak róla, megdöntölte a dolgot és lemondott a trónról. A koronát is átadta megválasztott utódának, *Ottó bajor hercegnek*.

A pártokra szakadt országban sokan ellenezték Ottó megválasztását s csak abban az esetben voltak hajlandók királyul elismerni, ha magát a szent koronával megkoronáztatja. Ezért Ottó, mikor Magyarországra indult, nem adta ki kezéből a koro-

A magyar szent korona.

nát, hanem, — mint a hagyomány meséli — azt egy fatokba helyezte, a fatokot pedig szíjjal fűzte a nyeregkápához. Útjában azonban a koronát tartalmazó fatok észrevétlenül levált a nyeregkápáról és eltűnt. Éjjel lévén, a herceg nem vette észre, hogy minő veszteség érte s csak virradatkor látta, hogy mi történt. Sietve visszalovagolt tehát és a fatokot a koronával érintetlenül megtalálta az út közepén. Ettől kezdve még nagyobb gonddal őrizte

a királyi koronát s azt még a koronázás megtörténte után is mindenüvé magával vitte, hogy állandóan szeme előtt legyen. Magával vitte *Apor vajdához* Erdélybe is, mikor leányának kezét akarta tőle megkérni. A hatalmas vajda azonban nem sokra becsülte ezt a megtiszteltetést s a királyt elfogta és őrizet alá tétette, a koronát pedig elvette tőle s csak évek múlva adta át *Róbert Károlynak*.

Ettől az időtől fogva minden király különös nagy gondot fordított a szent korona őrzésére. Többnyire *Budán* és *Visegrádon* őriztették, lepecsételt ajtók mögött, szigorú felügyelet alatt. Itt volt a korona akkor is, midőn *Albert* király (1437—1439) váratlan halála után az utód kérdésében az ország pártokra szakadt. *Albert* özvegye, *Erzsébet*, újszülött fiát, *Lászlót* akarta királlyá választani. A nemzet többsége ellenben *Ulászló* lengyel király körül csoportosult, azzal a megokolással, hogy az ország kormánypálcája férfikézbe való akkor, midőn nap-nap után harcolni kell a törökökkel. A királyné tudta, hogyha megszerzi a koronát és fiát királlyá koronáztatja, nagy előnybe jut *Ulászlóval* szemben, ezért a koronát egyik udvarhölgye által ellopatta a visegrádi várból és fiát megkoronáztatta. A korona tőle fia nagybátyjának, *Frigyes német császárnak* birtokába jutott, aki azt 1463-ban adta vissza *Mátyás királynak*.

A magyar szent korona ezen viszontagságai arra bírták az *1492-i országgyűlést*, hogy törvényben gondoskodjék őrizetéről. Az országgyűlés valóban elrendelte, hogy az ország koronáját sohasem szabad kivenni az ország nagyjainak kezéből s hogy azt az országgyűlés által választott *koronaőrök* a visegrádi várban tartoznak őrizni. A mohácsi csatavesztés idején *Szapolyai János* erdélyi vajda volt az egyik koronaőr. így könnyű szerrel juthatott a királyi korona birtokába, mellyel magát — mint ismeretes — Székesfehérvárott Magyarország királyává koronáztatta. A korona azonban továbbra is Visegrádon maradt, honnan csak 1529-ben vitte magával *Perényi Péter* koronaőr arra a hírre, hogy *Szulejmán szultán* hadsereggel közeledik az ország felé. *Perényi Pétert* azonban ellenfelei elfogták és a koronával együtt a szultánnak kiszolgáltatták, aki a koronát egyideig magánál tartotta ugyan, de később átadta azt *Szapolyai János* királynak. Ettől fogva a korona *János királynál*, halála után (1540) pedig özvegyénél, *Izabella királynénál*

maradt. Hosszas alkudozások után 1551-ben adta át *I. Ferdinand* királynak.

Minthogy a törökök közben hazánk nagy részét elfoglalták, így többek közt kezükre került Buda, Visegrád és Székesfehérvár, a koronát *Pozsonyban*, majd *Becsben* és *Prágában* őrizték. Prágából 1608-ban került vissza Pozsonyba s az itteni vár egyik tornyában őrizték. Mikor 1619-ben a pozsonyi vár *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem kezébe került, a koronát is birtokába vette s egy ideig *Zólyomban*, *Kassán*, *Eperjesen* és az *ecsed*i várban őriztette. 1622-ben a nikolsburgi béke értelmében adta csak vissza *II. Ferdinand* királynak. A korona most újra *Pozsonyba* került s itt maradt 1683-ig, a nagy török támadásig. A szultán Bécs megvétele után tűzte ki célul. Annyira veszedelmes volt akkor a helyzet, hogy I. Lipót király szükségét látta annak, hogy a koronát Pozsonyból máshová vitesse. Eleinte *Becsben* és *Linzben*, majd *Passauban* őrizték, honnan a király csak a török veszedelem elmúltával hozta ismét vissza Pozsonyba.

Kevés megszakítással itt őrizték a szent koronát 1784-ig. Ez évben *II. József*, aki szükségtelennek tartotta magát megkoronáztatni, az ország koronáját a koronázási jelvényekkel együtt Bécsbe vitette és a császári kincstárban helyeztette el, mint idejét múlt fölösleges történelmi emléket. Ezért nevezte őt a magyar nép *kalapos királynak*. Intézkedését azonban nagy felzúdulással fogadták országszerte. S minthogy általános elégtelenség támadt ellene egyéb újításai miatt is, *II. József* kénytelen volt magát arra szánni, hogy visszatér az alkotmányos uralkodás útjára és magát megkoronáztatja. Mielőtt azonban szándékát valóra válthatta volna, meghalt (1790). A szent korona most ismét visszakerült hazánkba. Valóságos diadalmenetben kísérték a *budai várba*, melyet őrzőhelyül rendeltek.

A *Napoleon* francia császár ellen folytatott nehéz harcokban a francia hadak Magyarország területének egy részét is megszállták. *József* főherceg, az akkori nádor, a királyi koronát két ízben is elvitette előlük, még pedig *Munkácsra* és *Egerbe*. De még ezzel sem ért véget a szent korona viszontagságainak története. 1848 végén a magyar kormány a Budapest felé közeledő osztrák hadak elöl magával vitte *Debrecenbe* és ott tartotta mindaddig, míg 1849 május 21-én Budavára ismét magyar kézbe került. Budáról azon-

ban a szabadságharc utolsó heteiben el kellett szállíttatni. Ekkor egy ideig *Szegeden, Nagyváradon* és *Aradon* őrizték. De midőn nyilvánvaló lett, hogy a magyar szabadság ügye végkép elbukott, a Törökország felé menekülő Szemere Bertalan *Orsóvá* közelében elásatta, hogy osztrák vagy orosz kézre ne kerüljön. Itt találták rá négy esztendő múlva, 1853-ban s innen vitték vissza a budai várba. Azóta itt őrzik, mint az ezeréves magyar történelem legdrágább ereklyéjét.

***

Ezeréves történelmünk azt mutatja, hogy sohasem élhattünk nyugodtan, ölhetett kezekkel, hanem a legjobb esetben is lábhoz állított fegyverrel kellett örködnünk Árpád fejedelem öröksége felett.

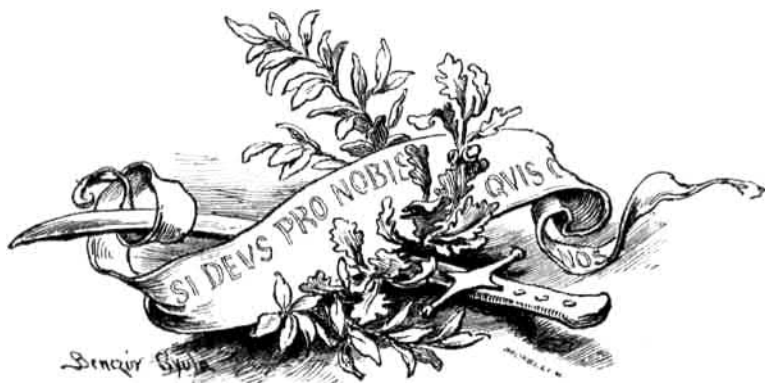
S a magyar történelem mégsem szomorú olvasmány. Telve van ugyan küzdelmekkel, szenvedésekkel és megaláztatásokkal, de telve van egyúttal egy nemeslelkű, lovagias nemzet minden tiszteletünkre és elismerésünkre méltó tetteivel is. Rokonok nélkül, idegenül élünk itt a Duna medencéjében már ezer év óta, de történelmünk tanúbizonysága alapján önérettel állíthatjuk magunkról, hogy értünk annyit, mint Európa bármelyik népe. *«Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók»*, ahogyan ugyanezt Zrínyi Miklós századokkal előbb már megállapította rólunk. Ez a magyar történelem egyik legfontosabb tanulsága.

De nem mehetünk el behunyt szemmel egy másik tanulság mellett sem, amelyre ugyancsak Zrínyi Miklós figyelmeztette az ő szeretett magyar nemzetét. És ez az, hogy *bajainkban sohase várjunk idegenektől önzetlen segítséget*, mert hiszen *«az mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk, senki sem érzi nyavalyánkat úgy, mint mi»*. *Csak magunkra számíthatunk* tehát, mert ha olykor-olykor részünk volt is az idegenek segítségében, ezt a segítséget mindig drágán kellett megfizetnünk.

Ezt a könyvet azzal a hittel tegyük le, hogy nemzetünk sorsát az isteni Gondviselés irányítja. Íme, a maroknyi magyarság a szláv és német világ között hazát, alapíthatott magának s azt ezer éven

át máig is megtarthatta. Sorsunk ma szenvedés és megaláztatás. Hazánk teste ezer sebből vérzik, mint vérzett Mohács után, a török uralom korában. De a magyar léleknek töretlennek kell maradnia, miként töretlen volt az a török uralom századai alatt is. Őseink tudtak tűrni és szenvedni s ha kellett, tűrtek és szenvedtek is csiiggedés nélkül, de *az igazságon és a joron nem alkudoztak*. Tudták, hiszen ismerték történelmünket, hogy *«amit erő és hatalom ejvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják. De amiről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges»*.

Ez a szent meggyőződés hassa át megcsónkított hazánk minden becsületes fiának szívét és lelkét!

MAGYARORSZÁG KIRÁLYAI:

Szent István 1001—1038.	Mária 1382—1395. (1387-től Zsigmond monddal együtt.)
Péter (először) 1038—41.	Kis Károly 1385.
Aba Sámuel 1041—1044.	Zsigmond 1395—1437.
Péter (másodsor) 1044—1047.	Albert 1437—1439.
I. Endre 1047—1060.	I. Ulászló 1440—1444.
I. Béla 1060—1063.	V. László 1445—1457.
Salamon 1063—1074.	I. vagy Hunyadi Mátyás 1458— 1490.
I. Géza 1074—1077.	II. Ulászló. 1490—1516.
Szent László 1077—1095.	II. Lajos 1516—1526.
Könyves Kálmán 1095—1116.	Szapolyai János 1526—1540.
II. István 1116—1131.	I. Ferdinánd 1526—1564.
II. vagy másként Vak Béla 1131— 1141.	Miksa 1564—1576.
II. Géza 1141—1161.	Rudolf 1576—1608.
III. István 1161—1173.	II. Mátyás 1608—1619.
II. László 1161—1162.	II. Ferdinánd 1619—1637.
IV. István 1162—1163.	III. Ferdinánd 1637—1657.
III. Béla 1173—1196.	IV. Ferdinánd, nem uralkodott.
Imre 1196—1204.	I. Lipót 1657—1705.
— III. László 1204—1205.	I. József 1705—1711.
II. Endre 1205—1235.	III. Károly 1711—1740.
IV. Béla 1235—1270.	Mária Terézia 1740—1780.
V. István 1270—1272.	II. József 1780—1790.
IV. vagy Kun László 1272— 1290.	II. Lipót 1790—1792.
III. Endre 1290—1301.	Ferenc 1792—1835.
Vencel 1301—1301.	V. Ferdinánd 1835—1848.
Ottó 1305—1308.	Ferenc József 1867—1916.
Róbert Károly 1308—1342.	IV. Károly 1916—1918.
I. vagy Nagy Lajos 1342—1382.	

ERDÉLY FEJEDELMEI:

János Zsigmond 1540—1571.	Rákóczi Zsigmond 1606—1608.
Báthory István 1571—1576.	Báthory Gábor 1608—1613.
Báthory Kristóf 1576—1581.	Bethlen Gábor 1613—1629.
Báthory Zsigmond 1581—1598.	Brandenburgi Katalin 1629—1630.
Továbbá 1600—1601.	Bethlen István 1630.
Báthory Endre 1598—1599.	I. Rákóczi György 1630—1648.
Székely Mózes 1603.	II. Rákóczi György 1648—1660.
Bocskay István 1605—1606.	Rhédey Ferenc 1657—1658.

Barcsay Akos 1658—1660.
 Kemény János 1661—1662.
 I. Apafi Mihály 1662—1690.

Thököly Imre 1690.
 II. Apafi Mihály 1690.
 II. Rákóczi Ferenc 1705—1711.

A MAGYAR TÖRTÉNELEM FONTOSABB ESEMÉNYEI.

- 895 Kr. után a bolgár-magyar háború.
 898—902 közt a honfoglalás.
 907 Árpád fejedelem halála.
 926 a szentgalleni táborozás.
 933 a Riade-folyó melletti csata.
 955 az augsburgi csata.
 972—997 Géza fejedelem uralkodása.
 1001 Szent István megkoronázása.
 1033 Szent Imre halála.
 1070 a cserhalmi ütközet.
 1083 Szent István és Szent Imre szentté avatása.
 1091 Horvátország meghódítása.
 1096 az első kereszties hadjárat.
 1105—1111 Dalmácia megszerzése.
 1147 a második keresztieshadjárat.
 1217 II. Endre keresztieshadjárata.
 1222 az aranybulla.
 1239 a kunok betelepédése.
 1241—1242 a tatárok támadása.
 1278 a morvamezei csata.
 1301 az Árpád-ház kihalása.
 1312 a rozgonyi csata.
 1321 Csák Máté halála.
 1345 szept. 19. Endre herceg halála.
 1347—1348 Nagy Lajos első nápolyi hadjárata.
 1350 Nagy Lajos második nápolyi hadjárata.
 1351 az ósiség behozatala.
 1370—1380 Nagy Lajos Lengyelország királya.
 1381 a turini béke.
 1389 a szerbek veresége a Rigómezőn.
 1396 a nikápolyi ütközet.
 1410 Zsigmond király megválasztása német császárrá.
 1442 a szentimrei és nagyszebeni diadalok.
 1443—1444 a hosszú hadjárat.
 1444 a várnai csata.
 1446—1452 Hunyadi János Magyarország kormányzója.
 1453 Konstantinápoly bukása.
 1456 a nándorfehérvári diadal.
 1456 Hunyadi János és Kapisztrán János halála.
 1468—1478 a csehországi háborúk.
 1473 az első magyar nyomda felállítás.
 1479 a kenyérmezei ütközet.
 1505 a rákosi országgyűlés.
 1514 a Dózsa-féle parasztlázadás.
 1514 Werbőczy István Hármaskönyve.
 1517 Lúther Márton fellépése.
 1521 Nándorfehérvár elvesztése.
 1526 a mohácsi ütközet.
 1529 II. Szulejmán szultán támadása Magyarország ellen.
 1532 Kőszeg várának ostroma.
 1538 a nagyváradai béke.
 1541 Budavára török kézre jut.
 1551 Fráter György halála.
 1552 Temesvár, Drégely, Szolnok török kézre jut.
 1552 Eger várának hősiés védelme.
 1566 Szigetvár bukása.
 1591—1606 az úgynevezett 15 éves török háború.
 1606 a bécsi béke.
 1606 a zsitvatoroki béke.

- 1619—1621 Bethlen Gábor hadjárata.
 1621 a nikolsburgi béke.
 1623—1624 és 1626 Bethlen Gábor újabb hadjáratai.
 1632 Gusztáv Adolf halála.
 1635 a nagyszombati egyetem alapítása.
 1637 Pázmány Péter halála.
 1644—1645 I. Rákóczi György hadjárata.
 1645 a linczi béke.
 1645 Esterházy Miklós nádor halála.
 1657 II. Rákóczi György lengyel-országi hadjárata.
 1660 Nagyvárad török kézre jut.
 1663—1664 török háború.
 1664 a szentgotthárdi ütközet.
 1664 a vasvári béke.
 1664 gróf Zrínyi Miklós halála.
 1667 Wesselényi Ferenc nádor halála.
 1671 Zrínyi Péter, Nádasdy Ferenc és Frangepán Ferenc lefejezése.
 1673 a magyar alkotmány eltörlése.
 1678 Thököly Imre a bujdosók élére áll.
 1681 a soproni országgyűlés.
 1683 Bécs felmentése.
 1683—1699 az úgynevezett tizenhat-éves török háború.
 1686 Budavár visszafoglalása a töröktől.
 1687 a harsányi ütközet.
 1687 a pozsonyi országgyűlés.
 1688 Nándorfehérvár visszavétele.
 1691 a szalánkeményi diadal.
 1691 a szerbek bevándorlása az ország déli részeibe.
 1697 a zentai győzelem.
 1699 a karlovici béke.
 1703—1711 II. Rákóczi Ferenc felkelése.
 1707 az ónodi országgyűlés.
 1708a trencsényi csata.
 1711 a szatmári béke.
 1716—1718 a török háború.
 1722—1723 a pragmatics sanctio.
 1735 II. Rákóczi Ferenc halála.
 1736—1739 a török háború.
 1740—1748 az örökösödési háború.
 1741 a pozsonyi országgyűlés.
 1756—1763 a hétéves háború.
 1764 a székely határőrség szervezése.
 1764a magyar testőr ség felállítása.
 1765a Teréziánium alapítása.
 1767 az úrbéri szabályzat.
 1772 a jezsuita-rend eltörlése.
 1772 az új tanulmányi rend kiadása.
 1776 Fiúmé és a tengermellék bekebelezése.
 1777 a nagyszombati egyetem át-helyezése Budára.
 1782 a szerzetesrendek eltörlése.
 1784 a türelmi rendelet.
 1784 az ország felmérése és népszámlálás.
 1784 oláh lázadás Erdélyben.
 1788—1789 török háború.
 1790—1791 országgyűlés.
 1792—1794 Martinovics apát össze-
 esküvése.
 1796 József nádor megválasztatása.
 1804 az osztrák császárság meg-
 alapítása.
 1808 a Ludovika Akadémia meg-
 alapítása.
 1809 az utolsó magyar nemesi fel-
 kelés.
 1811 a pénz elértéktelenedése.
 1811—1812 országgyűlés.
 1793—1814 a francia háborúk.
 1815 a bécsi kongresszus.
 1825 országgyűlés.
 1825 a Magyar Tudományos Aka-
 démia megalapítása.
 1830 országgyűlés.
 1830Széchenyi Hitel című
 művének
 megjelenése.
 1831 kolerajárvány.
 1832—1836 országgyűlés.
 1833 az első dunai gőzhajó.
 1838 a pesti árvíz.

- 1839—1840 országgyűlés.
 1841 a Pesti Hírlap megindítása.
 1843—1844 országgyűlés.
 1847 a liberális ellenzék programja.
 1847 József nádor halála.
 1847—1848 országgyűlés.
 1848 februárius a párizsi forradalom.
 1848 március 15-e a pesti ifjúság fellépése.
 1848 április 11 a törvények szentesítése.
 1848 május 29 az erdélyi unió kimondása.
 1848 július 2 az első népképviselői országgyűlés.
 1848 július 11 Kossuth Lajos beszéde.
 1848 dec. 2 Ferenc József elfoglalja a császári trónt.
 1849 március 4 Magyarország alkotmányának megszüntetése.
 1849 április 14 a Habsburg-ház trónvesztése.
 1849 május 21 Budavár visszafoglalása.
 1849 július 31 a segesvári csata és Petőfi eltűnése.
 1849 október 6 tizenhárom honvédtábornok kivégzése Aradon.
 1849 okt. 6 gróf Batthyány Lajos ki-vegeztetése Pesten.
 1849—1859 az önkényuralom.
 1859 az osztrák-olasz-francia háború.
 1860 április 8 gróf Széchenyi István halála.
 1860 az októberi diploma.
- 1861a februáriusi pátens.
 1861 magyar országgyűlés.
 1861 május 7 gróf Teleki László öngyilkossága.
 1861 Deák Ferenc két felirata.
 1865 Deák Ferenc húsvéti cikke.
 1865 december 10 a magyar országgyűlés összehívása.
 1866 az osztrák-porosz háború.
 1867 februárius gróf Andrássy Gyula miniszterelnöksége.
 1867 június 8 Ferenc József és Erzsébet megkoronázása.
 1875a Deák-párt és a balközéppárt egyesülése.
 1876 januárius 28 Deák Ferenc halála.
 1885 országos kiállítás.
 1889 Tisza Kálmán lemondása.
 1894 március 20 Kossuth Lajos halála.
 1896 Magyarország ezeréves fennállásának megünneplése.
 1914—1918 világháború.
 1918 október 31 gróf Tisza István meggyilkoltatása.
 1918 november 14 IV. Károly király lemondása.
 1918 november 16 a magyar köztársaság kikiáltása.
 1919 március 21-től augusztus 1-ig proletárdiktatúra.
 1919 november 16 a nemzeti hadsereg bevonulása Budapestre.
 1920 március 1 Horthy Miklós megválasztása Magyarország kormányzójává.

A KÉPEK JEGYZÉKE.

	Oldal
A millenniumi emlékoszlop. Eredeti felvétel	1
Magyar vitéz. Millenniumi történelem, I. k. 3. 1	3
Árpád fejedelemmé választása. Kovács Mihálytól.....	5
Áldozat Hadúrnak. Feszty Árpád körképéből	7
A pusztaszeri nemzetgyűlés. Vízkelety Béla festménye után	9
Pannonhalma. Eredeti felvétel	11
Esztergom. Eredeti felvétel	15
Szent István alkotmányt ad a népnek. Gerasch F. festménye.....	19
Szent István és fia Szent Imre. Schreil festménye	21
Részlet a koronázási palástból. Mill. tört. I. 290	23
A pécsi székesegyház. Eredeti felvétel	25
Szent Lászlónak felajánlják a kereszteshadak fővezérségét. Geiger P. J. festménye	31
Dombormű a pécsi székesegyházból. Mill. tört. II. 74	34
Piroska görög császárné állítólagos képe. Mill. tört. II. 186.....	35
Oszlopkő a zárai Mária-templomban Kálmán király nevével. Mill. tört. II. 213.....	37
Bizánci könyvdíszítés a XII. századból. Mill. tört. II. 255	38-
A budavári Nagyboldogasszony, másképp Mátyás-templom. Eredeti felvétel	41
Anonymus szobra. Ligeti Miklós alkotása. Eredeti felvétel	45
III. Béla király sírjában talált zománcos ékszer. Mill. tört. II. 336.	46
Töredék egy 1221-ből való oklevélből. Miklós nádorispán oklevele. Mill. tört. II. 400.....	47
IV. Béla hazatérése a tatárjárás után. Geiger P. J. festménye	56
A jáki templom kapuja. Eredeti felvétel	57
Oszlopdíszítés a jáki templomban. Mill. tört. II. 544	59
A Csák és Aba nemzetségek címerei. Mill. tört. II. 547.....	60
III. Endre király. Mill. tört. II. 601	63
Az Árpád-ház címere. Mill. tört. II. 668	66

	Oldal
Visegrád. Eredeti felvétel	67
Nagy Lajos király képe. Pór Antal: Nagy Lajos élete c. műből	69
A diósgyőri vár romjai. Eredeti felvétel	75
A galambóei ütközet színhelye. Acsády: Magv. tört. I. 569.....	77
I. Ulászló király címere. Mill. tört. IV. 60	79
Magyar viselet Zsigmond király korában. Mill. tört. III. 629.....	81
Kapisztrán János szobra a budai Várban. Damkó József műve. Eredeti felvétel.....	85
Hunyadi János halála. Katzler V. kórajza	89
V. László esküje Temesvárt. Vízkelety Béla festménye után kőre rajzolta Canzi Ágost	91
Mátyás király a tudósok közt. Thán Mór festménye a M. N. Múzeum lépcsőházában. Eredeti felvétel	92
Mátyás király kolozsvári szobra. Fadrusz János műve	93
Mátyás király szülőháza Kolozsvárott. Eredeti felvétel	95
Mátyás király alakja Fadrusz szobráról. Eredeti felvétel	97
Mátyás király aláírása. Mill. tört. IV. 183	98
II. Ulászló-korabeli címerlevél díszítése. Mill. tört. IV. 333.....	109
I. Szulejmán török szultán. Mill. tört. IV. 487.....	107
Verböczy István szobra. Donáth Gyula műve. Eredeti felvétel	109
II. Lajos király aláírása. Mill. tört. IV. 466.....	112
A mohácsi elesettek temetése. Vízkelety Béla festménye után kőre rajzolta Grund V	113
Magyar és török kard	114
Szapolyai János, Magyarország és I. Ferdinand címere	115
Fráter György bíbornok. Acsády: A magyar birodalom története, II. 159.....	117
Fráter György aláírása. Mill. tört. V. 109.....	119
Magyar huszár a török világban. Mill. tört. V. 248.....	121
II. Szulejmán kézjegye. Mill. tört. V. 292	122
Boeskey István fejedelem aláírása. Mill. tört. V. 600.....	123
Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király. Mill. tört. V. 416. 125	
Boeskey István erdélyi fejedelem. Mill. tört. V. 595.....	127
Boeskey István fejedelmi buzogánya. Mill. tört. V. 642	139
A vajdahunyadi vár. Eredeti felvétel.....	131
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem képe. Ismeretlen szerző eredetije után Emszt Lajosgyűjteményéből	133
Bethlen Gábor érme. Mill. tört. VI. 164	135
Bethlen Gábor aláírása. Acsády: A magyar birodalom története, II. 299.....	137
Írószerek és könyvek a 17. századból. Mill. tört. VI. 538	149
Pázmány Péter arcképe. Mill. tört. VI. 455	143
Pázmány Péter szobra. Radnay Béla műve. Eredeti felvétel.....	145
Pázmány Péter címere. Acsády: A magyar birodalom története, II. 305.	146

A nagyszombati egyetem. Fraknoi V.: Pázmány Péter életrajzából. ...	147
Török martalócok üldözése. Mill. tört. V. 3	149
Zrínyi Miklós kirohanása Szigetvárból. Krafft Péter festménye	151
■Gróf Zrínyi Miklós a költő aláírása. Acsády: II. 336.	152
Gróf Zrínyi Miklós a költő. Mill. tört. VII. 154	153
A Zrínyi-család címere. Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós c. műből	155
Török és magyar fegyverek. Mill. tört. VII. 208	158
A Wesselényi-féle szövetkezés tagjai. Mill. tört. VII. 211	159
Sopron a XVII. században. Mill. tört. VI. 243.	161
Thököly Imre. Mill. tört. VII. 359	163
II. Rákóczi Ferenc. Mill. tört. VII. 550	165
II. Rákóczi Ferenc elfogatása. Benczúr Gyula festménye	167
Zrínyi Ilona. Márki S.: II. Rákóczi Ferenc, I. 33	169
II. Rákóczi Ferenc kardja és zászlaja. Mill. tört. VII. 6	171
Mária Terézia és családja. Acsády: II. 489	172
Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen. Katzler V. festménye után	173
Mária Terézia. Mill. tört. VIII. 235.	175
A Szent István-rend csillaga. Mill. tört. VIII. 374	177
A bécsi testőrpalota 1780-ból. Lábán A.: A bécsi Collegium Hungaricum c. műből	179
Bessenyei György aláírása. Acsády: II. 529	182
Gróf Széchenyi István megalapítja az Akadémiát. Holló Barnabás műve	183
II. József császár. Acsády: II. 533	184
Jobbágy és magyar nemes József császár korában. Acsády: II. 545.	185
Gróf Széchenyi István. Doby Jenő metszete	187
Hajóhíd Buda és Pest között. Mill. tört. IX. 361.	189
Az aradi vértanúk kivégzése. Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Dessewffy Arisztid és Schweidel József kivégzése. Horváth József metszete	191
Kossuth budapesti szobra. Horvay János műve	194
Kossuth Lajos. Ismeretlen művész kőrajza	195
Kossuth Lajos aláírása. Mill. tört. IX. 510	197
Az első magyar felelős minisztérium. Egykorú metszet	201
Görgey Artur. Barabás Miklós rajza	203
Bem József. Tyroler metszete	205
A debreceni ref. nagytemplom. Eredeti felvétel	206
A független magyar állam pecsétje. Acsády: II. 755	207
Magyarország címere. Mill. tört. IX. 9	210
Deák Ferenc. Ismeretlen művész rajza	211
Deák Ferenc aláírása. Acsády: II. 673	212
A tizenhárom aradi vértanú: <i>Első sor, balról jobbra</i> : 1. Knézich Károly, 2. gróf Vécesy Károly, 3. Damjanich János, 4. Aulich Lajos. <i>Második sor balról</i> : 1. Lóliner György, 2. Pöltenterg Ernő, 3. Lázár Vilmos, 4. Török Ignác, 5. Nagy-Sándor József. <i>Har-</i>	

<i>madik sor bátról</i> : 1. KissErnó, 2. Schweidel József, 3. Dessewffy Arisztid, 4. gróf Leiningen-Westerburg Károly	213
Gróf Batthyány Lajos kivégzése. Kovács Lajos rajza után	214
Deák Ferenc kehidai háza. Acsády: II. 771	215
Gróf Teleki László. Mill. tört. IX. 701	217
Gróf Andrássy Gyula minisztériuma 1867-ben. Felső sor : báró Eötvös József, gróf Andrássy Gyula, Horváth Boldizsár. Középső sor : Lónyay Menyhért, báró Wenckheim Béla, Gorove István. Alsó sor : gróf Mikó Imre és gróf Festetich György. Katzler V. kőrajza	219
Ferenc József király. Haske metszete	222
Erzsébet királyné. Marastoni József képe	223
A világháború hőseinek emléke. Eredeti felvétel	225
Záródísz	226
Kezdőkép Benczúr Gyula rajza után. Mill. tört. 1	227
A magyar szent korona ..	229

